

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

Həsənov Vüsal Telman oğlu

« Kredit riskləri və onların idarə edilməsi»

Mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı İİM010000 Maliyyə

İxtisasın şifri və adı İİM010003 Bank işi

Elmi rəhbər prof. Ş.Abdullayev

Magistr proqramının rəhbəri prof. R.Rzayev

Kafedra müdiri: i.e.d. prof. Z.F.Məmmədov

Bakı - 2014

Plan

Giriş

Fəsil I. MÜASİR BANK SİSTEMİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ İNKİŞAF MEYLLƏRİ

- 1.1. Bank fəaliyyətinin özəl xüsusiyyətlər
- 1.2. Müasir monetar sistemdə bankların rolu və vəzifələri
- 1.3. Bank sistemində Risklərin təsnifatı

Fəsil II. Banklarda Risklərin idarə edilməsi strategiyası

- 2.1. Kommersiya banklarının kredit siyasətinin mahiyyəti
- 2.2. Kredit riski və onun idarə olunması sisteminin keyfiyyət ölçülərinin qiymətləndirilməsi

Fəsil III. Kredit portfelinin ayrı-ayrı seqmentlərinin idarə olunması və Kredit portfeli keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətləri

- 3.1. Kredit portfelinin ayrı-ayrı seqmentlərinin idarə olunması
- 3.2. Kredit portfeli keyfiyyətinin təşkilinin prioritet istiqamətləri

Nəticə

Ədəbiyyat

Giriş

Tədqiqatın aktuallığı. Bankın Kredit Siyasətinin başlıca məqsədi pul vəsaitlərinin, minimal risk halında maksimum gəlir əldə etmək imkanı verən, eyni zamanda Bankın zəruri likvidlik səviyyəsini saxlamaqla, səmərəli və effektiv yerləşdirilməsindən ibarətdir. Kredit Siyasəti kredit fəaliyyətinin məqsədlərini və prioritetlərini, onların realizasiyası üçün vəsaitləri və metodları müəyyən edir, kredit əməliyyatlarının təşkili və nəzarəti prinsiplərini, qaydasını əhatə edir. Bankın qəbul etdiyi kredit risklərini, Mərkəzi Bankın tələblərinin, eləcə də, bank fəaliyyətinin kredit risklərinin idarə olunmasının beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş prinsiplərin və standartların və bank nəzarəti üzrə Bazəl komitəsinin tövsiyələrinin nəzərə alınması ilə minimallaşdırmaq məqsədi ilə, Bank kredit risklərinin idarə olunmasını aşağıdakı əsas prinsiplərə müvafiq olaraq həyata keçirir: Kredit fəaliyyəti sahəsində səlahiyyətlərin ölüşdürülməsi, Kredit portfelinin diversifikasiyası, Kredit portfelinin monitorinqi, Mümkün zərərin ödənilməsinə uyğun ehtiyatların yaradılması. Öz fəaliyyəti ərzində Bank, mümkün zərərin müəyyən etmək məqsədi ilə kreditlərin müntəzəm şəkildə qiymətləndirilməsini həyata keçirir. Kredit aktivləri üzrə qiymətdən düşmənin obyektiv əlamətləri aşkar edildiyi halda, Bank beynəlxalq standartların tələbləri, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının müvafiq qaydaları və öz daxili normativlərinə uyğun olaraq, mümkün zərərin ödənilməsinə müvafiq ehtiyatları yaradır. Kredit əməliyyatları portfeli strukturunda neqativ tendensiyalar aşkar edildiyi təqdirdə, Bank kredit siyasətinin və risklərin idarə olunması siyasətinin qüvvədə olan əsas prinsipləri çərçivəsində, kredit fəaliyyətinin tənzimlənməsi üzrə operativ tədbirlər görür.

Verilən kreditlərin ədalətli dəyərinin müəyyənləşdirilməsi zamanı bank müvafiq resursların cəlb edilməsi üzrə xərcləri, eləcə də, Bankın kreditin araşdırılması, rəsmiləşdirilməsi və aparılması üzrə əlavə xərcləri və müvafiq komissiyaların, kredit əməliyyatının risk potensialını nəzərə almaqla münasib gəlir əldə edilməsi zərurətinə əsaslanır.

Bankın Kredit Siyasətinə və resursların yerləşdirilməsi ilə əlaqədar konkret bank əməliyyatlarına nəzarət Bankda mövcud olan ümumi daxili nəzarət sistemi

çərçivəsində həyata keçirilir. Bununla yanaşı, əsas nəzarətedici orqanlara daxili bölmələr aiddir (Kredit Komitəsi, Kreditlərə nəzarət şöbəsi, Maliyyə Menecmenti Departamenti, eləcə də, Daxili Audit Departamenti). Kredit riski səviyyəsinin və onun yönəldilməsinin, kreditlərin verilməsi, idarə olunması və nəzarəti üzrə tələblərin, eləcə də, kredit portfelinin və qeyri-balans öhdəliklərinin keyfiyyətinin əks etdirilməsi üçün Bankda adekvat Menecment Məlumat Sistemi (MMS) yaradılıb. MMS kredit portfelinin məzmunu və strukturu üzrə informasiyanı təqdim edir və müəyyən edilmiş limitlərə əməl olunmasına nəzarət edir, bununla da risklərin toplanmasını azaldır. MMS, həmçinin Bankın kreditlərin verilməsi prosesində iştirak edən səlahiyyətli əməkdaşlarını və rəhbərlərini kredit riski göstəricilərinin müəyyən edilmiş limitlərə (maksimum kritik nöqtə) yaxınlaşdığı barədə məlumatlandırır. MMS İdarə Heyətini mövcud keyfiyyət meyarlarının planlaşdırılmış meyarlara uyğunsuzluğu barədə vaxtında və vaxtaşırı xəbərdar edir.

Kredit siyasətinin əsas məqsədini kredit risklərinin idarə edilməsi təşkil edir. Bu prosesə mövcud risklərin minimumlaşdırılması, baş verə biləcək risklərin əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi və onların qarşısının alınması üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi daxildir.

Məlum olduğu kimi, biznesin və ev təsərrüfatlarının kreditə əlçatanlıq səviyyəsi ölkədə iqtisadi dirçəlişin və ya tənəzzülün mühüm amillərindən biri hesab olunur. Kreditlər üzrə faiz dərəcələri isə hər bir ölkədə iqtisadiyyatın bazar şərtlərindən asılı olaraq bir sıra amillərin təsiri altında formalaşır. Kredit faizlərinin dərəcələri ölkə daxilində banklar üzrə, habelə bank daxilində kreditlərin növləri və müddətləri üzrə fərqlənir. Kommersiya bankları və digər kredit qurumları bazar şərtlərini, Mərkəzi Bankın tənzimləyici tələblərini və mümkün risk amillərini nəzərə almaqla faiz dərəcələrini müəyyənləşdirməkdə sərbəstdirlər.

Müasir dövrdə kredit həyatımızın ayrılmaz hissəsinə çevrilib. Çünki şəxsi istehlakı ödəmək və ya hər hansı biznesi qurmaq üçün mütləq əlavə vəsaitə ehtiyac olur. Bunun üçün hər birimiz kredit təşkilatlarına, xüsusən də banklara üz tuturuq. Kreditlər vəsait çatışmazlığını kompensasiya etməklə yanaşı ölkədə iqtisadi aktivliyin

artırılmasında, sahibkarlığın inkişafında, işsizliyin aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Kreditlər həmçinin adi insanların ev, məişət texnikası, avtomobil və s. kimi tələbatını ödəyir.

Maddi resursların iqtisadiyyatda yenidən bölgüsü kreditləşmə prosesi ilə əlaqədardır. Cari pul daxilolmalarının müəssisənin xərcləri ilə uzlaşmadığı bir şəraitdə müəssisələrlə mal-material qiymətlilərinin əldə edilməsi, xidmətlərin ödənilməsi və bunlarla əlaqədar istehsalın arasıkəsilməzliyi prosesinin pozulması və satışın çətinləşməsi prosesi baş verir. Borc vəsaitlərinin- kreditin əldə edilməsi sayəsində göstərilən çatışmamazlıqlar aradan qaldırılır. İstehsal və satış prosesi sabitləşir.

İstehsalın genişləndirilməsində də kreditin rolu böyükdür. İstehsalın genişləndirilməsi və məhsul satışı ilə əlaqədar ehtiyatların və xərclərin artımı nisbətən qısa müddətdə kredit hesabına təmin oluna bilər.

Kommersiya bankları kreditləşmə əməliyyatlarını yerinə yetirməklə yanaşı onların geri qaytarılmasına da ciddi fikir verir və kredit risklərinin aşağı salınması üçün tədbirlər görür. Kreditləşmə əməliyyatlarının bank və borc alanlar üçün səmərəli olmasından ötrü banklar özlərinin kredit siyasətlərini müəyyənləşdirir. Kredit siyasəti- müəyyən perspektiv üzrə gözdən keçirilmiş, bankın nəzərdə tutduğu məqsədlərə nail olmasını təmin edən və kredit resurslarının optimal şəkildə bölgüsü vəzifəsini həll edən bankın aktiv və passiv əməliyyatlarının məcmusudur.

Kredit siyasətində kreditin verilməsi və geri qaytarılmasına təsir edən amillər və mənfəət təsirlərinin aradan qaldırılması yolları öz əksini tapır.

Tədqiqatın məqsədi. Tədqiqat işinin məqsədi kommersiya banklarının kreditləşmə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yollarını araşdırmaq və dayanıqlı, tələblərə cavab verən, qanunvericilik bazasına və Mərkəzi Bankın normativlərinə əsasən kredit siyasətinin formalaşdırılmasından ibarətdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi bank risklərinin və onun optimal qaydada idarə edilməsi prosesi sırasında ortaya çıxan problemlərin həlli istiqamətlərinin elmi cəhətdən əsaslandırmaq və bu istiqamətdə konkret təkliflərin hazırlanmasından ibarətdir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Magistr dissertasiyasının predmetini kommersiya banklarında kredit siyasətinin formalaşdırılması, işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi təşkil edir.

Tədqiqat obyektı kimi isə ölkələrin bank sisteminin mövcud durumu, ölkə iqtisadiyyatında rolu, Mərkəzi Bankın pul - kredit siyasəti, kommersiya banklarının kredit siyasəti, siyasətin amilləri və elementləri, kredit bazarında rəqabətin durumu, kredit risklərinin formalaşması mənbələri və sair məsələlər araşdırılıb. Azərbaycan üzrə xüsusilə dərinləşdirilmiş tədqiqat aparılıb, xarici ölkələrin təcrübələri araşdırılıb.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını müasir dövrün maliyyəçiləri və iqtisadçı alimlərinin tədqiqatlarında işlənmiş bank riski ilə bağlı nəzəriyyələr, AR MB və hökumətin kreditləşmə üzrə qəbul etdiyi qərarlar və sərəncamlar, habelə bank və kredit fəaliyyətini tənzimləyən digər normativ aktlar, təlimatlar, qaydalar təşkil edir.

Tədqiqat prosesində tarixi və məntiqi yanaşma, müqayisəli təhlil, statistik qruplaşdırma və s. üsullardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankın illik hesabatları, illik statistik bülletenləri, icmalları və həmçinin milli bankların maliyyə-kredit məlumatları, habelə müxtəlif dövrü nəşrlərdə və internet resurslarındakı məlumatlar təşkil edir.

Dissertasiyanın strukturu və həcmi. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, doqquz paragraf, nəticə və təkliflər və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Qəbul olunmuş standartlara müvafiq olaraq ümumi həcmi 77 səhifədir. Dissertasiya işində 3 cədvəl, 2 qrafik, 2 sxem var.

Fəsil I. MÜASİR BANK SİSTEMİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ İNKİŞAF MEYLLƏRİ

1.1.Bank fəaliyyətinin özəl xüsusiyyətlər

Banklar –mənfəət götürmək məqsədi ilə borc kapitalının hərəkətini təşkil edən müəsisədir. Bank fəaliyyətinin spesifikasiyasına və onun əsas strukturuna görə demək olar ki, ödəmə dövriyyəsinə nağd və nağdsız qaydada tənzim edən pul kredit institutu və ya müəsisədir.

16 yanvar 2004-cü ildə qəbul olunmuş «Banklar haqqında» Azərbaycan respublikası qanunda banka aşağıdakı kimi tərif verilmişdir: “ Bank - fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və ya digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən hüquqi şəxsdir.”

Bank sistemi dedikdə, ümumi pul kredit mexanizmi çərçivəsində depozit, ssuda və hesablaşma əməliyyatları həyata keçirən bankların, qeyri bank kredit institutlarının məcmusi nəzərdə tutulur. İnkişaf etmiş ölkələrin bank sisteminin iqtisadiyyatın inkişafı ilə əlaqədar ümumi oxşar xüsusiyyətləri olduğu kimi eyni zamanda ölkənin milli iqtisadiyyatının vəziyyəti və pul bazarının inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq fərqli tərəfləri vardır.

Müasir Bank sisteminin qurulmasının ümumi xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

1) Bank sisteminin ikipilləli xarakterli olması; Birinci səviyyəyə Mərkəz banklar və pul kredit sisteminə nəzarəti həyata keçirən müstəqil orqanlar aid edilir. İkinci səviyyə kredit və maliyyə institutları aiddir ki, bunlarda bank xidmətlərinə iqtisadi subyektlərin tələbatının ödənilməsini həyata keçirirlər. Ölkədə fəaliyyət

göstərən banklar birpilləli və ya ikipilləli təşkilatlar ola bilər. Bank sisteminin birpilləli variantı aşağıdakı üç halda ola bilər:

- 1) Ölkədə hələ Mərkəz bankı yoxdur;
- 2) Ölkədə təkcə Mərkəz bankı vardır;
- 3) Mərkəz bankı başqa banklarla paralel bütün bank əməliyyatlarını həyata keçirir;

Birinci hal bank sisteminin inşafının ilkin dövrlərinə təsadüf edir. Lüksemburq və Qonkonqdan başqa demək olar ki, əksər ölkələrdə Mərkəz bankı fəaliyyət göstərir. Son illərdə Lüksemburq bankının qurulması işləri aparılır. Qonkonqun da Mərkəz bank funksiyasını İngiltərə Bankı həyata keçirir. İkinci və üçüncü hallar əsasən Sovet rejiminə aid olan hallar hesab edilə bilər. Sovet dövründə banklar bütünlükdə dövlət bankarı idi və bütün bank əməliyyatlarına dövlət nəzarət edirdi. Ölkədə dövlət tərəfindən nəzarət olunan vahid bank sistemi mövcud idi.

2) Banklar üzərində nəzarətin olması. Bu nəzarətin təşkili nöqteyi nəzərdən ölkələri üç qrupa bölmək olar:

- a) Mərkəz banklar bir başa nəzarət funksiyasını özü yerinə yetirir;
- b) Nəzarət funksiyasını Mərkəz bankın bu səlahiyyətləri verdiyi digər orqan həyata keçirir;
- c) Mərkəz bank və müştərək olaraq dövlət idarəetmə orqanları ilə birlikdə bu nəzarəti həyata keçirir.

3) Monetar sistemin və eyni zamanda bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin forma və metodlarının tətbiq olunması: Bura əsasən lisenziyalasdırma, purdensiail nəzarətin normaları, hesablaşmaların formaları və s aiddir.

Bir çox ölkələrdə Mərkəz bankı dövlətə məxsusdur. Lakin buna baxmayaraq bəzi ölkələrdə Mərkəz Bankın kapitalına sahib olmayan (ABŞ, İsveçrə) və bir hissəyə malik olan ölkələrdə (Belçika, Yaponiya) da Mərkəz banklar dövlətin funksiyasını həyata keçirir.

Bir çox ölkələrin qanunvericiliyində qeyd edildiyi kimi bank o təşkilatlar adlanır ki, onlar eyni zamanda depozitlərin cəlb edilməsi, geri qaytarılmaq, müddətlilik şərti ilə

öz adından və öz hesabına qaytarılmaq şərti ilə vəsaitlərin yerləşdirilməsi, müştərilərinə hesab açmaq və onların hesablarını aparmaqla məşğul olur.

Banklar bank sisteminin bir həlqəsidir. Bu isə banklara aşağıdakı xüsusiyyətləri şamil etməyə əsas verir:

1) Banklar elə xüsusiyyətə malik olmalıdır ki, ümumi sistemin ayrılmaz tərkib hissəsi olsunlar. Bank əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə icazələrinin olması və bank statusu olmaqla

2) Özünü tənzimləmə, inkişaf və təkmilləşmə imkanlarına malik olmalıdırlar.

3) Bank sisteminin digər elementləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmalıdırlar.

Banklardan başqa bank sisteminə bir neçə xüsuləşmiş maliyyə institutları aiddir. Bunlar mahiyyət etibarı ilə bank əməliyyatlarının bəzilərini həyata keçirmək səlahiyyətlərinə malik olurlar. Lakin bank statusuna malik deyillər. Xüsusiləşmiş maliyyə institutları açıq tipli investisiya kompaniyalarıdır. Bura əsasən sığorta təşkilatları, pensiya fondları, investisiya fondları, ipoteka maliyyə kompaniyaları aid edilir.

Bank sisteminin inkişafı əsasən aşağıdakı amillərdən asılıdır:

- 1) Əmtəə- pul münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi;
- 2) Qanunvericilik bazası və qanunların mütərəqqi olması;
- 3) Rəqabət mühitünün sağlam olması;
- 4) Mövcud vergi sistemi və s.;

Dünya ticarətinin inkişafı və beynəlxalq maliyyə vəsaitlərinin ölkələrə axını XX əsrin axırlarından bir çox banklar öz qarşılarına beynəlxalq səviyyədə fəaliyyətlərini genişləndirilmək kimi prioritet qoymuşlar. Dünya iqtisadiyyatında qlobal integrasiya prosesləri maliyyə bazarının da qlobal səviyyədə inkişafını şərtləndirmişdir. Bu baxımından bəzi ölkələrin maliyyə və bank sektoru xarici kapitalın və ya xarici maliyyə institutlarının əlində cəmləşmişdir. Ölkəyə investisiya. Maliyyə vəsaitləri axını baxımından bunun müsbət tərəfi olması ilə bərabər beynəlxalq səviyyədə baş verən hər hansı bir neqativ təsirlərin ölkə iqtisadiyyatına

təsir baxımından mənfi təsirlərini qeyd etmək lazımdır. Bu baxımdan bəzi ölkələr bu prosesi həm hüquqi baxımından və həm də iqtisadi metodlarla nəzarətdə saxlayırlar.

Fəaliyyətlərinin mahiyyətinə görə banklar müxtəlif istiqamətli olurlar.

1) Banklar emissiya edə bilən və ya komersiya təynatlı banklar olaraq qruplaşdırılır.

2) Fəaliyyətlərinin xarakterinə görə isə bankları universal və xüsusiləşmiş banklar olaraq ayırmaq olar. Universal banklar əsasən öz fəaliyyətlərində iqtisadi subyektlər və fəaliyyət şəhələri üzrə heç bir fərqlənmə tətbiq etmədən öz funksiyalarını həyata keçirirlər. Məsələn Respublikamızda fəaliyyət göstərən banklar demək olar ki, universal tipli banklar formasında fəaliyyət göstəririlər. Amma xüsusiləşmiş banklara isə ipoteka, tikinti, aqrar və s. xüsusiləşmiş bankları aid etmək olar.

3) Mülkiyyət formasına görə bankları dövlət, səhmdar, kooperativ, qarışıq və s kimi qruplaşdırmaq olar. Banklar haqqında son qəbul olunmuş qanunda bankların hüquqi təşkilati formasına görə yalnız açıq tipli səhmdar cəmiyyət formasında olması təsbit edilmişdir.

4) Fəaliyyətlərinin ölçüsünə görə bankları bank konsorsiumları, bank holdingləri, iri, orta və xırda banklara ayırmaq olar.

5) Xidmət sferasına görə bankları yerli, regionlararası, milli və beynəlxalq olaraq qruplaşdırmaq olar.

Məsələn ABŞ-da bankların bir neçəsi pul-mərkəzli banklar adlandırılır. Bu banklar əsasən maliyyə mərkəzlərində yerləşirlər(Nyu York, Çikaqo, SanFransisko). Digər tərəfdən bu banklar əsasən qiymətli kağızlar emissiya etməklə və ya digər banklardan pul cəlb etməklə kreditləşməni həyata keçirirlər. Bu bankların vəsait cəlbində depozitlər çox az bir hissəni tutur. Bu banklara 7000-ə qədər bankın içərisində 2 və ya 3 bankı aid etmək olar JP Morgan Chase, City Bank vəb Bank of America. Məsələn JP Morgan Chase bankının aktivləri 1.7 trln.usd-yə, City Bankın aktivləri 1.2 trln usd-yə bərabərdir. Göründüyü kimi bu banklar çox böyük kapital bazasına malikdirlər. Bundan başqa ABÇ-da regional və superrigional banklarda fəaliyyət göstərir ki, bunların da aktivləri 1 mlrd usd-dən yuxarıdır. Yeddi minə qədər

kommersiya banklarının 90%-ə qədəri digər banklardır və bu banklar **community bank** adlanır. Bu bankların aktivləri 1 mlrd usd-dən aşağıdır və bütün bu bankların aktivlərinin cəmi böyük pul mərkəzli bankların hər birinin aktivlərindən azdır. Dünya ölkələrində maliyyə böhranı ilə əlaqədar olaraq ABŞ-da da bankların sayı 8000-dən 7000-ə qədər aşağı düşmüşdür.

Bank sistemi iqtisadi tərəqqi və inkişaf dövrlərdə daha çox müsbət impulsalararaq sürətlə inkişaf etməyə başlayır. Bu dövrlərdə bank xidmətləri və məhsullarına olan tələb artır və nəticədə uyğun olaraq bankların mənfəəti və gəlirlilik səviyyəsi də yüksəlir. Bunun nəticəsində banklar həm coğrafi olaraq genişləir və həm də həyata keçirdiyi xidmətlərin keyfiyyəti və sürətini artırırılar. Lakin iqtisadi böhranlar və geriləmələr dövrlərində bu proseslərin əski baş verir. İnflyasiya və maliyyə vəsaitlərinin çatışmamazlığı ilə müşayət olunan iqtisadi böhranlar bank əməliyyatlarının azalmasına, risklərin artmasına və nəticə olaraq bank gəlirlərinin azalmasına səbəb olur. Nəticədə banklar müflis olmaq həddinə çataraq baölənməq təhlükəsi ilə üz-üzə qalırlar. Yuxarıda verdiyimiz misalda bunu sübut edir.

Müasir bank sisteminin inkişafı həmçinin siyasi amillərlə də əlaqədardır. Dövlətin həyata keçirdiyi ümumi siyasi xətt burada mühüm rol oynayır. Dövlət qarşıya məqsəd olaraq xüsusi mülkiyyətin və eyni zamanda bazar münasibətlərinin inkişafı və qorunmasını qiymuşdursa deməli bu proses həmçinin bank kapitalının artmasına və inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Digər önəmli məsələlərdən biri də bank sisteminin inkişafına kəmiyyət deyil keyfiyyət baxımından yanaşılmasıdır. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi ölkələr üzrə mövcud bankların sayı ilə əlaqədar bir qanunauyğunluq yoxdur. Bəzi ölkələrdə say olaraq çox və bəzi ölkələrdə isə az sayda banklar fəaliyyət göstərir. Burada əsas ölkədə neçə bankın fəaliyyət göstərməsindən daha çox iqtisadi proseslərə daha çox töhvə verilmə məsələsi ön plana çəkilməlidir.

Müasir bank sisteminin inkişafı onun elementləri arasında qarşılıqlı əlaqəni təmin edən bank infrastrukturunun inkişafı ilə əlaqədardır. Bank infrastrukturunu dedikdə, bankın fəaliyyətini təmin edən elementlər məcmusu başa düşülür. Bank infrastrukturunu iki hissədən daxili və xarici elementlərdən ibarətdir. Daxili elementlərə :

- 1) Qanunvericilik normasının mövcudluğu;
 - 2) Əməliyyatların həyata keçirilməsini təmin edən daxili qaydaların mövcudluğu;
 - 3) Müasir texnoloji vasitələrdən istifadə edərək uçot, hesabat, analitik bazanın qurulması və aparılması;
 - 4) Bankın idarə etmə strukturunun qurulması
- Xarici elementlərə isə
- 1) İnformasiya təminatı;
 - 2) Elmi təminat;
 - 3) Kadr təchizatı;
 - 4) Qanunvericilik bazasını aid etmək olar.

Hər hansı bur bank fəaliyyətə başlamamışdan əvvəl müxtəlif hüquqi norma və sənədlərin mövcudluğu zəruridir. Məsələn bankın nizamnaməsi, təşkilatı hüquqi forması, bank əməliyyatlarının həyata keçirməsini təsdiq edən lisenziyanın olması və s. Banklar fəaliyyətə başladıqdan sonra isə fəaliyyətini bankın stratejisinə uyğun həyata keçirmək üçün daxili qaydaların hazırlanması və təsdiq edilməsi də əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə, Mərkəzi Banklar bank sektorunda maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi istiqamətində banklarda effektiv və səmərəli, şəffaf, beynəlxalq standartlara uyğun idarəetmə və hesabatlılığın təşkil edilməsi məqsədi ilə korporativ standartlar tətbiq edirlər. Bu standartlar qeyd edilən sahələrlə əlaqədar minimum tələbləri müəyyən edir ki, bu da bank sektorunun dayanıqlı və şəffaf inkişafının ilkin şərti hesab edilir.

Korporativ idarəetmə dedikdə, bankın strateji baxışı əsasəndə onun strateji vəzifə və hədəflərinin müəyyən edilməsi və onun həyata keçirilməsi üçün lazım olma alət və vasitələrin tətbiq edilməsi ilə səmərəli daxili nəzarət sisteminin qurulması başa düşülür.

2013-cü il iyun ayında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankın “Korporativ idarəetmə standartlarının təsdiq edilməsi” haqqında İdarə heyyyətinin qərarı qüvvəyə minmişdir. Əsasən aşağıdakı standartlar təsdiq edilmişdir: Strateji planlaşdırma və təşkilati struktur standartı, Daxili audit standartı, İnformasiya texnologiyaları

standartı, Maliyyə idarəetməsi və hesabatları standartı, İnsan resursları və riyat olunma standartı, Risklərin idarəedilməsi standartını qeyd etmək olar.

Korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi bankın səhmdarları və inzibatçıları qarşısında etibarlı və səmərəli idarəetmə sisteminin yaradılması baxımından aşağıdakı vəzifələri qoyur: strateji planlaşdırma prosesinin təşkili və həyata keçirilməsi; səmərəli təşkilati strukturun yaradılması; uçot siyasətinin müəyyənləşdirilməsi, büdcə planlaşdırılması həyata keçirilməsi;

Maliyyə hesabatlarının Beynəlxalq standartlara uyğunluğunun təmin olunması; effektiv daxili nəzarət və risklərin idarəedilməsi sistemlərinin mövcudluğu; bankın fəaliyyətini əks etdirən dürüst, dolğun və qərəzsiz məlumatın məlumat istifadəçilərinə vaxtında təqdim edilməsi; bankın cari maliyyə vəziyyəti və əməliyyatları haqqında müfəssəl və aydın məlumatın davamlı xarakterdə təmin edən etibarlı idarəedici informasiya sisteminin yaradılması və daim inkişafı; daxili nəzarətin səmərəliliyini artıran, onu mükəmməlləşdirən və möhkəmləndirən daxili audit bölməsinin yaradılması, audit işi üzrə siyasətin müəyyənləşdirilməsi və bu sahədə işin təşkili; maraqlar münaqişəsinə yol verməmək məqsədi ilə münaqişəyə səbəb ola bilən birbaşa və dolayımaraqlarının bank qarşısında tam və vaxtında açıqlanması; inzibatçıların bankın mənafeyini öz mənafehlərindən üstün tutması əlaqədar şəxslərin bankın maliyyə vəziyyətinin pisləşməsinə səbəb ola bilən və ya imicinə xələl gətirən fəaliyyətinin qarşısının alınması; bank fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi aktların tələblərinə riayət olunması.

Bankların fəaliyyəti sənaye, aqrar, tikinti və nəqliyyat müəssisələrindən çox fərqlidir. Bunu aşağıdakı şəkildə sıralaya bilərik:

1) quruluş yönündən bankların fəaliyyət göstərməsi üçün digər kommersiya şirkətlərindən fərqliliyi onların lisenziyalarının Mərkəzi Bankdan alınması şərtidir;

2) bankın qurucularının şəxsiyyətləri, vicdan və xarakterləri özəl bir araşdırma mövzusudur;

3) öz kapital və cəlb edilmiş sərmayə nisbəti çox fərqlidir. Ümumiyyətlə banklarda borc vəsaiti öz sərmayəyə nisbətən çoxdur. Lakin, bu çoxluq hududsuz deyil, qanunla tənzimlənir;

4) banklar mal deyil, satınalma gücü istehsal edir. Bankçılıq pul ticarəti deməkdir. Bir tərəfdən ucuz faizlə aldığı pulları, digər tərəfdən nisbətən daha yüksək faizlə satmaq nəticəsində mənfəət əldə etməyə çalışır.

5) banklar digər müəssisələrdən fərqli olaraq, rentabellik likvidlik və riskin bölüşdürülməsi prinsiplərinə çox bağlıdırlar. Banklar mümkün olduğu qədər ucuz bir faizlə, hətta yerinə görə faizsiz təmin edərək, ən yüksək faizlə ehtiyacı olan iqtisadi vahidlərə borc olaraq vəsait verir. Bu borc müəyyən bir təminatla bağlı olaraq verilir. Bu təminat maddi olduğu kimi şəxsin etibarına görə də müəyyən edilə bilər. Banklar əlindəki pulu mümkün olduğu qədər çox fiziki və hüquqi şəxslərə paylamaq üçün kassasındakı aktivlərinin müəyyən bir hissəsini nağd pul şəklində saxlayır;

6) dövlət orqanları tərəfindən çox ciddi nəzarət altındadırlar;

7) qanun, banklara kassalarında borclarına qarşı hər an likvid varlıqların nisbətini təsbit etdiyi halda, digər müəssisələrdə belə bir məcburiyyət yoxdur;

8) banklar pul yaratmaqla tədaviüldə pulun miqdarına təsir edərək qiymət mexanizminə təsir edə bilər, lakin digər müəssisələrin belə bir təsir etmə imkanları mümkün deyildir;

9) bankların quruluş sərmayələrinin böyük olması tələb edilir. Hazırda, Azərbaycanca yeni bank açmaq üçün 50 milyon manat tələb edilir;

10) Bankların iflası zamanı dövlət tərəfindən lazımi tədbirlər və proqramlar hazırlanır.

Bankçılığın təməl prinsipi aşağıdakılardır: likvidlik, təhlükəsizlik və mənfəət. Bankçılıqda likvidlik bir bankın minimum zərər ilə, ola biləcək əmanət çəkirlərini ödəyəbilmə və eyni anda bazarın kredit ehtiyacını qarşıyabilmə gücüdür. Bankçılıqda təhlükəsizlik, öz sərmayənin yetərli və aktivlərinin keyfiyyətli olması şəklində iki tərəflidir. Bank kapitalının yetərli olması əmanətçilərin banka olan güvənini, bankın kredit müştərisinin keyfiyyəti isə bankın təhlükəsizliyini təmin edir.

1.2. Müasir monetar sistemdə bankların rolu və vəzifələri

Bank sisteminin ikinci pilləsi komersiya əsaslarla fəaliyyət göstərən banklarıdır.(kommersiya bankları). Banklar maliyyə sferasında olan əməliyyatları iqtisadiyyatın bütün sahələrinə ötürən kanaldır. Bu baxımdan bank sistemi və banklar iqtisadiyyatın qan damar sistemini təşkil edir. Azərbaycan Respublikasında 16 yanvar 2004-cü ildə qəbul edilmiş “Banklar haqqında” qanunda bankın iqtisadi və hüquqi müəyyənliyi(tərif) aşağıdakı kimi verilmişdir: “Bank—fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və ya digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən hüquqi şəxsdir.”¹

Bankların mahiyyəti onların funksiyalarında da öz əksini tapır. Bu funksiyaları biz aşağıdakı kimi qruplaşdırı bilərik:

- 1) pul kapitalının akkumliyasiya və mobilizasiya edilməsi;
- 2) kreditlərin verilməsində vasitəçilik;
- 3) kredit pulların yaradılması;
- 4) iqtisadiyyatda ödəmələr və hesablaşmaların aparılması;
- 5) qiymətli kağızların buraxılması və yerləşdirilməsi funksiyası;
- 6) məsləhət xidmətinin göstərilməsi;

Əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi XX –XXI əsrlərdə də banklar ölkənin maliyyə və pul kredit sistemində əhəmiyyətli yerə malikdirlər. Banklar öz vəsaitləri hesabına istehsalatın bütün mərhələlərində, əmtəələrin bazara salınmasında, rəqabət şəraitinin möhkəmləndirilməsində ticarət sənaye müəsisələrinin qısamüddətli və uzunmüddətli kreditləşdirilməsini həyata keçirirlər.

¹“Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunu 16 yanvar 2004

Bank infrastrukturunu da bank sisteminin elementi kimi qeyd etmək olar. Bank infrastrukturunu dedikdə, bank sisteminin fəaliyyətini təmin edən elementlər çoxluğu nəzərdə tutulur. Bura əsasən aşağıdakılar aiddir:

- 1) Məlumat;
- 2) Metodiki;
- 3) Elmi;
- 4) Kadr;
- 5) Kommunikasiya vasitələri və s .

Hər bir bazar subyektində olduğu kimi, banklar da daimi bazarın inkişaf meyllərindən məlumatlı olmalıdırlar. Bu əsasən banklara öz müştəriləri haqqında lazımi məlumatların əldə olunmasına köməklik edir və banklar eyni zamanda müştərilərini bu vasitə ilə məlumatlandırırlar.

Metodiki təminatla demək olar ki, Mərkəz bankları məşğul olurlar. Mərkəz bankları bütün hüquqi normativ aktlar və onların metodiki göstərişləri ilə təmin edirlər. Buna misal olaraq qeyd etmək lazımdır ki, hal –Hazırda Respublikamızın Mərkəzi Bankı həm internet saytı və həm də dövrü çap məhsulları vasitəsi ilə bankları və eyni zamanda bütün maraqlı tərəfləri hüquqi materiallarla təmin edir.

Kadr təminatı da bank sistemində vacib infrastruktur elementidir. Bank sisteminin inkişafı kadr təminatından daha çox asılıdır. Bunun üçün bank sistemində çalışan işçilərin müntəzəm olaraq öz biliklərini artırmaları və təkmilləşdirmələri vacibdir. Bu baxımdan Respublikamızda Bank tədris mərkəzi fəaliyyət göstərir. Bu tədris mərkəzi vasitəsi ilə bankların mütəxəssisləri daimi olaraq öz biliklərini artırırırlar.

Bazar münasibətləri şəraitində bank əməliyyatlarını 3 əsas qrupa bölmək olar:

- 1) Passiv əməliyyatlar,
- 2) Aktiv əməliyyatlar;
- 3) Aktiv-passiv əməliyyatlar;

Passiv əməliyyatlar banka vəsaitin cəlb olunması və ya bank resurslarının formalaşdırılması əməliyyatıdır. Passiv əməliyyatlar bank əməliyyatlarında çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bazar münasibətləri şəraitində bank passivlərinin formalaşdırılması, strukturunun optimallaşdırılması, bankların resurs potensialını

əmələ gətirən bütün mənbələrin səmərəli idarə edilməsi vacib şərtlərdən biridir. Aydındır ki, dayanıqlı resurs bazası olan banklar müvəffəqiyyətli şəkildə aktiv əməliyyatları yerinə yetirməyə qadir olur. Ona görə də bütün banklar öz resurslarını artırmaq istiqamətində davamlı çalışırlar. Passiv əməliyyatlara aşağıdakılar aiddir: 1) fiziki və hüquqi şəxslərin cari və hesablaşma hesabına vəsaitlərin cəlb edilməsi; 2) Müəsisələr və vətəndaşlara təcili hesabların açılması; 3) qiymətli kağızların buraxılması; digər banklardan alınmış borc vəsaitləri;

Vəsaitlərin cəlb edilməsi ilə əlaqədar olan bankın bütün passiv əməliyyatları iqtisadi mahiyyətinə görə iki qrupa bölünür:

- a. depozit, banklararası kreditlərdə saxılmaqqla;
- b. emissiya (payların yerləşdirilməsi, bankın qiymətli kağızları)

Bankın resursları iki mənbədən formalaşır:

- 1) borc vəsaitləri;
- 2) bankın öz kapitalı;

Bankın öz kapitalı bilavasitə banka aid olan vəsaitlərdir. Beynəlxalq praktikada bankın öz kapitalı ümumi bank kapitalının 10% ni təşkil edir. Lakin bu göstərici müəsisələrdə 40-50% təşkil edir. Bankın öz kapitalının ümumi kapitalda xüsusi çəkisinin nisbətən aşağı olmasına baxmayaraq çox mühüm funksiyaları yerinə yetirir:

1) **Müdafiə funksiyası.** Məlum olduğu kimi bankın aktivlərinin 80% əmanətli hesabına formalaşır. Buna görə də səhmdar kapitalının əsas funksiyası səhmdarların maraqlarının qorunmasıdır. Məlum olduğu kimi Mərkəzi Bank da əmanətçilərin maraqlarının qorunması, bank sisteminə etibarın yüksəldilməsi istiqamətində tənzimləyici tədbirlər həyata keçirirlər. Buna misal olaraq əmanətlərin sığortalıması fondunu göstərmək olar.

Bankın öz kapitalının digər funksiyası **operativlik funksiyasıdır**. Məlum olduğu kimi müvəffəqiyyətli fəaliyyəti üçün ilkin kapitala ehtiyac vardır. İlkin kapital vasitəsilə banklar torpaq sahələri, binalar, avadanlıqlar alınaraq başlanğıc işləri görürlər. Qeyd edilən operativ işlərin görülməsi bankın kapitalı vasitəsilə həyata keçirilir.

Bank kapitalının digər funksiyası **tənzimləyici funksiyadır**. Mərkəzi Banklar qanun çərçivəsində bankların həyata keçirdikləri əməliyyatlarına nəzarəti həyata keçirirlər. Digər tərəfdən bank kapitalının səviyyəsi ilə əlaqədar Mərkəzi Bank davamlı tənzimləyici fəaliyyət həyata keçirir. Mərkəzi Bank 2014 cü ilin yanvar ayında məcmu kapitalın 50 milyon manat tələbini irəli sürmüşdür. Bununla Mərkəzi Bank bankların kapital resurslarının artırılması nəticəsində bank sektorunun maliyyə sabitliyinin qorunması istiqamətində attığı addımlardan biridir.

Bankların aktiv əməliyyatları –bankların likvidlik göstəricilərinin qorunması və mənfəət əldə etmək üçün sərəncamında olan vəsaitlərin yerləşdirilməsi əməliyyatları adlanır. Aktiv əməliyyatlara aşağıdakılar aiddir:

- 1) Müəsisə və təşkilatların istehsal, investisiya, elmi və sosial ehtiyaclarının ödənilməsi üçün onlara qəsa və uzunmüddətli kreditlərin verilməsi;
- 2) Əhaliyə istehlak kreditlərinin verilməsi;
- 3) Qiymətli kağızların əldə olunması, lizinq, faktoring əməliyyatlarının aparılması;
- 4) Digər müəsisələrin səhmlərinin əldə olunması;
- 5) Digər banklara kreditlərin verilməsi;

İqtisadi mahiyyətinə görə aktiv bank əməliyyatlarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1) ssuda əməliyyatları;
- 2) hesablaşma əməliyyatları;
- 3) kassa;
- 4) investisiya və fond əməliyyatları;
- 5) Təminat əməliyyatları;

Ssuda əməliyyatları borcalana vəsaiti müddətlilik, qaytarılmaq və ödənilmək şərtilə verilməsidir. Veksellərin əldə edilməsi və ya veksellərin girov kimi qəbulu hesab –ssuda əməliyyatları adlanır. Bankın ssuda əməliyyatları növlərinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1) borcalanın tipinə görə;
- 2) Təminatına görə;

- 3) Müddətinə görə;
- 4) Kreditləşmənin obyektinə görə;
- 5) Vəsaitin verilməsi qaydasına görə;
- 6) Vəsaitin qaytarılması qaydasına görə;
- 7) Risk dərəcəsinə görə və s.

Hesablaşma əməliyyatları müştərinin hesabından vəsaitin silinməsi və ya onun hesabına vəsaitlərin hesablanmasına yönələn əməliyyatların məcmusudur. Məlum olduğu kimi Mərkəzi Bank tərəfindən müştərilərə hesabların açılması və onlar üzrə əməliyyatların aparılması haqqında təlimat hazırlanmışdır. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının “Banklarda hesabların açılması, aparılması və bağlanması Qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə təlimat 2013-cü il yanvar ayından qüvvəyə minmişdir. Yuxarıda qeyd edilən təlimata uyğun olaraq banklarda aşılın hesabların aşağıdakı növləri vardır:

- 1) cari hesablar;
- 2) cari subhesablar;
- 3) ssuda hesabı;
- 4) əmanət(depozit) hesabı;
- 5) müxbir hesablar;

Cari hesablar aşağıdakı məqsədlər üçün açılır:

1) dövlət orqanları, bələdiyyələr, hüquqi şəxslər, onların filial və nümayəndəlikləri, ailə kəndli təsərrüfatı, fərdi sahibkarlar üçün onların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti ilə bağlı bank əməliyyatlarının aparılması;

2) fiziki şəxslər üçün onların hesabına daxil olan pul vəsaitini qəbul etmək və hesaba salmaq, hesabdan pul vəsaitlərini köçürmək və vermək, habelə hesab üzrə digər əməliyyatların aparılmasına dair sərəncamlarının yerinə yetirilməsi;

3) həmkarlar ittifaqının ilk təşkilatı üçün onların qanun və nizamnamə ilə üzərinə qoyulmuş vəzifələrin icrası;

4) büdcə təşkilatları üçün xarici dövlət və hüquqi şəxslər, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən məqsədli təyinat üzrə verilən yardım və qrantların alınması və istifadəsi üzrə bank əməliyyatlarının aparılması.

Cari subhesablar hüquqi şəxslərə onların filial və nümayəndəlik statusu daşımayan və olduğu yerdən kənarda yerləşən struktur bölmələrinə açılır. Bu hesablara daxil olan vəsaitlər həmin struktur bölmələrinin işçilərinin əmək haqları və əmək haqqı ilə bağlı digər məcburi köçürmələrin, habelə bu qurumların fəaliyyətini təmin edən zəruri kommunal xərclərin ödənilməsi üzrə ödənişləri istisna olmaqla, hüquqi şəxsə bağlanmış bank hesabı müqaviləsində müəyyən olunmuş müddətlərdə onun cari hesabına köçürülür.

Ssuda hesabları bankın müştərilərə verdiyi kreditlərin uçotu, kredit müqaviləsində nəzərdə tutulduğu hallarda isə həmçinin kredit vəsaitlərinin istifadəsi və ödənilməsi ilə bağlı bank əməliyyatlarının aparılması üçün açılır.

Əmanət (depozit) hesabları bank əmanəti (depozit) müqaviləsinə əsasən müştərilərin pul vəsaitlərinin əmanətlərə cəlb edilməsi, əmanətlərinin uçotu və müvafiq əməliyyatların aparılması üçün açılır.

Müxbir hesablar bankların özlərinin və müştərilərinin bank əməliyyatlarının aparılması məqsədi ilə yerli və xarici banklar üçün açılır.

Kassa əməliyyatlarına bankda nağd pul vəsaitlərinin qəbul edilməsi və məxaric edilməsi ilə əlaqədar əməliyyatlar aid edilir. Geniş mənada kassa əməliyyatları nağd pul vəsaitlərinin formalaşması, yerləşdirilməsi və istifadəsi ilə əlaqədar bankın aktiv hesablarında aparılan əməliyyatların məcmusudur.

İnvestisiya əməliyyatları bankın vəsaitini qiymətli kağızların alınmasına və digər müəssisələrin hissə sənədlərinin alınmasına və yönəldilməsi əməliyyatları aid edilir. İnvestisiya əməliyyatlarının kredit əməliyyatlarında fərqli cəhəti ondan ibarətdir ki, bu əməliyyatlar kredit əməliyyatlarından fərqli olaraq müştərilərin istəyinə görə deyil bankın öz inisiativasına görə həyata keçirilən əməliyyatlardır.

Fond əməliyyatları bankın qiymətli kağızlarla apardığı (investisiya fəaliyyətindən başqa) əməliyyatların məcmusu nəzərdə tutulur. Fond əməliyyatlarına aşağıdakılar aiddir:

- 1) Veksellə əməliyyatlar (veksellərin uçotu və yenidən uçotu, veksellərin saxlanılması, satılması və s.)
- 2) Fond bazarında mövcud olan qiymətli kağızlarla əməliyyatlar;

Təminat əməliyyatları bankın müştərinin borcunun üçüncü şəxsə müddəti çatdıqda ödəməsinə təminat verən və bunun müqabilində gəlir əldə edilən əməliyyatlar nəzərdə tutulur.

Bankları qiymətli kağızlar bazarında həm qiymətli kağızların emitenti rolunda, həm qiymətli kağızlarla əməliyyatlarda vasitəçi və eyni zamanda qiymətli kağızları öz hesabına əldə edən investor qismində çıxış edə bilər.

Kommersiya banklarının buraxdığı qiymətli kağızları iki qrupa bölmək olar:

- 1) səhmlər və istiqrazlar;
- 2) əmanət və depozit sertifikatları, veksellər;

Banklar öz səhmlərini buraxdıqda onlar səhmdar cəmiyyət kimi öz kapitallarını artırmaq məqsədi ilə qiymətli kağızlar bazarında iştirak edirlər. 2004-cü ildə qəbul edilmiş “Banklar haqqında” qanunda göstərilmişdir ki, bütün banklar hüquqi təşkilatı formasına görə açıq tipli səhmdar cəmiyyəti olmalıdırlar. Bu baxımdan öz nizamnamə kapitalını artırmaq istəyən hər bir bank qiymətli kağızlar bazarı vasitəsilə səhm emisiya edir və nəticədə istənilən hüquqi və fiziki şəxs həmin səhmləri almaqla bu bankın səhmdarına çevrilir.

Veksellərə xidmət etməklə və eyni zamanda əmanət və depozit sertifikatları buraxmaqla kommersiya bankı özünün əsas funksiyalarında biri olan vəsaitlərin akkumulyasiya edilməsi və ödəmə vasitələri yaratma funksiyasından istifadə edir.

Vasitəçi kimi bankın qiymətli kağızlar bazarında iştirak etməsi üçüncü şəxsin etibarnəsi ilə səhmlərin və digər qiymətli kağızların satışını alışı və s həyata keçirir və nəticəsində komision haqqı alır.

Bundan başqa kommersiya bankları müştərilərdən təminat yerinə qiymətli kağızları götürə bilər və bu müddət ərzində qiymətli kağızdan əldə edilən gəlir isə kredit müqaviləsində göstəriləyi kimi kredit götürən və ya banka ödənilə bilər. Eyni zamanda kommersiya bankları son illərdə dövlət qiymətli kağızlarının alqı satışında aktiv şəkildə iştirak edirlər.

Bütün bu sadalananlarla bərabər kommersiya bankları səhmlərin və digər qiymətli kağızların reyestrini apara və onları saxlanca qəbul edə bilər. Banklar

qiymətli kağızlarla əməliyyatları ümumi qaydada Mərkəz bank tərəfindən onlara verilən lisenziyalar vasitəsilə aparırlar.

Qiymətli kağızlarla bankların apardığı əməliyyatları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1) Qiymətli kağızlar bazarında öz hesabına əməliyyatların aparılması;
- 2) Təminat xarakterli(trust) əməliyyatların aparılması;

Şəxsi əməliyyatların aparılması iki hissəyə bölünür:

- 1) investisiya
- 2) və ticarət əməliyyatları

Banklar qiymətli kağızlara gəlir əldə etmək məqsədi ilə vəsait yerləşdirirlər. Bu fəaliyyət kreditləşməyə alternativ olaraq həyata keçirilir.

Əlavə vəsaitlərin cəlb edilməsi və aktiv əməliyyatların aparılması məqsədi ilə banklar istiqrazlar dövrüyə buraxırlar. Bankların istiqraz buraxmaları üçün əsas şərt payçıların bankın nizamnaməsində olan payların tam ödləməsi və əgər səhmdar cəmiyyətdirsə buraxılmış səhmlərin tam ödənilməsi olmalıdır. Dünya təcrübəsinə görə eyni zamanda həm səhm və həm də istiqraz buraxılmasına icazə verilmir. İstiqrazlar da adlı və ya təqdim edilənə və yaxud kağız daşıyıcıda və nağdsız formada ola bilər. İstiqraz yalnız Azərbaycan manatı ilə buraxıla bilər və istiqrazlar əməliyyatlar Azərbaycan manatı ilə aparılmalıdır. İstiqrazların minimum tədavül müddəti 1 il müddətidir. İstiqrazların buraxılma qaydaları da səhmlərin buraxılma qaydası ilə eynidir.

Kommersiya banklarının qiymətli kağızlarla investisiya əməliyyatları aktiv əməliyyatlarının diversifikasiyası məqsədi ilə və eyni zamanda gəlir mənbələrinin genişləndirilməsi məqsədi ilə həyata keçirilir.

İnvestisiya məqsədi ilə qiymətli kağızlarla əməliyyatların aparılması aşağıdakılar hesabına həyata keçirilə bilər:

- 1) Xüsusi vəsaiti hesabına ;
- 2) Borc və cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına;

Banklar qiymətli kağızların alınmasında aşağıdakıları nəzərə almalıdırlar:

- 1) risk səviyyəsini;

- 2) likvidlik;
- 3) gəlirlilik;

Bankların investisiya məqsədi ilə qiymətli kağızların əməliyyatlarının əsası aşağıdakılardır:

- 1) fond bazarının inkişaf səviyyəsi;
- 2) yüksək səviyyəli profesional kadrların olması;
- 3) qiymətli kağızların müddəti, forma s üzrə diversifikasiya oluna bilməsi;
- 4) qanunverici və normativ bazanın olması;

Fond bazarında təhlilin aparılmasının iki istiqaməti mövcuddur:

- 1) Fundamental təhlil
- 2) Texnik təhlil

Bankın aktiv-passiv əməliyyatlarına komission, vasitəçilik əməliyyatları aid edilir. Bankın bu əməliyyatları xidmət əməliyyatları adlandırılır. Bu əməliyyatları da aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1) Daxili və beynəlxalq hesablaşmalar üzrə hesablaşma xidmətləri;
- 2) Trast xidmətləri Müştərinin təlimatı əsasında onun xeyrinə qiymətli kağızların, xarici valyutaların, qiymətli metalların alınıb satılması;
- 3) Mühasibat və məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi;

Ümumiyyətlə yuxarıda qeyd edilən bank əməliyyatlarını aşağıdakı kimi də qruplaşdırmaq olar:

- 1) Likvid və qeyri likvid əməliyyatlar;
- 2) Milli valyutada və xarici valyutada aparılan əməliyyatlar;
- 3) Müntəzəm(Davamlı olaraq aparılan əməliyyatlar) və qeyri mütəzəm əməliyyatlar(Təsadüfi və ya epizodik əməliyyatlar);
- 4) Balans və balansdankənar əməliyyatlar;

Bank əməliyyatlarının praktik izahından əvvəl gələn maliyyə sistemində asimmetrik informasiya məsələsinə toxunmaq. Asimmetrik informasiya – bir tərəfin əmtəə və xidmətlər haqqında digər tərəfdən daha çox informasiya və təcrübəyə malik

olmasıdır². Asimmetrik informasiya iki əsas problemə gətirib çıxarır. 1) Düzgün olmayan seçim(adverse selection); 2) Mənəvi təhlükə(moral hazard);

Düzgün olmayan seçimə misal üçün işlənmiş maşın alınması praktikasını göstərmək olar. İşlənmiş maşın satan şəxs maşın haqqında daha çox informasiyası vardır. Lakin maşını alan insan seçim zamanı hər hansı bir yalnışlığa yol verə bilər.

Mənəvi təhlükə isə əməliyyatdan sonra tərəflərdən birinin asimmetrik informasiya üstünlüyündən istifadə edərək qeyri mənəvi rəftarını qeyd etmək olar. Məsələn, evini sığorta etdirmiş şəxs sığorta premiyası almaq üçün onu yandırmaq qərarına gəlməsi və s. Bu tip mənəvi təhlükə həm də prinsipial-agent problemi adlandırılır. Digər bir misal Hər birimizin müdiri istəyik ki, biz daha çox verimli işləyək. Əgər biz bu formada işləyəriksə firmanın gəlirliliyi artar və biz daha çox əmək haqqı alırıq. Belə vəziyyətdə biz ofis otağının qapısını bağlayaraq başqa işlə məşğul olduğumuz zamanı mənəvi təhlükə yaranır. Çünki, bizim müdir davamlı olaraq bizim yanımıza dayanmadığından bizim nə işlə məşğul olduğumuzu görmür.

1970-ci ildə Kaliforniya Universitetinin professoru George Akerlof düzgün olmayan seçimlə əlaqədar əsər yazışdır və 2002-ci ildə bu nəzəriyyəyə görə İqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı almışdır.

Müasir dövrdə maliyyə bazarlarında baş verən proseslərin təhlili göstərir ki, asimmetrik informasiya nəticəsində əmanətçilər və investorlar arasında problemlər mövcuddur. Bunu biz 2007-2010 cu illər iqtisadi böhranında daha aydın şəkildə izləyə bildik. Buna ən bariz misal kimi Bernard Madoffu göstərə bilərik. İnsanların etibarından və yalnız informasiyaları təqdim etməklə ponzi sxemini qurmuş insanların milyardlarla vəsaitini havaya sovurmuşdur. Ponzi sxemi öz adını İtaliyadan ABŞ-a miqrasiya etmiş Charles Ponzinin adından götürmüşdür. 1920-ci ildə Ponzi özünün “Old Colony Foreign Exchange Company” şirkətini Bostonda qurur və bu şirkət vasitəsilə o insanları inandırır ki, xarici poçt markalarının qarışıq satış sistemi ilə yüksək mənfəət qazanacaqdır. İlk əvvəllər aldığı pullar 45 gün üçün 50% gəlir vəd verir. Bu vasitə ilə Ponzi məşhurlaşır və bir müddətdən sonra Massaçuset Bankı bunun əməllərindən şübhələnərək yoxlamağa başlayır. Çox saylı qanun pozuntuları

² <http://www.investopedia.com/terms/a/asymmetricinformation.asp>

aşkarlayaraq firmanı bağlayır. Eyni sxemdən istifadə edən Bernad Madoffun fondunun aktivləri 36 mlrd usd səviyyəsinə qalxmışdır. 2008-ci ildə müflis elan olunan fondun real aktivləri bunun yarısına bərabər idi.

Qiymətli kağızlar bazarında əhali birbaşa investorlarla işləmək imkanı əldə edir və qeyd etdiyimiz kimi bu zamanda onlar asimmetrik informasiya problemi ilə üz üzə qalırlar. Yəni investorlar aydındır ki, öz firmaları və fondları haqqında daha düzgün və dolğun məlumata malikdirlər, lakin əhali bu məlumatların demək olar ki, böyük əksəriyyəti haqqında bilgisi yoxdur.

Digər bir istiqamət banklar vasitəsilə bu proseslərdə iştirak etməkdir. Banklar bu prosesdə vasitəçi rolunu oynayır əhali öz vəsaitlərini banklara yerləşdirir və banklar da ehtiyat vəsaitlərini kredit kimi investorlara verirlər.

Banklar və asimmetrik informasiyalar. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi insanlar kimi bəzi firmalarda öz qiymətli kağızlarını satmaq üçün çətinlik çəkirlər. Bu zaman dövriyyəyə banklar girir. Bank asimmetrik informasiyaları azaltmaq sahəsində ixtisaslaşmış təşkilatlardır. Bankların əlində asimmetrik informasiyaları azatmaq üçün bir çox metodlar vardır. Onlarda ən əsas informasiya toplanması prosesidir. Məlum oldu ki kimi banklara müraciət edən hər bir borc almaq istəyən müştəridən bir çox informasiyalar bank tərəfindən tələb edilir. Məsələn, balans, mənfəət və zərər hesabatı, aktivləri barəsində detallı informasiya, mövcud borcları. Digər tərəfdən bank onların əvvəlki kredit tarixlərini yoxlamaq imkanlarına malikdirlər. Digər məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, banklarda bu maliyyə informasiyalarını bu sahədə təcrübəsi olan mütəxəssislər təhlil edir və ondan sonra qərar qəbul olunması üçün aidiyyəti şöbələrə göndərilir. İkinci önəmli məsələ girov təminatı məsələsidir. Girov dedikdə, borc alanın təqdim etdiyi bina, tikili və digər əsas vəsaitlər nəzərdə tutulur. Digər asimmetrik informasiyaları azaltmaq üçün banklar tərəfindən istifadə edilən metod anlaşımlar və monitorinqdir. Anlaşımlar dedikdə, bank bu vəsaitin doğrudan da biznes planda qeyd edilən sahələrə istifadə edilməsi anlamına gəlir. Yəni banklar adətən müqavilələrdə qeyd edirlər ki, bu ayrılan kredit ancaq hər hansı bir proyektin maliyyələşməsinə sərf olunmalıdır.

Monitoring- isə bank tərəfindən borc alanın maliyyə vəziyyətinin mütləq nəzarətdə saxlanmasıdır.

İndi isə sadə formada bankın ilkin formalaşma mərhələsinə baxaq:

Biz əvvəldə Bankın tərifini vermişdik. Bu tərifdən də aydın olur ki, bankın əsas fəaliyyəti depozitlərin qəbul edilməsi və kreditlərin verilməsindən ibarətdir. Deməli mühasibat uçotundan bizə məlum olan balans bərabərliyinə görə bankın verdiyi kreditlər onun aktivini qəbul etdiyi depozitlər isə öhdəliklərini təşkil edir. Lakin bankın kreditlərdən başqa da aktivləri, depozitlərdən başqada öhdəlikləri mövcuddur. Deməli bankın balansı verilmiş tarixə bankın maliyyə vəziyyətini göstərən bərabərlikdir. Bankın balansının sağ hissəsində həmçinin bankın kapitalı da göstərilir.

$$\text{Kapital} = \text{Aktivlər} - \text{öhdəliklər}$$

Cədvəl 1. Azərbaycan Respublikası kommersiya banklarının konsolidə edilmiş balans göstəriciləri³ (%-lə)

Aktivlər	01.01.2012	01.01.2013	Öhdəliklər və kapital	01.01.2012	01.01.2013
Nağd vəsaitlər	5,0%	3,9%	Fiziki şəxslərin depozitləri	27,7%	29,0%
AMB qarşı tələblər	5,9%	4,7%	Hüquqi şəxslərin depozitləri	19,1%	15,9%
Kreditlər istisna olmaqla banklara və s.maliyyə müəs. tələblər	6,9%	7,1%	Xarici borc	13,3%	12,9%
Qiymətli kağızlar	8,2%	8,5%	Maliyyə sektorunun tələbləri	13,7%	10,5%
Banklara xalis kreditlər	0,8%	0,6%	AMB-nın banklara tələbi	4,4%	5,9%
Müştərilər	63,5%	60,5%	Digər	6,6%	11,3%

³ www.nba.az Mərkəzi Banın illik hesabatı 2012 əsasında hazırlanmışdır.

ə verilən kreditlər		
Digər aktivlər	9,7%	14,7%
Total	100%	100%

öhdəliklər		
Kapital	15,2%	14,5%
Total	100%	100%

Respublikanın bank sektorunun aktivlərinin 2011 ci ildə 14259.2 mln manat, 2012 –ci ildə isə 17643.4 mln manat olduğunu bilərək yuxarıdakı cədvəli rəqəm ifadəsində göstərmək olar.

Buradan biz bank sektorunun kapitalının həcmi asanlıqla hesablaya bilərik.

Bu rəqəmlər respublikada fəaliyyət göstərən bankların balansları əsasında hazırlandığına görə konsolidə balans adlanır.

İndi isə bankların necə mənfəəni əldə etmələrini təhlil edək.

Fərz edək ki, bir neçə şəxs(fiziki və ya hüquqi şəxslər ola bilər) bank yaratmaq haqqında qərara gəlirlər. Aydındır ki, bankların yaradılması üçün hüquqi normativ bazanın tələblərinə uyğun bütün proseslər yerinə yetirildikdən sonra bank fəaliyyətinə başlaya bilər. Biz sadəcə olsun deyə rəqəmlər və əməliyyatlarda xəyali rəqəmlərdən istifadə edəcəyik. Lisenziya alındıqdan sonra bank hüquqi şəxs kimi fəaliyyətə başlaya bilər. Bu zaman bankın ilik balansını aşağıdakı kimi olacaqdır.

Cədvəl 2. Balans1 Bank X 20-- 01. yanvar

Aktivlər	Öhdəliklər və kapital
Ehtiyatlar 50	Kapital 50

Bankın tərəfindən də bildiyimiz kimi X bankda müştərilərdən həm depozit qəbul edəcəkdir və eyni zamanda kreditlər verəcəkdir.

Fərz edək ki, bank aşağıdakı əməliyyatları yerinə yetirmişdir:

- 1) Müştəridən depozit qəbul etmişdir (illik 10%-lə) - 40
- 2) Digər bir müştəri cari hesab açmış və cari hesabına vəsait qoymuşdur –
- 3) Digər bir müştəriyə kredit verilmişdir(illik-15%-lə) – 65
- 4) Eyni zamanda qiymətli kağız alınmışdır (illik-5%) – 30
- 5) Digər bir müştəriyə təminat məktubu verilmişdir-(illik-6%) -10

Fərz edək ki, il ərzində aparılmış əməliyyatlar bunlardan ibarət olmuşdur və bankın il ərzində əmək haqqı, icarə və s. xərcləri 2 olmuşdur.

Bu əməliyyatlardan sonra bankın balansına baxaq:

Cədvəl 3. Balans 2 Bank X 20—01 yanvar

Aktivlər		Öhdəliklər və kapital	
Ehtiyatlar	10	Müşt. Cari hesabları	15
Kreditlər	65	Depozit hesabları	40
Qiymətli kağızlar	30	Kapital	50
Total	105	Total	105

Onda növbəti ilin yanvar ayında illik gəlir və xərc balansını hazırlayaq:

Cədvəl 4. Bank X. 20__ yanvar ayının 1-nə Mənfəət və Zərər hesabatı.

Faiz gəlirləri	65*	9,7
	15%	5
	30*	
	5%	1,5
Qeyri faiz gəlirləri		0,6
təminat məktubu		
		11,8
Cəmi gəlirlər		5
Faiz xərcləri		
	40*	
	10%	4
Qeyri faiz xərcləri		
əmək haqqı, icarə		
vəs.)		2
Cəmi xərclər		6
Mənfəət		5,85
ROA =	5,85/105 =	
mənfəət/aktivlər =	5,6%	
ROE = mənfəət/	5,85/50 =	
kapital =	11,7%	

Cədvəl- in sonunda biz gəlirlik dərəcələrini hesablamışıq. Bu göstəricilər aktivlərin və kapitalın gəlirliliyini xarakterizə edir. Kapitalın gəlirliliyi dedikdə banka kapital qoymuş səhmdarın hər bir manatının ona nə qədər gəlir gətirdiyini göstərir. Bu göstəricilər bütün banklarda və eyni zamanda Mərkəzi Bank tərəfindən bütün bank sektoru üçün hesablanılır. Məsən UniBank ASC-nin 31 dekabr 2012-ci il

tarxinə il ərzində əldə etdiyi gəlir -6549 min manat təşkil etmişdir. Bankın aktivləri 578359 min manat, kapitalı isə 52438 min manat təşkil etmişdir. İndi bu rəqəmlər əsasında UniBank ASC-nin mənfəətlilik dərəcələrini hesablayaq:

$$ROA = \text{mənfəət/aktivlər} = 6549/578359 = 1.13\%$$

$$ROE = \text{mənfəət /kapital} = 6549/52438 = 12.5\%$$

İndi isə Mərkəzi Bankın banklar üçün hesabladığı mənfəətlilik dərəcələrinə baxaq⁴:

Cədvəl 5. 2011-2012-ci illər üçün Bankların ümumiləşmiş ROA və ROE göstəriciləri.

Göstəricilər	2011	2012
ROA	1.1%	0.8%
ROE	7.8%	7.1%

UniBank ASC-nin göstəriciləri Azərbaycan Bank sektorunun orta göstəricisinin üzərində olduğu üçün normal hesab etmək olar. Bank sektorunun orta göstəricisinin normal olub olmaması üçün dünya ölkələrinin təcrübəsinə baxa bilərik. Məsələn, 2007-2010 böhranlarına qədər ABŞ-da bankların orta ROE göstəricisi illər üzrə 10-15% arasında dəyişmişdir.

Digər bir göstərici isə kapital əmsalı göstəricisidir-ER(equity ratio). Bəzən banklar risklərlə qarşılaşdıqda kapitallarının bir hissəsini və tamamilə kapitallarını itirirlər. Bu zaman ödəmə qabiliyyəti olmayan banklar müştərilərin tələblərini qarşılaya bilmirlər. Bunun üçün

$$ER = \text{kapital/aktivlər}$$

düsturundan istifadə edilir.

Bu düstur və ROE düsturundan istifadə edərək aşağıdakı bərabərliyi ala bilərik:

$$ROE = \text{mənfəət/kapital} = (\text{mənfəət/aktivlər})/(\text{kapital/aktivlər})$$

kimi yazı bilərik. Buradan,

$$ROE = \frac{ROA}{ER}$$

⁴www.nba.az Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı illik hesabat 2011 və 2012

Deməli, kapitalın gəlirlilik əmsalı aktivlərin gəlirlilik əmsalı və kapital əmsalından asılıdır. Məsələn bizim misalda(UniBank ASC),

$$ER = 52438/578359 = 9.06\%,$$

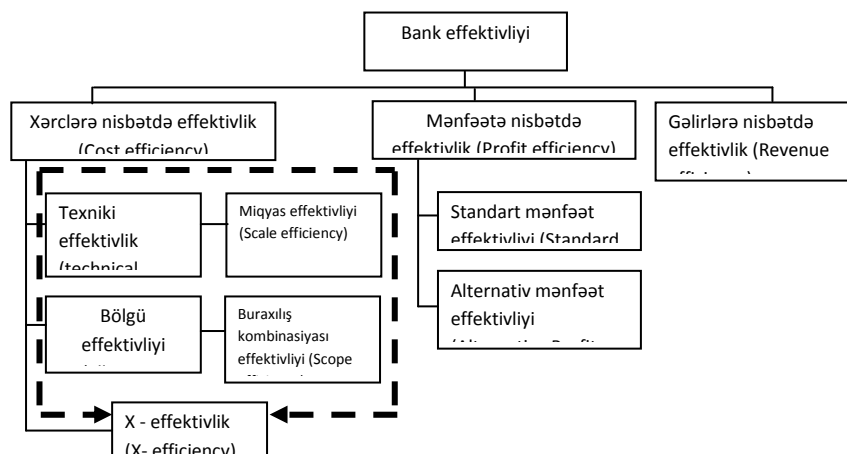
Buradan da ROE tapa bilərik,

$$ROE = 1.13/9.06 = 12.5\%$$

Yuxarıda qeyd etdiyimiz əmsallar bank sisteminin effektiv fəaliyyət göstərməsini xarakterizə edən göstəricidir. Ümumiyyətlə bank sektorunun effektivliyinin müəyyənləşdirilməsinə müasir dövrdə fərqli yanaşmalar mövcuddur.

Maliyyə vasitəçiliyi funksiyasını yerinə yetirən bankların səmərəli fəaliyyət göstərməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, bank sisteminin səmərəliliyi nəticə etbarı ilə dövlətin makroiqtisadi siyasətinin səmərəliliyini nəticələndirir. Bu gün qarşıya qoyulan ən mühüm suallardan biri bankların səmərəli fəaliyyət göstərmələri və ya bu prosesin düzgün qiymətləndirilməsi sualıdır. Təsadüfə deyildir ki, müasir dövrdə həm banklar və həm də nəzarətedici orqan olaraq Mərkəzi Banklar tərəfindən bu məsələyə ciddi yanaşaraq səmərəliliyin ölçülməsi və onun sahə üzrə orta göstəriciyə (benchmarking) uyğun olmasını daima nəzarətdə saxlanılır. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bankların səmərəliliyi təkcə banklar və ya nəzarət orqanı üçün deyil eyni zamanda bankın müştəriləri üçün də əhəmiyyət kəsb edən məsələdir. Məlumdur ki, bankların səmərəliliyi əhəmiyyətli dərəcədə iqtisadi proseslərə mənfi və ya müsbət aspektlərdən təsir edir. Buna görə də bank səmərəliliyinin əhəmiyyəti özünü həm mikro və həm də makro səviyədə büruzə verir. Bankların effektivliyinin müəyyən edilməsində mürəkkəb analitik məsələləri həlli ön plana çıxır. Qeyd etmək lazımdır ki, effektivliyin ölçülməsi ilə əlaqədar vahid müəyyənləşdirilmiş qaydalar mövcud deyildir. Adətən yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi effektivlik dedikdə maliyyə əmsallarının təhlili başa düşülür.(ROE, ROA,ER və s.) Müasir dövrdə bank effektivliyinin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar kompleks təhlil metodlarından istifadə edilməsi zərurəti yaranmışdır. Effektivliklə əlaqədar mövcud olan konsepsiyalardan ən çox tətbiq edilən təsnifləşdirmə aşağıdakı sxemdə verilmişdir:

Bank effektivliyinin təsnifləşdirilməsi

Britaniya iqtisadçısı M. Farrell öz əsərlərində əməliyyat effektivliyini texniki və bölgü effektivliyi olaraq iki hissəyə ayırır. Bunlardan birincisi verilmiş resurslarla buraxılışın maksimuma çatdırılmasını xarakterizə edir. İkincisi isə resursların kombinasiyasından istifadə etməklə verilmiş buraxılış həcminə çatmağı özündə əks etdirir.

Bank effektivliyinin müəyyənləşdirilməsi metodları isə əsasən iki qrupa bölünür. 1) maliyyə əmsalları metodu; 2) ekonometrik metodlar;

Ekonometrik metodlar əsasən 1990-cı illərdən tətbiq edilməyə başlanmışdır. Məqsəd çoxsaylı amillərin bankın effektivliyinə təsirini qiymətləndirmək olmuşdur. Ekonometrik metodlar parametrik və qeyri parametrik olaraq iki qrupa bölünür. Parametrik qrupa aşağıdakı metodlar aiddir:

- 1) Stokastik sərhəd metodu(Stochastic frontier approach);
- 2) Sərbəst bölüşdürmə metodu(Distribution free approach);
- 3) Qalın sərhəd metodu(thick frontier approach);

Qeyri parametrik metodlara isə aşağıdakılar aiddir:

- 1) Məlumat zərfi analizi metodu(Data envelopment method);

- 2) Sərbəst örtük böüşdürülməsi metodu (free disposable hill approach);
- 3) Məhsuldarlıq indeksi metodu (productivity index);

Məlum olduğu kimi ekonometrik metodlar sərhəd effektivliyi anlayışı əsasında formalılaşdırılmışdır. Bunun əsasını isə hər hansı bir bankın və ya bank sektorunun səmərəliliyinin potensial və faktiki sərhəd effektivliyinə yaxınlığı əsasında hesablamalar təşkil edir. Bu modellər Amerika və Avropa ölkələrində aparılmış tədqiqatlar əsasında bu ölkələrin bank sistemində tətbiq edilməklə öyrənilmişdir.

Ölkələr üzrə bank sektorunun orta səmərəlilik göstəriciləri

Ölkələr	Tədqiqat ili	Təhlilin metodu	Orta effektivlik
Belçika, Fransa, İtaliya	2000	SFA, DFA	56%
Macarıstan	2000	SFA	70%
Niderland	2001	SFA	56%
Türkiyə	2002	SFA	75%
Şərqi Avropa	2002	SFA, DFA	46-62%
Şərqi Avropa, Belarus, Ukrayna, Rusiya, Moldaviya	2002	DEA	53%
Almaniya	2004	SFA	73-91%
Avropa	2004	SFA, DFA	65%
ABŞ	2006	SFA	84%
Kanada	2006	SFA	90%
Rusiya	2007	SFA	65%
Rusiya	2007	DFA	37%
Rusiya	2007	DEA	68%

Burada DEA-Məlumat zərfi təhlil (Data envelopment analysis), SFA – Stokastik sərhədyanaşması metodu (Stochastic Frontier Approach), DFA- Müstəqil yayılma yanaşması metodu (Distribution Free Approach)

İndi isə əvvəldə yaratdığımız xəyali bankın balans göstəricilərini nəzərdən keçirək.

Balans 2-də müştəri cari hesabındakı vəsaitin tamamını nağd şəkildə götürmək üçün banka müraciət etmişdir. Bu zaman bank həmin anda tələb olunan vəsaiti vermək iqtidarında deyildir. Belə olduqda bank ya qiymətli kağızları aşağı qiymətə sataraq və ya kredit portfelinin bir hissəsini aşağı qiymətə digər maliyyə institutlarına təklif etməlidir. Bu zaman likvislik riski meydana gəlir.

Likvidlik – bankın etibarlığını şərtləndirən ümumiləşdirilmiş keyfiyyət göstəricisidir. Bankın likvidliyi dedikdə, bankların öz kreditorları və əmanətçilərinin qarşısında olan öhdəliklərinin vaxtında və itkisiz ödəmək qabiliyyəti başa düşülür. Öhdəliklər bankda real və potensial ola bilər. Real öhdəliklər bankın balansında əks olunur. Bunlar tələb olunanadək depozitlər, cari hesablar, banklararası cəlb olunmuş kreditlər və s. ola bilər. Potensial öhdəliklər isə balansarxası hesablarda olur bu adətən verilmiş qarantuya məktubları və s. öhdəliklər ola bilər. Balansın aktiv üzrə də potensial öhdəliklər ola bilər. Bunlara isə istifadə olunmamış kredit xətləri və s. aid oluna bilər.

Bəzən banklar müştərilərinin ilkin tələblərinə uyğun olaraq onları vəsaitlə təmin edə bilmirlər. Bunun üçün bankların öhdəlikləri ödəmək üçün müəyyən bir mənbəyə malik olması vacibdir. Bu bankın kassasındakı nağd pul vəsaiti, müxbir hesabındakı vəsait, aktivlərinin tez pul çevrilə bilən hissəsi, banklararası ala biləcəyi kreditlər və s. ola bilər. Burada vacib məsələ ondan ibarətdir ki, bu mənbələrdən istifadə edərkən banklar itkiyə yol verməməlidir. Bəzən banklar hər hansı bir öhdəliyin yerinə yetirilməsi zamanı digər bir aktiv, məsələn qiymətli kağızı dəyər dəyməzinə sataraq zərər edirlər. Likvidliyin daxili və xarici amillərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

1) Daxili qaydalar: möhkəm kapital bazası, və aktivlərin keyfiyyəti, depozitlərin keyfiyyəti, xarici mənbələrdən az asılı olmaq, menecmentin yüksək səviyyədə olması, bankın imici və s. Bəzi iqtisadi ədəbiyyatlarda möhkəm kapital bazası dedikdə, bank xüsusi kapitalının çox olması əsas gətirilir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrin banklarının əksəriyyəti xüsusi kapitalı ilə cəlb edilmiş kapital arasında çox böyük fərq vardır. Adətən bu nisbət 80% cəlb edilmiş kapital və 20% isə xüsusi kapital olaraq qruplaşdırılır. Burada daha çox diqqət banklarda menecmentin düzgün qurulmasına yönəltməyə lazımdır. Əgər yüksək səviyyədə menecment təmin olunmuşdursa onda cəlb edilmiş kapitaldan da səmərəli istifadə etmək mümkündür. Respublikamız da da bankların o qədər imkanları yoxdur ki, illik qazancları hesabına inkişaf edib güclü banka çevrilsinlər. Bunun üçün Dövlət tərəfindən bank sektorunun inkişafına vəsait ayrılmalı və eyni zamanda bankların

vəsait cəlb etmək imkanları genişləndirilməlidir. Digər daxili amil isə aktivlərin keyfiyyətidir. Aktivlərin keyfiyyəti dedikdə dörd əsas kriteriya nəzərdə tutulur.

1) likvidlik, risk səviyyəsi, gəlirlilik və diversifikasiya oluna bilməsi;

2) Xarici amillər: ölkənin iqtisadi – siyasi vəziyyəti, banklar arasındakı valyuta bazarının və qiymətli kağızlar bazarının inkişaf səviyyəsi, yenidən maliyyələşdirmə səviyyəsinin qənatbəxş olması və Mərkəz bankı tərəfindən səmərəli nəzarət sisteminin qurulması aiddir.

1.3.Bank sistemində Risklərin təsnifatı

Risk – gözlənilməz hadisələrin bankın kapitalına mənfi təsir göstərə bilməsi və bankın biznes məqsədlərini həyata keçirmək imkanlarının məhdudlaşdırılması ehtimalıdır. Ümumi bank səviyyəsində bazar riski mövcuddur. Bazar riski - faiz dərəcəsi, xarici valyuta məzənnəsi və kapitalın (həmçinin bazar qiymətli kağızların) qiymətlərindəki enib-qalxmaların nəticəsində bank aktivinin bazar dəyərini dəyişməsindən itkiyə səbəb ola bilən ehtimaldır. Bu anlayışa əsasən bazar riski riskin mənbəyindən asılı olaraq aşağıdakı kateqoriyalara bölünə bilər:

1. Faiz dərəcəsi riski – faiz dərəcəsinin dəyişməsi nəticəsində yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi ilk növbədə faiz gətirən maliyyə alətlərinə təsir edir;

2. Xarici valyuta riski – valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi xarici valyutada yerləşdirilən alətlərin portfelinə təsir edir. O, həmçinin ticarət əməliyyatları müxtəlif valyutalarda aparıldıqda və sonradan qiymətləndirmə uçuşu və hesabatları yerli valyutaya çevirildikdə bankın ümumi portfeli xarici valyuta riski ilə üzləşə bilər;

3. Kapital riski – kapitalın və digər bazar qiymətli kağızlarının qiymətlərindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyi kapital portfelinə, eləcə də

hecinq və spekulyasiya məqsədləri üçün istifadə edilən kapitalın törəmə alətlərinə təsir göstərir;

4. Əmtəə-mal riski - əmtəə-mal qiymətlərindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir. Bu risk mənbəyinin təsir göstərdiyi portfellər faktiki əmtəələrdən (məsələn, qızıl) və ya əmtəə fyuçerslərindən və forvard müqavilələrindən ibarət ola bilər. Bu riskin banklara təsiri onların fəaliyyətindən asılı olacaqdır.

Bankın öz daxilindən qaynaqlanan risklərə beşinci fəsildə ətraflı izah oluna-caqdır.

AMB tərəfindən banklarda kapitalın adekvatlığının yoxlanması və qiymətlən-dirilməsi prosesində tələb yaranarsa, hər bir bankdan bazar risklərinin örtülməsi üçün əlavə kapitalın təmin edilməsi tələb edilir.

Risklərin idarə edilməsi funksiyasını həyata keçirən təşkilati struktur ümumi bank səviyyəsində(Bazar riski: faiz dərəcəsi riski, valyuta riski, kapital riski əmtəə riski)gözlənilməz hadisələrin bankın kapitalına mənfi təsir göstərə bilməsi və bankın biznes məqsədlərini həyata keçirmək imkanlarının məhdudlaşdırmasının qarşını almaqla bərabər, həmçinin bankın daxilindən qaynaqlanan, yəni ayrı-ayrı fərdi əməliyyat səviyyəsində(Kredit riski, Əməliyyat riski, Nüfuz riski, Strateji risk, Likvidlik riski) ortaya çıxan riskləri minimizə etmək məcburiyyətindədir.

Kredit riski, aktivin dəyərini itirməsinə və yaxud dəyərsiz hala düşməsinə sə-bəb olan, borcalanın maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi kimi hadisəsindən (balansdan-kənar hadisələr daxil olmaqla) yaranan zərər ehtimalıdır. Kredit risklərinin idarə edilməsində məqsəd, belə kredit hadisələrini aradan qaldırmaq, kredit riski təhlükəsini məqbul olan parametrlər daxilində saxlamaq, bank aktivlərinin sağlamlığını qorumaq və onlardan əldə olunacaq gəlirlərin itkilərin örtəcəyini təmin etməkdən ibarətdir. Banklar, bütün kredit portfelinin riskini, eləcə də ayrı-ayrı kreditlərdə və ya əməliyyatlarda mövcud olan riskləri idarə etməlidir.

Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti kredit risklərinin idarə edilməsində aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirməlidir:

1. Əks tərəfin kredit sazişinin şərtlərinə riayət etməsinə nəzarət etmək;

2. Mütəmadi olaraq müştərinin fəaliyyətindəki dəyişiklikləri qiymətləndirmək üçün onunla görüşlər təşkil etmək;
3. Davamlı olaraq kreditin yalnız kredit sazişində göstərilən məqsədlər üçün istifadə olunmasını yoxlamaq;
4. Mövcud olan bütün məlumatlar (kütləvi informasiya vasitələrinin nəşrləri daxil olmaqla) vasitəsilə müştərinin, eləcə də onun zəmanətçilərinin maliyyə vəziyyətinə nəzarət etmək;
5. Lazım gəldikdə vaxtı ötmüş kreditlərlə əlaqədar müvafiq prosedurlardan istifadə etmək.

Kredit risklərini müəyyən etmək üçün aşağıdakı ölçülər hesablanı bilər:

Qabaqcadan ödənilmə riski: bu risk müştərinin və ya əks tərəfin krediti ödəyə bilməməsi nəticəsində yaranan zərər riskidir. Bu zaman zərərin ölçüsü qüvvədə olan bazar dərəcələrindən asılı olur. Qabaqcadan ödənilmə riski, kredit ekvivalentliyi prinsipinə görə ölçülməlidir və riskin vəziyyətinin cari bərpa dəyərinin bazardakı dəyişikliklərin nəticəsi kimi müəssisənin gələcək potensial risk təhlükəsinin bəzi çoxsaylı təxminlərinin cəmini əks etdirməlidir.

Cari təhlükə: bu əks tərəfin bu gün krediti ödəyə bilmədiyi və vəziyyətin cari bazar şəraitində yenidənqiymətləndirilməsinə ekvivalent olduqda yaranan zərər növüdür.

Potensial risk təhlükəsi: əks tərəf gələcəkdə müəyyən olunmuş müddət ərzində krediti ödəyə bilmədikdə nəyin itiriləcəyini əks etdirən əməliyyatın, gələcək cari bərpa dəyərinin qiymətləndirilməsidir. Mükəmməl təcrübəyə əsasən, bu dəyər simulyasiya vasitəsilə əldə olunmalıdır və bazarın dəyişkənliyi, portfelin təsiri, əvəzləşdirmə müqavilələri, girov və digər kredit vasitələrini (zəmanətlər, akkreditivlər və s.) nəzərə almaqla, Riskə məruz Dəyəərə görə bazar riski simulyasiyasına analoji olmalıdır. Nisbətən mürəkkəbləşdirilmiş alternativ təcrübəyə görə, potensial risk təhlükəsini hesablamaq üçün qiymətləndirmələrdən etibarlı istifadə oluna bilər.

Gözlənilən zərər, mövcud məlumata əsasən bankın üzləşəcəyi ehtimal edilən zərərlərin səviyyəsini əks etdirir. Bu, gələcək potensial təhlükənin əks tərəfin krediti

ödəyə bilməməsi ehtimalı və nəzərə alınmış yığılma dərəcələri ilə riyazi ehtimaldır. Gəlirlərə tətbiq edilən kredit riski dəyəri kimi istifadə edilən gözlənilən kredit itkisi ölçüləri, bankı uzun müddətli istifadə olunan kredit zərərlərindən qorumaq üçün bir vasitədir.

Gözlənilməyən zərər, faktiki zərərin gözlənilən zərərdən yuxarı və ya aşağı olacağı ehtimalını əks etdirir. Gözlənilməyən zərərin səviyyəsi, müəyyən edilmiş etibarlılıq səviyyəsi çərçivəsində ən pis kredit zərərinə ölçməklə qiymətləndirilir. Müəyyən edilmiş etibarlılıq səviyyəsi çərçivəsində gözlənilməyən zərərləri hasil etmək üçün kifayət risk kapitalının bölüşdürülməsi ilə gözlənilməyən zərər ölçüləri, bankı gözlənilən kredit zərərlərindən xeyli yüksək olan qısamüddətli zərərlərdən qoruyan vasitədir.

Hesablaşma riski: əks tərəfdən gözlənilən ödənilməmiş məbləğlərdir ki, burada dəyər artıq bank tərəfindən əks tərəfə göndərilmişdir. Məsələn, hesablaşma riski xarici valyuta əməliyyatları ilə və ya qiymətli kağızların sərbəst təchiz edilməsi zamanı (ödəniş qəbul edilməzdən əvvəlki təchizat) yarana bilər. Spot xarici valyuta əməliyyatları baş verdiyi halda, bu riskin saat qurşağındakı fərqlər, valyutanın ödənilməsi və onun benefisiarının hesabına göndərilməsi zamanı yaranan vaxt fərqlərinə görə meydana çıxması ehtimal edilir.

Likvidlik riski, bankın aktivlərində olan artımı maliyyələşdirə bilməməsi və öz öhdəliklərini vaxtlı-vaxtında yerinə yetirə bilməməsi riskidir. Banklara təsir göstərə biləcək üç növ likvidlik riski vardır:

1. Qısamüddətli nağd vəsaitlərə olan tələbləri yerinə yetirmək üçün kifayət qədər pul və qiymətli kağızları saxlaya bilməməsi;
2. Əlavə maliyyələşdirmənin əldə edə bilməməsi;
3. Bazar mövqeyini bağlaya və ya ləğv edə bilməməsi.

Gələcək maliyyələşdirmə tələblərini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti hər bir valyuta üzrə proqnozlaşdırılan nağd vəsaitlərin axınını qiymətləndirməli və nəzarət altında saxlamalıdır. Bazar və ya bazar likvidliyinin itirilməsindən yaranan likvidlik ehtiyaclarını ödəmək üçün yaradılan alternativ

strategiyalar bankın gözlənilməyən hallar üzrə likvidliyin planlaşdırılması prosesinə daxil edilməlidir.

Bankın fəaliyyət göstərdiyi bazarlardakı likvidlik riskləri müntəzəm olaraq qiymətləndirilməlidir. Müvafiq hallarda, bazar likvidliyi riski, bazar mövqeyinin bağlanması üçün təxmin olunan vaxtı əks etdirməklə Riskə məruz Dəyər modelinə daxil edilməlidir.

Likvidlik Boşluğu riski (müxtəlif zaman “dilimləri” və valyuta növləri üzrə proqnozlaşdırılan nağd vəsaitlərin mədaxili ilə məxarici arasındakı fərq), gələcəkdə likvidlik boşluğunun yarandığı vaxtlardakı nağd vəsait axınının diskont edilmiş dəyərinə nəzarət etməklə və müvafiq faiz dərəcələrindəki dəyişiklikləri nəzərə almaqla ayrıca nəzərə alınmalıdır.

Kredit riskinin daxili səbəbləri:

- təminat çatışmazlığı;
- müştəri sifarişinin səhv qiymətləndirilməsi;
- kreditləşmə prosesində zəif nəzarət;
- xəbərdarlıq siqnallarına qeyri-adekvat reaksiya;
- kredit təminatında keyfiyyətin pislili .

Bank tərəfindən onun fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinin idarə edilməsi və nəzarəti üzrə ən azı aşağıdakıları əhatə edən likvidliyin idarə olunması prosesi formalaşdırılmalıdır:

Aktivlərin idarə olunması üzrə:

1. müxbir hesablardakı qalıqların monitorinqi;
2. kreditləşmə həcmnin monitorinqi;
3. kredit portfelinin keyfiyyətinin monitorinqi;
4. kreditlər üzrə faiz dərəcəsinin monitorinqi;
5. bankın qiymətli kağızlar portfelinin monitorinqi;
6. repo əməliyyatları üzrə alınmış qiymətli kağızların monitorinqi;
7. təminat qismində istifadə oluna bilən aktivlərin monitorinqi;
8. likvidliyin adekvat səviyyədə saxlanması məqsədilə satıla bilən əsas və digər qeyri-likvid vəsaitlərin monitorinqi.

Öhdəliklərin idarə olunması üzrə:

1. son illərin tendensiyaları, mövsümi amillər, faiz dərəcəsinin dəyişdirilməsinə həssaslıq və digər makroiqtisadi amillər nəzərə alınmaqla, bank tərəfindən cəlb edilmiş vəsaitlərin həcmnin monitorinqi;
2. depozitlərin həcmnin monitorinqi (o cümlədən, bankların və digər hüquqi şəxslərin depozitləri, “overnayt” əməliyyatları);
3. depozit və digər öhdəliklər üzrə ödəmə müddətlərinin monitorinqi;
4. bankın əsas öhdəliklərinin kreditörləri üzrə daimi monitorinqin aparılması və onlarla əlaqələrin dəstəklənməsi;
5. öhdəliyin növü, öhdəlik üzrə kreditör və onun yerləşdiyi ərazi nəzərə alınaraq öhdəliyin mənbələri üzrə cəmləşmənin monitorinqi;
6. balansarxası öhdəliklərin monitorinqi.

Əməliyyat riski, qeyri-adekvat və ya uğursuzluqla nəticələnmiş daxili proseslərdən, insanlardan və ya sistemlərdən, yaxud kənar hadisələrin baş verməsindən yaranan zərər riskidir. Əməliyyat riskinin aşağıdakı kateqoriyaları mövcuddur:

1. insan resursu riski – bankın əməkdaşları tərəfindən bank fəaliyyəti ilə bağlı normativ hüquqi sənədlərdə müəyyən edilmiş tələblərin, habelə bankdaxili qaydaların pozulması ilə əlaqədar xərclərin (zərərin) yaranması riskidir;
2. sistem riski – bankda mövcud sistem və ya texnologiyalarda hər hansı təqsir olmadan baş verən problemlərlə əlaqədar xərclərin (zərərin) yaranması riskidir. Hər hansı bir niyyətlə sistem və ya texnologiyalarda baş verən itkilər insan resursu riski və ya kənar risk kimi təsnifləşdirilməlidir.
3. proses riski - qayda və prosedurlarda olan boşluqlar və ya müxtəlif əməliyyat və fəaliyyət növlərini əhatə edən qaydaların olmaması ilə əlaqədar yaranan riskdir.
4. kənar risklər - üçüncü tərəf və ya təbiətin vurduğu ziyan nəticəsində xərclərin (zərərin) yaranması riskidir.

Bundan başqa, bank fəaliyyətində Nüfuz riski və Strateji risk kimi risklərin idarə edilməsi də vacibdir. Nüfuz riski – banka qarşı etimadın azalması və mənfi ictimai rəy nəticəsində xərclərin (zərərin) yaranması riskidir.

Strateji risk isə strateji hədəflərin düzgün seçilməməsi nəticəsində bankın üzləşdiyi riskdir.

Fəsil II. Banklarda Risklərin idarə edilməsi strategiyası

2.1. Kommersiya banklarının kredit siyasətinin mahiyyəti

Kredit siyasəti dedikdə kredit riskinin müəyyən olunması, ölçülməsi, izlənilməsi və idarə edilməsi üzrə istiqamətləndirilmiş siyasətin yaradılması və tətbiq edilməsi başa düşülür. Düzgün kredit siyasəti fəaliyyətin və məhsuldarlığın artmasına zəmin yaradır ki, bu da banklarda aktiv keyfiyyətli kredit portfelinin yaradılmasına təsir edir.

Kredit siyasəti aşağıdakıları əhatə edir:

- Müştəri segmenti və kredit tələblərinə uyğun olaraq kredit qiymətləndirmə modellərinin qurulması.
- Kredit risklərinin təminatlı və səmərəli şəkildə mənfəətli istifadəsinin təmin edilməsi.
- Nəticələrə görə kreditlərin izlənilməsi.
- İqtisadi və siyasi konyukturanın izlənilməsi ilə dəyişikliklər nəzərə alınaraq yeni razılaşma və düzəlişlərin edilməsi.

Banklarda kredit siyasəti və strategiyaları, bank rəhbərliyinin nəzərdə tutduğu büdcə, hədəf və strategiyalara uyğun olaraq hazırlanılır. Qlobal iqtisadi inkişafın ölkə iqtisadiyyatı və digər sektorlar üzərindəki təsiri dəyərləndirilir və nəzərdə tutulmuş siyasətlərə uyğunluğuna mütləq diqqət yetirilir. Mövcud siyasətin tətbiqi ilə kredit portfelinin həcmi, cəmlənməsi, kifayətliliyi təsbit edilir və lazımi tənzimləmələr həyata keçirilir.

Kredit siyasəti standartlaşdırılmış kredit üzrə faiz dərəcələrinin təyin edilməsi prosesinə xüsusi diqqət göstərir. Beləki, kredit faizlərinin müəyyənləşdirilməsi prosesində xərclərin azaldılaraq məhsuldarlığın artırılması təmin oluna bilər. Kommersiya banklarında portfelin idarə edilməsi və nəzarəti ilə gələcəyə istiqamətli proqnozların verilməsinə imkan verən kredit siyasətinin təşkili nəzərdə tutulur.

Kredit siyasətinin bankın bütün şöbələrinə tətbiq oluna bilməsi üçün qəbul edilmiş kredit qaydalarının yazılı qaydalara çevrilməsi lazımdır. Kredit qaydaları:

- Etibarlı kredit vermə standartlarının formalaşmasına,
 - Kredit riskinin müəyyən edilməsinə və idarə olunmasına,
 - Riskin doğru bir şəkildə qiymətləndirilməsinə, nəzarətinə və izlənməsinə,
 - Problemlı kreditlərin müəyyən edilməsinə və idarə olunmasına,
 - Bankın ehtiyacına istiqamətlənmiş portfelin idarə olunmasına
- yönəldilmiş şəkildə əhatəli, dəqiq və açıq olaraq təyin edilir.

Kredit siyasət və strategiyalarının həyata keçirilməsində bankların bazar payının optimal böyüklüyü, yəni gəlir tarazlığının artırılması hədəf olaraq götürülür. Bu səbəblə, "doğru firmaya doğru təminatla və doğru kredit verildikdə kredit geri döner" prinsipi əsasdır.(3)

Yüksək aktiv keyfiyyətə malik olmaq məqsədilə bankın həyata keçirdiyi kredit siyasətinin ən əhəmiyyətli aləti kreditləşmə standartlarının yaradılmasıdır. Bu standartın yaradılması ilə qurulacaq kredit qiymətləndirmə modelləri əhəmiyyətli rolə malikdir.

Qiymətləndirmə modelləri, müştəri nöqtəyi-nəzərindən çıxış edən, sektorlara əsasən dəyişkən tərkibli qiymətləndirmə aparan və firmanın investisiya layihələrinin növünə və məzmununa görə dəyişən təfsilatına əsasən nəticələr çıxaran modellər olmalıdır. Kredit qiymətləndirmə modelləri hər bankın sahib olduğu kredit qiymətləndirmə mədəniyyətini əks etdirməlidir.

Kommersiya banklarının kredit siyasəti- bankların müştərilərinə (fiziki və hüquqi şəxslər) təklif etdikləri kredit əməliyyatlarını özündə əks etdirir. Kredit tələblərinin qiymətləndirilməsində kredit limitləri, müştərilərin xüsusiyyətləri, faiz

dərəcələri, ödəmə kimi məsələlər nəzərə alınaraq bankın kredit siyasəti formalaşdırılır.

Kredit siyasəti özündə aşağıdakı ünsürləribirləşdirir:

- kreditin növləri və ödənişləri;
- kredit işçilərinin səlahiyyətləri və məsuliyyətləri;
- kredit qərarının alınma müddəti;
- lazımi sənəd və zəmanətlər;
- faiz, komissiya və digər xərclər;
- geri ödəmə şərtləri;
- kredit limitləri və standartları;
- Problemlə kreditlərə tətbiq olunan siyasət;

Kredit siyasəti aparılarkən ona bir çox faktorlar təsir edir ki, bunları qısa şəkildə qeyd edə bilərik:

1.Müştərilərlə əlaqə. Hüquqi və fiziki şəxslər hansı bankla işləyəcəklərini seçdikləri zaman kredit əməliyyatlarının asan başa gəlməsini, bankın təklif etdiyi digər xidmətlərdən yararlanmağı və s. bu kimi halları əsas götürürlər.

2.Kredit portfelinin quruluşu. Kredit siyasətini müəyyənləşdirən kredit komitələri ümumi depozitlərin, ümumi kapitalın və toplam kredit dərəcələrinin müəyyən səviyyədə olmasına diqqət yetirirlər. Banklar ehtiyatlarını, qanunvericiliyi və rəqib bankların kredit siyasətini nəzərə alaraq kreditlərə nə qədər fond ayıracaqlarını təyin edirlər. Bu barədə gələcək fəsillərdə geniş yer ayrılmışdır.

3.Kredit üzrə səlahiyyətli sistem. Bu sistem kredit qərarlarının sürətləndirilməsi və sağlam kredit təhlillərinin edilməsi üçün əhəmiyyətlidir. Kreditlərin idarə olunması üçün bu cür səlahiyyətli sistem üzərində şöbələrin yaradılması önəmlidir. Belə ki, qiymətləndirmə aparılarkən gəlir səviyyəsi, borc ödəmə qabiliyyətliliyi, təhsil və işin vəziyyəti, zəmanətlər və zəminlərin təhlil edilməsi sistem tərəfindən dəyərləndirilir.

4.Maliyyə və qeyri-maliyyə təhlilləri. Maliyyə təhlilinə görə maliyyə baxımından idarə etmənin vəziyyətini, inkişaf perspektivini müəyyən etmək üçün maliyyə hesabatları göstəriciləri və dəyişiklikləri araşdırılmalı və digər idarə

etmələrlə qarşılaşdırılmalıdır. Qeyri-maliyyə təhlili firmanın keçmiş, bu günki və gələcəkdəki fəaliyyətinə təsir edən və edə biləcək bütün faktorların araşdırılmasını və qiymətləndirilməsini özündə ehtiva edir.

5.Kreditlərin yenidən gözdən keçirilməsi. Bütün kreditlərin sistemətik olaraq nəzərdən keçirilməsi, bankın kredit risklərinə qarşı tədbirlərin alınmasına dair erkən xəbərdarlıq ilə təmin edilməsini ehtiva edir.

Bank maliyyəsinin idarə edilməsinin klassik nəzəriyyəsində Josef F. Sink qeyd etmişdir:

“Kredit siyasəti (Loan policy)- bankın kredit fəaliyyətinə nəzarətinin sənədlər əsasında formalaşmış təşkilidir. Adətən bu sənəd kredit siyasətinin aşağıdakı komponentlərinə aydınlıq gətirir:

- 1) kreditlərin verilməsinin ümumi qaydaları;
- 2) kreditlərin sinifləşdirilməsi;
- 3) kredit siyasətinin konkret istiqamətləri;
- 4) keyfiyyətə nəzarət;
- 5) kredit komitətləri.”

Banklar öz kredit siyasətini hazırlayarkən onlar qarşısında ilkin şərt ictimai inkişafın global tendensiyalarını öyrənməkdən və bu inkişafda öz rolunu (vəzifələrini) müəyyən etməkdən ibarətdir. *Vəzifə*- cari bankın hansı rola malik olması və seçilmiş sahədə öz maliyyə fəaliyyətini həyata keçirməsidir. Bu, bankın simasını müəyyənləşdirir və digər maliyyə kredit institutlarından fərqləndirir. Formalaşmış vəzifə əsasında, inkişafın *vəzifə və məqsədləri* konsepsiyasının fəaliyyəti çərçivəsində onun inkişaf *konsepsiyası işlənilib* hazırlanır. Daha sonra bu məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsi vasitəsi kimi bank fəaliyyətinin *strategiyası* seçilir. *Bank strategiyası* dedik də müxtəlif növlü kredit əməliyyatları başa düşülür. Konkret məqsəd və vəzifələrə istiqamətlənmiş çoxlu strategiyalar isə bankın *kredit siyasətini* təşkil edir.

Kredit siyasətinin prinsipləri kredit prosesinin əsasını təşkil edir və kommersiya bankının likvidli və gəlirli fəaliyyətinə səmərəli təsir göstərir. Kredit siyasətinin prinsipləri ümumi və xüsusi olmaqla iki hissəyə bölünür.

Ümumi prinsiplər dedikdə biz, makroiqtisadi səviyyədə Mərkəzi Bankın kredit siyasətinin vahid prinsiplərini başa düşürük. Bankın kredit siyasətinin ümumi prinsipləri kimi elmi əsas, optimallıq, səmərəlilik, həmçinin kredit siyasətinin ayrılmaz və vəhdət təşkil edən elementlərini göstərmək olar. Yalnız elmi əsaslandırılmış kredit siyasəti onu müəyyən edən obyektiv reallıqları və subyektiv amilləri nəzərə alaraq formalaşır, dövlətin, bankın (insitutsional struktur kimi), onun işçi heyətinin və müştərilərinin (əhali də daxil olmaqla) maraqlarını daha dolğun göstərməyə imkan verir. Beləliklə, yalnız elmi əsaslandırılmış kredit siyasəti bankın müəyyən inkişaf mərhələsinə çatmaq üçün qarşısına qoyduğu məqsədlərə uyğunlaşır. Nəticədə, ancaq elmi əsaslandırılmış kredit siyasəti bank üçün optimal, daha səmərəli və üstünlük təşkil edən ideal kimi çıxış edir (Mərkəzi Bankda olduğu kimi kommersiya banklarında da).

Kommersiya banklarının kredit siyasətinin xüsusi prinsipləridədiyimiz zaman gəlirlilik, mənfəətlilik (hər bir kommersiya bankının fəaliyyətinin əsas məqsədi maksimum mümkün mənfəət əldə etməkdən ibarətdir), təhlükəsizlik, etibarlılıq (hər bir bank real bazar qiymətlərini nəzərə alaraq gəlir əldə etməyə çalışır, bu onun fəaliyyətinin inkişafına təkan verir) nəzərdə tutulur.

Cədvəl 1.

Bankın kredit siyasətinin prinsipləri	
Ümumi	Xüsusi
Elmi əsaslandırılma	Gəlirlilik, mənfəətlilik
Optimallıq	Təhlükəsizlik, etibarlılıq
Səmərəlilik	
Kredit siyasətinin elementlərinin bağlılığı	

Bankın kredit siyasətinin səmərəliliyinin artırılması üçün ümumilikdə bütün prinsiplərin öyrənilməsi mühüm şərtidir. Kommersiya banklarının kredit siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı açıq şəkildə problemlər yarana bilər.

2.2. Kredit riski və onun idarə olunması sisteminin keyfiyyət ölçülərinin qiymətləndirilməsi

Kredit riski özündə bank qarşısında kredit öhdəliklərinin üçüncü tərəf tərəfindən yerinə yetirilməməsi riskini əks etdirir. Bu cür əməliyyatlar sırasına aid edilir:

- təqdim olunan və qəbul olunan kreditlər (borclar);
- yerləşdirilmiş və cəlb olunmuş depozitlər;
- qiymətli borc kağızlarının, borc müqaviləsi üzrə təqdim olunan aksiya və veksellərin alınması (qaytarılması) üzrə digər yerləşdirilmiş vəsaitlər;
- uçot vekselləri;
- bank zəmanətləri üzrə benefis sahibinə prinsipaldan alınmamış ödəniş;
- pul tələbi güzəşti (faktoring) əsasında maliyələşmə razılaşmaları üzrə bankın pul tələbləri;
- sövdələşmə üzrə əldə olunmuş hüquqlar üzrə bank tələbləri (tələb güzəşti);
- maliyyə aktivlərinin möhlətli ödənişlə satılması (alınması) sazişləri üzrə bank tələbləri (maliyyə aktivlərinin hazırlığı);
- ödənilmiş akkreditivlər üzrə bankın ödəyicilərdən tələbləri (bağlanmamış ixrac və idxal akkreditivləri hissəsində) ;
- maliyyə icarəsi əməliyyatları üzrə bankın lizinq alan tərəfdən tələbləri.

Kredit risk dərəcəsi aşağıdakı faktorlardan ibarətdir:

- ölkədə və regionda iqtisadi və siyasi vəziyyət;

- iqtisadiyyatında dəyişiklik olunmasına həssas olan ayrı-ayrı sahələrdə kredit fəaliyyəti konsentrasiyasının dərəcəsi;

- kredit ödəmə qabiliyyəti, etibar, borcluların mülkiyyət və mənsubiyyət formasına, eləcə də tədarükçülər və s. kreditorlarla qarşılıqlı münasibətdə olmalarına görə növləri;

- borclunun iflası uğraması;

- maliyyə çətinliyi yaşayan müştərilərlərin üzərinə düşən kreditlərin və digər bank müqavilələrinin xüsusi böyük çəkisi;

- kreditvermənin az öyrənilmiş sahələrinə bank fəaliyyətinin konsentrasiyası;

- bankın kifayət qədər informasiyaya malik olmadığı yeni və yaxınlarda cəlb olunmuş xüsusi çəkiyə malik müştərilər;

- dələduzluq;

- çətin reallaşan yaxud dəyərinin tez bir zamanda itməsinə məruz qalan borc itkisinin borc qismində qəbulu;

- kredit portfelinin diversifikasiyası;

- TİƏ layihəsinin dəqiqliyi;

- kredit siyasətinə tez-tez dəyişikliklər edilməsi;

- kreditin növləri, formaları, miqdarı və onun təmin olunması.

Kredit riskinin adı-çəkilən bu faktorları xarici və daxili faktorlarda qruplaşır.

Xarici faktorlar:

- ölkə iqtisadiyyatının vəziyyəti və inkişaf perspektivləri;

- ölkənin pul-kredit, xarici, daxili siyasəti və dövlət tənzimləməsi nəticəsində onun mümkün dəyişiklikləri;

- xarici kredit risklərinə aid edilir: siyasi, makroiqtisadi, sosial, inflyasiya, sahəvi, regional, qanunvericilik dəyişikliyi riski, faiz tarifiinin dəyişməsi riski.

Daxili faktorlar bankın və borcluların fəaliyyəti ilə bağlıdır.

Kredit riskinin növləri və onların idarə olunması spesifikasi

İdarəetmə	Məhsul riski	Borclunun riski
-----------	--------------	-----------------

sisteminin elementi		
Risk eyniləşdirilməsi	İşgüzar risk faktorlarının aşkar olunması Müddəti keçmiş ödəmələrin meydana çıxması Təminatın vəziyyətində dəyişiklik Kredit-vermə tədbirinin sona çatması üçün əlavə kreditə ehtiyac Limitin və ya kredit xəttinin natamam mənimsənilməsi Məhsullar üzrə faiz fərqinin aşağı düşməsi Valyuta məzənnələrinin arzu edilməz dəyişikliyi və s.	Borclu və onun fəaliyyəti barədə mənfi informasiya Borclunun gəlişi zamanı onun cari fəaliyyətinə dair prinsipial məzəmmətlər Menecer dəyişikliyi Borclunun yarım-firmalarının iflası uğraması Borclunun - fiziki şəxsin – peşə nüfuzunun dəyişməsi İşə götürənin maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi Borc verən banka etibarın dəyişməsi Digər kreditorlar tərəfindən kreditin təqdim olunmasına imtina və s.
Risk dərəcəsinin qiyməti	İşgüzar risk qiyməti Borcun ödənilməsi mənbəyinin qiymətləndirilməsi Əsas borcun və faizlərin ödənilməsi qaydasının qiymətləndirilməsi Açıq valyuta mövqeyinin qiymətləndirilməsi Proqnozlaşdırılan və kifayət edən faiz fərqi müvafiqliyinin qiymətləndirilməsi və s.	Borclu hüquqi şəxsin kredit ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi : Maliyyə əmsalları sistemi əsasında Pul axınının analizi yolu ilə Menecment əsasında Xarici mənbələrdən informasiya alınması əsasında, eləcə də müştərinin yoxlanması yolu ilə Fiziki şəxsin kredit ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi: Anketləşdirmə əsasında Skorinq sistemi əsasında Kredit tarixini öyrənə əsasında Ödəmə qabiliyyəti göstəriciləri əsasında
Risk monitorinqi	Bankın ayrı-ayrı məhsullarının monitorinqi üzrə öhdəliklərin bölünməsi Məhsulun kontrol risk göstəriciləri dinamikasının təyin	Ayrı-ayrı borclular qrupunun risk monitorinqi üzrə bölünməsi Borclunun kontrol risk göstəricilərinin dinamikasının təyin olunması və izlənməsi: Borclunun kredit ödəmə qabiliyyəti üzrə göstəricilər

	olunması və izlənməsi : Məhsul və xidmətlər qrupu üzrə faiz fərqi Kredit riskinin iqtisadi normativləri Kredit və depozitlərin nisbəti Kredit ssudalarının növləri və kredit vasitələri üzrə kredit məhsullarının diversifikasiya dərəcəsi Kreditvermə limitləri və həmcins kredit əməliyyatları üzrə limitlərə riayət Problemlə ssudalarla iş Ssudalar üzrə ziyanların örtülməsi üçün lazımi miqdarda rezervlərin yaradılması Ssudaların verilməsi, faizin formalaşması üçün kredit proseduruna və fərdi hüquqa dair daxili nizamnamələrin işlənilib hazırlanması	Bir qrup borclu qrupuna təqdim olunan kreditlər üzrə limitlər Borcluların fəaliyyət xarakteri, mülkiyyət forması, sahə və regional mənsubiyyəti üzrə diversifikasiya dərəcəsi. Bankın borclulara dair standart tələblərinin işlənilib hazırlanması Təminat, onun differensiasiya fərqi və onun keyfiyyətinə nəzarəti üzrə tələblərin işlənilib hazırlanması
--	--	--

Bank risklərinin idarə olunması sistemi dedikdə - fəaliyyət şəraitində qeyri-müəyyənlik yarandığı zaman müsbət maliyyə nəticəsinin təmin olunmasına, risk vəziyyətinin yaranmasına dair proqnoz verilməsinə və onun aradan qaldırılması, yaxud mənfi nəticələrinin minimuma endirilməsi ilə bağlı tədbirlər görülməsinə şərait yaradan bank heyəti fəaliyyətinin ümumi qəbulu başa düşülür.

Idarəetmə elementləri:

- idarəetmənin subyektləri;
- riskin eyniləşdirilməsi;
- risk dərəcəsinin qiymətləndirilməsi;
- riskin monitorinqi.

İdarəetmənin subyektləri:

- bankın rəhbərliyi;
- bankın komitələri;
- bankın bölmələri (fəaliyyətin planlaşdırılması);
- funksional bölmələr (risklər);
- analitik bölmələr;
- daxili audit xidmətləri;
- hüquqi xidmət.

Beləliklə, hər bir bankda onun əməliyyatlarının növünə, həcminə, fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə və mühitinə, mürəkkəbliyinə və üzləşdiyi risklərə adekvat risklərin idarə edilməsi sistemi yaradılmalıdır.

Risklərin idarə edilməsi sistemi qurularkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

1. bankın missiyası, strateji və taktiki hədəfləri;
2. bankın əməliyyat və fəaliyyət növləri;
3. bankın menecment və əməliyyat prosesləri;
4. bankdaxili təşkilati struktur;
5. daxili, xarici və tənzimləyici mühit;
6. risklərarası əlaqə və onların biri-birinə təsiri;
7. böhran vəziyyətlərində bankın dəstəklənməsi tədbirləri.

Risklərin idarə edilməsi sistemi mütəmadi olaraq bankın daxili audit bölməsi tərəfindən qiymətləndirilməli və nəticələr barədə bankın Audit Komitəsinə hesabat verilməlidir.

Bank fəaliyyətində mövcud olan risklərin idarə edilməsi məqsədilə bankda kredit riskinin səmərəli idarə edilməsi ilə bağlı Kredit komitəsi, likvidlik və bazar risklərinin idarə edilməsi bağlı Aktiv və passivləri idarəetmə komitəsi yaradılır.

Zəruri hallarda bankın informasiya texnologiyaları sistemlərinin səmərəli və təhlükəsiz işini təmin etmək, habelə bankın qarşılaşdığı digər risklərin idarə olunması məqsədi ilə İnformasiya texnologiyaları komitəsi və digər komitələr yaradıla bilər. Bankdaxili komitələrin səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının

(bundan sonra - Mərkəzi Bank) normativ xarakterli aktları, korporativ idarəetmə standartları və bankın daxili sənədləri ilə tənzimlənir.

Banklarda risklərin idarə edilməsi funksiyasını həyata keçirən təşkilati struktur yaradılarkən aşağıdakılar təmin edilməlidir:

1. təşkilati strukturun bütün səviyyələri arasında effektiv əlaqə və informasiya axını;
2. maraqlar münaqişəsinin yaranmaması;
3. məsuliyyət və səlahiyyətlərin dəqiq müəyyənləşdirilməsi;
4. müstəqil və şəffaf qərar qəbul etmə prosesini;
5. bankın məruz qala biləcəyi risklər barədə daimi olaraq bank rəhbərliyi və struktur bölmələrinin məlumatlandırılması;
6. Bankdaxili risk mədəniyyətinin formalaşdırılması.

Risqlərin idarə edilməsi strukturu aşağıdakılardan ibarətdir:

Müşahidə Şurası. Müşahidə Şurası bankın fəaliyyəti nəticəsində məruz qala biləcəyi bütün riskləri anlamalı, onlar barədə tam məlumat əldə etməli, bütün risklərin adekvat səviyyələrini, onları idarə etmək imkanlarını müəyyən etməli və riskləri düzgün müəyyənləşdirən, qiymətləndirən, onlara nəzarət edən səmərəli risklərin idarə edilməsi sisteminin yaradılmasını təmin etməlidir.

Risqlərin idarə edilməsi prosesində bankın Müşahidə Şurasının vəzifə və səlahiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir: bankın risklərin idarə edilməsi siyasətini, risklərin idarə edilməsi üzrə təşkilati strukturunu, səlahiyyət və məsuliyyətlərini, müxtəlif əməliyyat və fəaliyyət istiqamətləri üzrə daxili qayda və prosedurları, risklərin idarə edilməsi işində istifadə edilən müxtəlif metodologiyaları, limitləri təsdiq etmək; risklərin idarə edilməsi sisteminin effektivliyi və səmərəliliyinin təmin edilməsinin yoxlanılmasına dair daxili audit bölməsinə tapşırıqlar vermək; bankın qəbul edəcəyi riskin səviyyəsini müəyyənləşdirmək; adekvat risklərin idarə edilməsi qaydalarının hazırlanmasını təmin etmək; Mərkəzi Bankın tələbləri nəzərə alınmaqla bankın kapitalı üzrə kəmiyyət və keyfiyyət tələblərini müəyyən etmək; bankın idarə heyətinə risklərin idarə edilməsi ilə bağlı tövsiyələr vermək; Risklərin idarə edilməsi komitəsindən (RİK) mütəmadi hesabatlar tələb etmək; RİK-ə rəhbər təyin etmək.

İdarə Heyəti. İdarə Heyəti Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilən və risklərin idarə edilməsini həyata keçirən təşkilatı strukturu yaradır və risklərin idarə edilməsi üzrə bütün qayda və prosedurların hazırlanmasını təmin edir. İdarə Heyəti öz fəaliyyətləri ilə əlaqədar olan riskləri anlamalı, bankın effektiv və qanunvericiliyə uyğun qaydada fəaliyyət göstərməsi üçün mükəmməl və etibarlı nəzarət mühitinin yaradılmasını, bu mühitin qorunub saxlanılmasını, səlahiyyətlər iyerarxiyasını, vəzifə və məsuliyyətlə, o cümlədən, səlahiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi və qərarların qəbul edilməsi prosedurlarını, professional bilik və təcrübəyə malik risklərin idarə edilməsi heyətini və onların davamlı olaraq bilik və peşəkarlıq səviyyələrinin artırılmasını təmin etməlidir. İdarə Heyəti risklərin idarə edilməsi bölməsinə cavabdeh olan (kurasiya edən) İdarə Heyətinin üzvünü təyin etməlidir. Risklərin idarə edilməsi prosesində bankın İdarə Heyətinin səlahiyyət və vəzifələri ən azı aşağıdakılardan ibarətdir:

1. risklərin idarə edilməsi funksiyasının vəzifə və səlahiyyətlər bölgüsünü müəyyən etmək;
2. risklərin idarə edilməsi sisteminə yetərli sayda təcrübəli və peşəkar əməkdaşları cəlb etmək;
3. risklərin idarə edilməsi siyasətini tətbiq etmək və mütəmadi olaraq ona yenidən baxmaq;
4. risklərin idarə edilməsi bölməsinin işini qiymətləndirmək;
5. risklərin idarə edilməsi bölməsinə tapşırıqlar vermək.

Risklərin idarə edilməsi komitəsi. Bankda onun əməliyyatlarının növünə, həcmində, fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə və mühitinə, mürəkkəbliyinə və üzləşdiyi risklərə adekvat risklərin idarə edilməsi sistemi yaradılmalıdır. Risklərin idarə edilməsi sistemi bankın fəaliyyətinə xas olan risklərin müəyyən edilməsi, qiymətləndirməsi, onlar barədə hesabatların hazırlanması, məqbul risk limitlərinin müəyyən edilməsi və onlara nəzarət edilməsi və risklərin azaldılmasını təmin etməlidir. Bankda risklərin idarə olunması üzrə daxili siyasət, qaydalar, təşkilatı struktur və hesabatlıq sistemlərini, habelə risklərin müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi, idarə edilməsi, monitorinqi və hesabatlığa dair minimum tələblər Mərkəzi Bankın müvafiq normativ xarakterli aktları ilə tənzimlənir.

Müşahidə Şurası, İdarə Heyətindən asılı olmayan və risklərin idarə edilməsi üzrə müstəqil qərarlar qəbul edə bilən Risklərin idarə edilməsi komitəsini (RİK) yaratmalıdır. Bu komitə bankda risklərin idarə edilməsi üzrə məsuliyyətə malik olan İdarə Heyətinin bir neçə üzvündən, eləcə də bankın struktur bölmələrinin rəhbər işçilərinin iştirakı ilə yaradılmalıdır. RİK-in iclasları ayda bir dəfədən az olmayaraq keçirilməli və nəticələri barədə bankın Müşahidə Şurasına hesabat verilməlidir. RİK-in sədri bankın Müşahidə Şurası tərəfindən təyin edilir. RİK-in sədri digər bankdaxili komitələrin üzvü olmalı və veto hüququna malik olmaqla bu komitələrdə məbləği məcmu kapitalının 1%-dən çox olan bütün əməliyyatlara dair qərarların qəbul edilməsində iştirak etməlidir.

RİK-in vəzifə və səlahiyyətləri Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilmiş müvafiq əsasnamədə müəyyən edilir. RİK-in vəzifə və səlahiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. risklərin idarə edilməsi prosesinin hər bir mərhələsinə dair minimal tələbləri müəyyən etmək;
2. risklərin idarə edilməsi bölməsinə tapşırıqlar vermək və ondan mütəmadi hesabatları tələb etmək;
3. müxtəlif risklər üzrə limitləri müəyyən etmək və təsdiq edilməsi üçün Müşahidə Şurasına təqdim etmək;
4. mütəmadi olaraq bankdakı risklərin vəziyyəti, risklərin idarə edilməsi sisteminin adekvatlığı və risklərin idarə edilməsi prosesinin effektivliyi haqda Müşahidə Şurasına hesabat vermək;
5. risklərin idarə edilməsi siyasəti, bankdaxili risklərin idarə edilməsi funksiyası üzrə vəzifə və səlahiyyətləri, müxtəlif əməliyyat və fəaliyyət istiqamətləri üzrə qayda və prosedurları, risklərin idarə edilməsi işində istifadə edilən müxtəlif metodologiyaları müəyyənləşdirmək və yenidən baxmaq, təklifləri Müşahidə Şurasına təqdim etmək.

Risklərin idarə edilməsi bölməsi. Risklərin idarə edilməsi bölməsinin məqsədi gündəlik olaraq RİK-in fəaliyyətinə əməliyyat dəstəyinin təmin edilməsidir. Risklərin idarə edilməsi bölməsinə RİK tərəfindən mütəmadi tapşırıqlar verilir. Risklərin idarə edilməsi bölməsinin rəhbəri ən azı 3 il bank işi təcrübəsinə malik olmalıdır. Risklərin

idarə edilməsi bölməsinin rəhbəri bankın İdarə Heyəti tərəfindən təyin edilir və Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilir. Risklərin idarə edilməsi bölməsinin istənilən məlumat bazasına çıxışı təmin edilməlidir.

Risklərin idarə edilməsi bölməsinin vəzifə və səlahiyyətlərinə aşağıdakılar aid edilir:

1. bankın hər bir əməliyyat növü və fəaliyyət istiqaməti ilə bağlı bütün prosedur və qaydalarında risklərin müəyyənləşdirilməsi və minimallaşdırılması;
2. bankın fəaliyyətinin Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilmiş risk limitləri çərçivəsində və daxili qaydalara uyğun həyata keçirilməsinə nəzarət edilməsi;
3. hər bir əməliyyat bölməsinin üzləşdiyi bütün spesifik risklərin müəyyən edilməsi, qayda və prosedurlarının yoxlanılması və onlarda risklərin müəyyənləşdirilməsi;
4. ayrı-ayrı risk kateqoriyalarının müəyyənləşdirilməsi, ölçülməsi, idarə edilməsi, nəzarətini həyata keçirilməsi və bu risklər barədə RİK-ə və bankın İdarə Heyətinə mütəmadi olaraq hesabatların təqdim edilməsi;
5. Bankın kapitalının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə, kapitalın adekvatlığına dair tələblərə riayət edilməsinə nəzarətin edilməsi.

Fəsil III. Kredit portfelinin ayrı-ayrı seqmentlərinin idarə olunması və Kredit portfeli keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətləri

3.1. Kredit portfelinin ayrı-ayrı seqmentlərinin idarə olunması

Ssuda seqmentinin kredit riski hüquqi şəxslər və fiziki şəxslər hissəsində yığılır.

Hüquqi şəxslərin kredit portfeli ssuda seqmenti keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi

Metodika elementi	Elementlərin tərkibi
Qiymətləndirmə obyektı	Ssuda hissəsində hüquqi şəxslərə təqdim olunan kredit portfeli seqmenti

Qiymətləndirmə subyekti	Kredit departamenti, kredit komitəsi, daxili audit xidməti, bankın inkişaf istiqamətini müəyyən edən və yeni bank xidmətləri işləyib hazırlayan analitik böyük
Dövrilik	Kredit siyasətinə və bankdaxili təlimatlara əsasən
Qiymətləndirmə meyarları	Kredit riski səviyyəsi, gəlirlik və pula çevirmə səviyyəsi
Hüquqi şəxslərə təqdim olunan ssuda keyfiyyətinin qiymətləndirilmə göstəriciləri	Əsas – borclunun maliyyə durumu, borc xidməti Əlavə – borcun keyfiyyəti, borclunun inkişaf perspektivləri
Keyfiyyət qrupları üzrə ssudaların təsnifatı	Keyfiyyət qrupları əlavədə olan səviyyəyə düzəlişlər etməklə əsas göstərici qrupu əsasında təyin olunur.
Ssuda seqmenti keyfiyyətinin maliyyə əmsalları sistemi vasitəsilə təyin olunması	Kredit riskinin dərəcəsi K1 – K8 əmsallarının vasitəsi ilə müəyyən olunur.
Hüquqi şəxslər hissəsində kredit portfelinin ssuda seqmenti keyfiyyətinin ümumi qiyməti	Kredit portfelinin ssuda seqmentinin keyfiyyəti seçilmiş meyarlar mövqeyində (%) göstəricilər sinfi əsasında, bu göstəricilərin mənası nəzərə alınmaqla müəyyən olunur

Maliyyə meyarlarının hesablanma metodikası

1. Kredit portfel risk dərəcəsinin kəmiyyət qiyməti

$$K1 = \frac{\Sigma(\text{borc qalığı} - \text{risk faizi } i)}{\text{Kredit portfelinin ssuda seqmentinin ümumi məbləği}} \times 100\%$$

Kredit portfelinin ssuda seqmentinin ümumi məbləği

burada i – i – keyfiyyət qrupudur.

K1 göstərici səviyyəsi yeni dövrdə tələblərin ciddiləşməsi və ya yumşalması ilə əvəz olunan əvvəlki il üçün hesabat tarixinin göstəricisi əsasında müəyyən olunur.

Məsələn, standart –2%-ə qədər, qeyri-standart – 25%, nəzarətdə-6%, təhlükəli – 50%, etibarsız – 100%.

2. Bankın kredit riskindən qorunma dərəcəsinin xarakteristikası.

$$K2 = \frac{\text{Ssudalar üzrə ziyanların örtülməsi üçün silinmiş məbləğlər}}{\text{Kredit portfelinin ssuda seqmentinin ümumi məbləği}} \times 100\% ;$$

$$K3 = \frac{\text{Müddəti keçmiş ssudalar}}{\text{Kredit portfelinin ssuda seqmentinin ümumi məbləği}} \times 100\%;$$

$$K4 = \frac{\text{Ssudalar üzrə mümkün itkilər üçün ehtiyat}}{\text{Kredit portfelinin ssuda seqmentinin ümumi məbləği}} \times 100\%.$$

K2, K3, K4 göstəriciləri onların dinamikası əsasında analiz olunur.

3. Kredit portfelinin ssuda seqmenti gəlirinin kəmiyyət dəyəri.

$$K5 = \frac{\text{Faizlər, Ssudalar üzrə alınan} - \text{Faizlər, ssudalar üzrə ödənilən}}{\text{Kredit portfelinin ssuda seqmentinin ümumi məbləği}} \times 100\%$$

K5 bərabərliyi bankın lazımi miqdarda faiz fərqindən az olmamalıdır.

Kredit portfelinin ssuda seqmentinin pula çevirmə qabiliyyətinin kəmiyyət dəyəri.

$$K6 = \frac{\text{Ssuda seqmenti}}{\text{Depozit bazası}} \times 100\%.$$

K6 bərabərliyi vahidə meyl etməlidir.

$$K7 = \frac{\text{Nəhəng kredit risklərinin Məcmu həcmi} - \text{Hesablama ehtiyat}}{\text{Bankın kapitalı}} \times 100\%$$

Tövsiyyə olunan səviyyə K7 –800% -ə qədər.

$$K8 = \frac{\text{İnsayderlərdən kredit tələbinin Məcmu məbləği}}{\text{Bankın kapitalı}} \times 100\%$$

Tövsiyyə olunan səviyyə K8 - 3% -ə qədər. fiziki şəxslər üçün

10%-ə qədər hüquqi şəxslər üçün

Yerləşdirilmiş depozitlər seqmenti və Banklararası kredit risklərinin idarə olunması

Idarəetmə mərhələsi	Tərkib
Riskin eyniləşdirilməsi	Bank-kontragentin maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi Bank-kontragent işgüzar riskinin yüksəlməsi Seqmentin diversifikasiya dərəcəsinin aşağı düşməsi Bankın rəqabət mövqeyinin azalması Problemlə BAK paylarının artması BAK bazarında vəziyyətin pisləşməsi (faizlərin artımı, rəqabətin yüksəlməsi) Bankın korrespondent hesabında vəziyyətin pislili
Riskin qiymətləndirilməsi	Bankın metodikası üzrə yerləşdirilmiş depozitlərin və BAK – nin keyfiyyət dəyərləndirməsi BAK müqavilələri üzrə işgüzar risklərin qiymətləndirilməsi BAK ilə təminatmə keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi Müddəti keçmiş BAK payı və vaxtı uzadılmış müqavilələrin dəyişdirilməsi İşləməyn BAK paylarının dinamikası
Riskin monitorinqi	BAK bazarında qiymətlərin izlənməsi BAK üzrə limitlərə və onların yenidən təsdiqinə riayət etməyə nəzarət Bank-kontragentin maliyyə vəziyyətinə nəzarət Problemlə BAK-lərin izlənməsi BAK bazarında işin təşkil olunması və prinsiplərinə dəyişiklik BAK-lərin verilməsi üzrə qərarların qəbul olunması qaydalarının işlənilib hazırlanması və dəyişməsi AR MB təlimatına müvafiq olaraq BAK-nin silinmə qaydasının işlənilib hazırlanması

Maliyyə vəziyyəti və borclu tərəfindən borc xidmətinin qiymətləndirilmə göstəriciləri əsasında BAK-nın keyfiyyətinin müəyyən olunması

Maliyyə vəziyyəti	Borc xidməti		
	Yaxşı	Orta	Pis
Yaxşı	Birinci keyfiyyət qrupu	İkinci keyfiyyət qrupu	Üçüncü keyfiyyət qrupu
Orta	İkinci keyfiyyət qrupu	Üçüncü keyfiyyət qrupu	Dördüncü keyfiyyət qrupu
Pis	Üçüncü keyfiyyət qrupu	Dördüncü keyfiyyət qrupu	Beşinci keyfiyyət qrupu

Bank-borclu şəxs nüfuzunun mənfə olması halında birinci mərhələdə müəyyən olunan BAK keyfiyyət qrupunun düzəlişi

Keyfiyyət qrupu	Bank-borclunun mənfə nüfuzu
Birinci	Üçüncü keyfiyyət qrupu
İkinci	Dördüncü keyfiyyət qrupu
Üçüncü	Beşinci keyfiyyət qrupu
Dördüncü	Beşinci keyfiyyət qrupu
Beşinci	Beşinci keyfiyyət qrupu

Segmentli analiz məqsədləri üçün aşağıdakı meyarlar tətbiq olunur:

- orta ölçülmüş faiz tarif səviyyəsi ;
- verilmiş kreditlərin məbləği.

orta ölçülmüş faiz səviyyəsi

Tarix	Ödəniş müddəti ilə						
	Bütün müddətlər üzrə	30 günə q.	31-dən 90 günə q.	91 -dən 181 g.q.	181 -dən 1 ilə q.	1 ildən 3 ilə q.	3 ildən yuxarı
Manatla							
Yanvar							
Aprel							
İyul							
Oktyabr							

ABŞ dolları ilə

Yanvar							
Aprel							
İyul							
Oktyabr							

Avro ilə							
Yanvar							
Aprel							
İyul							
Oktyabr							

Kredit portfelinin veksəl seqmentinin idarə olunması

Mərhələ	Tərkib
Riskin eyniləşdirilməsi	Emitent və sövdələşmənin digər üzvlərinin maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi Vekselin bazar qiymətinin aşağı düşməsi Veksel emitentində sahə risklərinin meydana Veksel emitentinin rəqabət mövqeyinin pisləşməsi Uçot vekselləri üzrə müddəti keçmiş borc payı Uçot vekselləri üzrə vaxtı uzadılmış müqavilələrin payı Sahələr, aksionerlər, həcm və s. üzrə veksəl seqmentinin diversifikasiya dərəcəsi Müqavilələr üzrə işgüzar riskin qiymətləndirilməsi Uçot veksellərinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi Kredit portfelinin veksəl seqmentinin ümumi riskinin qiymətləndirilməsi
Riskin monitorinqi	Uçot vekselləri üzrə qiymət-qoyulmanın izlənməsi Veksel seqmenti üzrə limitlərin qəbulu, yenidən baxılması və riayət edilməsinə nəzarət Veksellərin uçotu üzrə qərarların qəbul olunması qaydasının işlənib hazırlanması Digər standartlara malik veksellərin uçotu üzrə texnologiya və sənədləşmələrin işlənib hazırlanması Veksellərin uçotu üzrə bank standartlarına riayət olunmasına nəzarət Uçot veksellərinin silinməsi qaydasının işlənib hazırlanması Veksellərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi metodikasına riayət olunmasına nəzarət.

Uçot veksellərinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi

Maliyyə vəziyyəti	Vekselin pula çevrilmə qabiliyyəti		
	Yüksək çevrilmə	Orta çevrilmə	Alçaq çevrilmə
yaxşı	1 qrup	2 qrup	3 qrup
orta	2 qrup	3 qrup	4 qrup
pis	3 qrup	4 qrup	5 qrup

Uçot veksellərinin qiymətləndirilməsi zamanı aşağıdakı meyarlar tətbiq olunur:

- uçot veksellərinin cəmi (məbləği)
- uçot veksellərinin valyutası

Faktoring əməliyyatları üzrə risklərin idarə olunması sisteminin əsasları .

Mərhələ	Tərkib
Risk eyniləşdirilməsi	Faktoring zamanı reqress hüququ olan müştəri-tədarükçünün maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi Faktoring zamanı reqress hüququ olmadan alıcının maliyyə vəziyyətinin pisləşməsinə dair informasiyanın mövcud olması Bank kontragentlərində sahəvi risklərin meydana gəlməsi Müştəri-tədarükçü məhsulunun rəqabətə davamlılığının dəyişməsi Faktoring xidməti olan bazarda diskont gəlirin mənfi dinamikası
Risk qiymətləndirilməsi	Faktoring əməliyyatının işgüzar riskinin qiymətləndirilməsi Tədarükçülərin və alıcıların kredit alma qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi Faktoring sxemləri riskinin qiymətləndirilməsi Müddəti uzadılmış müqavilələrin payı Məhsulun ödənilməsi üçün bank tərəfindən əldə olunmuş tələblər üzrə müddəti keçmiş borc payı Seqmentin diversifikasiya dərəcəsi Faktoring əməliyyatının keyfiyyət qiymətləndirilməsi

Faktoring əməliyyatları keyfiyyətinin təyin olunması üzrə indikatorlar :

- kreditin təyinatı və məbləği – tədarükçünün pul dövriyyəsinin sürətlənməsi, onun dövriyyə vəsaitlərinin tamamlanması (kredit-vermə limitlərinin təyin olunması, aylıq yükləmə limitlərinin təyin olunması, ayrı-ayrı sövdələşmələrə dair limitlərin təyin olunması);
- borc alanın inkişaf perspektivləri (sabit artım perspektivinə malik olan tədarükçü ilə faktoring müqaviləsi bağlamaq);
- girovun keyfiyyəti;
- tədarükçünün maliyyə vəziyyəti

Faktoring borcunun ilkin keyfiyyət qrupu	Tədarükçü üçün reqress hüququ ilə müqavilə
1	1
2	1
3	2
4	2
5	3

Verilmiş zəmanətə müvafiq olaraq benefissanta ödəmə üzrə tələblər seqmentinin idarə olunması

Cədv.3.11

Mərhələlər	Tərkib
Riskin eyniləşdirilməsi	Müştəri-prinsipalın maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi Zəmanət verilmiş sövdələşmə üzrə işgüzar riskin aşkar edilməsi Sahəvi, valyuta və administrativ risklərin mövcud olması Məhsula zəmanət verilməsi hesabına ödənilən rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsi Müqavilə şərtlərinin pozulması
Riskin qiymətləndirilməsi	Zəmanətlər üzrə ödəmələrin izlənməsi Prinsipalın kredit-vəmə qabiliyyətinin izlənməsi Zəmanətlərin verilməsi üzrə limitlərin müəyyən olunması Verilmiş zəmanətlər üzrə qeyri-ödəmələrin silinməsi qaydasının işlənilib hazırlanması Zəmanət verilməsinə dair qərar üzrə qaydaların işlənilib hazırlanması Müqaviləyə riayət olunması şərtlərinə nəzarət

Kredit portfeli çərçivəsində lizinq-alan üzrə tələblər seqmentinin idarə olunması

Mərhələ	Tərkib
Riskin eyniləşdirilməsi	Lizinq-alanın maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi

	Maliyyə lizinqi üzrə sxemlərin analizi zamanı risk faktorlarının aşkar edilməsi Müştəri-kontragentin işgüzar riskinin yüksəldilməsi Lizinq-alanın rəqabət mövqeyinin pisləşməsi Lizinq-alanın məhsul və xidmətlərinə tələbatın və qiymətin aşağı düşməsi
Risk qiymətləndirilməsi	Seqmentin diversifikasiya dərəcəsi Icarəyə götürülən avadanlığın rəqabətə davamlılığının qiymətləndirilməsi Lizinq-alanın kredit vermə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi Lizinq sövdələşmələri üzrə təminat keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi Müddəti keçmiş və vaxtı uzadılmış borc payı
Risk monitorinqi	Lizinq-alanın kredit-vermə qabiliyyətinin izlənməsi İşgüzar risklərin izlənməsi Müqavilənin şərtlərinə riayət olunmasına nəzarət Limitlərin işlənilib hazırlanması və onlara riayət olunmasına nəzarət

3.2.Kredit portfeli keyfiyyətinin təşkilinin prioritet istiqamətləri

Kreditləşmə prosesi bankın keyfiyyətli və yüksək gəlirli kredit portfelinin təşkil etməsi üçün mühüm bir prosesdir. Dəqiqlikə və ciddi təşkil edilmiş kreditləşmə prosesi hər şeydən öncə kredit riskini minimuma endirmə vasitəsidir. Bank fəaliyyətində bütün risklər bir-birilə sıx surətdə əlaqədardır və kredit riski bank fəaliyyətindəki bütün risklərin meydana çıxmasına təkan verən amildir. Buna görə də bankın keyfiyyətli və sağlam fəaliyyət göstərməsi bilavasitə kreditləşmə prosesinin düzgün təşkilindən asılıdır.

Müasir kreditləşmə sisteminin xüsusiyyətlərinə nəzər saldıqda əsasən onu qeyd etmək lazımdır ki, kreditləşmə təkcə bankın xüsusi və cəlb edilmiş vəsaitlərinin həcmindən deyil, mərkəzi bankın müştərilərin kreditləşdirilməsi üçün kommersiya bankları qarşısında qoyduğu müəyyən normalardan da asılıdır.

Məsələn, Mərkəzi Bank mərkəzləşdirilmiş ehtiyatların məcburi köçürmələrini, bir sıra başqa normativləri, kommersiya bankalarında yaranan, xüsusi kreditlərin həcmnin reqlamentləşdirilməsi formasında pul ehtiyatları normativini, həmçinin bankın, onun öhdəliklərinin likvidli vəsaitlərin ölçüləri ilə müəyyənləşən balansının likvidlik parametrlərinin normativlərini müəyyən edir.

Kreditləşmə prosesinə mərhələli şəkildə yanaşılsa, onu iki mərhələyə ayırmaq olar. Birinci mərhələdə kreditin verilib-verilməməsini müəyyən etmək üçün müştərinin təqdim etdiyi kredit ərizəsinin dəqiq təhlili aparılır. Kreditləşməyə daxil olmaq üçün verilən ərizədə borcalan haqqında ümumi məlumat, kreditin məqsədi, kreditin məbləği, müddəti, bu kreditin təminatı, kreditin ödənilmə qaydası, faizlərin ödənilmə qaydası qabaqcadan göstərilməlidir. Bundan sonra bank ilə müştəri arasında kredit münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün kredit müqaviləsi imzalanır. Kredit müqaviləsi borcalanla kreditor arasında kreditləşmə ilə bağlı bütün məsələlərin əks olunduğu hüquqi sənəddir.

Birinci mərhələdə kredit riskinin yaranmasının qarşının almaq imkanı olduğundan bu mərhələyə daha ciddi və məsuliyyətli yanaşılır.

Kreditləşmə prosesinin ikinci mərhələsində bankın qarşısında duran mühüm vəzifə borcalanın cari fəaliyyəti, maliyyə vəziyyəti, ödəmə qabiliyyətinin müəyyənləşdirilməsi və nəzarət olunmasıdır. Banklar kredit verərkən həm hüquqi, həm də fiziki şəxslər arasında krediti təminatlılıq, qaytarmalı, müddətlilik, ödəncilik prinsipləri əsasında yerləşdirir.

Kredit verərkən kommersiya bankları ilk əvvəl bazar meyarlarını, yəni gəlirlilik, likvidlik və rixsi göz önünə alırlar. “Ümumdövlət marağı”nın qorunması və bankın fəaliyyətinin kommersiya xarakteri bir-birilə tam şəkildə uzlaşmır. Dövlət marağının qorunması kommersiya bankı üçün likvidlik böhranın səbəb ola bilər.

Azərbaycan bank sektorunda kreditləşmə fəaliyyəti ilə əlaqədar yeni qaydaların tətbiqi kommersiya banklarının kredit vermə prosesinə də birbaşa təsir göstərməyə başlamışdır. 2013-cü ildə baş verən “kredit bumu”nun əksi olaraq son aylarda Mərkəzi Bankın təsiri ilə bankların kredit verməsinin məhdudlaşdırılmasının şahidi oluruq. Kreditləşmənin məhdudlaşdırılması isə eyni zamanda bank fəaliyyətinin limitləşdirilməsi deməkdir. Belə ki, banklar öz əsas fəaliyyətini həyata keçirə bilmədiklərindən gəlir əldə edə bilməmək təhlükəsi ilə qarşı-qarşıya qalır.

Fiziki şəxslərin kreditləşməsinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rolu olduqaca böyükdür. Əhalinin kreditləşməsinin artırılması istehlakçıların ödəniş qabiliyyətini artırmaqla ilk növbədə ölkədə, istehsal olunmuş məhsulların tez

satılmasına, əmtəə dövriyyəsinin sürətlənməsinə, makroiqtisadi səviyyədə inflyasiyanın və işsizliyin səviyyəsinin minimuma endirilməsinə, istehsalın inkişafına, son olaraq milli gəlirin artmasına müsbət təsir göstərir. Belə ki, müəssisə, firma, təşkilat istehsal və ya təklif etdiyi məhsul və xidmətlərin reallaşdırılmasını sürətləndirir və istehsalın inkişafında fasiləsizlik prosesini yaratmış olur. Bu da yığılan vergilərin və son nəticədə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artmasına müsbət təsir göstərmiş olur.

“Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının 2014-cü il üçün pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri barədə bəyanatında” qeyd edilir ki, “2014-cü il üçün pul və maliyyə sabitliyi qorunmasına dəstək vermək üçün Mərkəzi Bank sərəncamında olan alətlərdən istifadə edərək zəruri anti-inflyasiya tədbirlərini həyata keçirəcəkdir.” Bu isə Mərkəzi Bankın inzibati alətlərdən istifadə edərək ötən ilki “istehlak krediti bumu”nun azaldılması yolunda tədbirlər həyata keçirməsini göstərir. İstehlak kreditləşməsində kütləvi artım inflyasiyanın sabit səviyyədə saxlanılması ilə bağlı hədəfləri zəiflədir.

ABŞ və digər qərb ölkələrində istehlak kreditinin istifadəsini tənzimləyən xüsusi hüquqi norma və qaydalar mövcuddur. Məsələn, ABŞ-da mövcud olan belə qaydalardan biri bank tərəfindən müştərinin kredit qabiliyyətinin müəyyən edilməsində əsas meyarları müəyyən edir. Yəni müştərinin kredit qabiliyyəti bank sistemi vasitəsilə qiymətləndirilərkən müştəri haqqında informasiyanın bank tərəfindən necə istifadə olunması, müştəri haqqında hansı informasiyanın bank tərəfindən tələb oluna bilməsi və s. bu qaydada öz əksini tapmışdır.

Kreditləşmə prosesində olan problemlər Azərbaycan bank sektorunda tarazlığın pozulmasına gətirib çıxara bilər. Ötən ilki göstəricilərə nəzər salsaq bank sisteminin aktivlərində 22%, kredit qoyuluşlarında isə 25% artım olmuşdur. Regionlar üzrə kredit qoyuluşlarının həcmi 31%, özəl sektora 25% artmışdır. İstehlak kreditləri isə 37%- artmışdır. Bu da istehlak kreditlərinə tələbatın yüksək olduğunun göstəricisidir.

Bu baxımdan kreditləşmənin, əsasən istehlak kreditlərinin tənzimlənməsini Mərkəzi Bank hədəf olaraq seçib. Mərkəzi Bank öz siyasətində qeyd edir ki, “Bank

sektorunda artımın keyfiyyət parametrləri izlənəcək və sektorial diversifikasiya ümumi iqtisadiyyatın inkişaf trayektoriyasına uyğunlaşdırılacaqdır. Bu çərçivədə ayrı-ayrı kredit məhsullarının, o cümlədən istehlak kreditlərinin artım dinamikasının risk təhlillərinə xüsusi önəm veriləcək. İstehlak kreditləri üzrə risklərin preventiv tənzimlənməsi mühüm prioritet olacaqdır. Ümumən, bankların kredit aktivliyinin iqtisadi tsikldə optimal rolunun təmin olunması daim qiymətləndiriləcəkdir. Formalaşmış kredit portfelinin keyfiyyətinin qorunması və yaxşılaşdırılması məqsədilə tədbirlər gücləndiriləcəkdir. İstehlak kreditləri üzrə yüksək “leveragecləşmə”nin qarşısının alınması məqsədilə əhalinin ödəniş qabiliyyəti və istehlak kreditləşməsi arasında tarazlığın qorunması üçün yeni tənzimləmə tələbləri müəyyən ediləcəkdir. Kreditləşmədə “borcun gəlirə” nisbəti əmsalı tətbiq ediləcək və Mərkəzi Bank tərəfindən bu əmsal üzrə maksimum hədd müəyyən ediləcəkdir”.

Hazırkı şəraitdə real sektora təklif olunan kreditlərin faiz dərəcəsinin istehlak kreditləri ilə müqayisədə aşağı olmasına baxmayaraq, maliyyə resursları məhdud olduğundan bu sektora kreditləri artırmaq mümkünsüzdür. Mərkəzi Bank istehlak kreditlərinin həcmi azaltmaqla biznes kreditlərinin artırılmasını tövsiyə edib. Biznes kreditlərinin artırılması zəmnində 2014-cü il üçün təsdiq olunan pul-kredit siyasətində Mərkəzi Bankın bir sıra hədəfləri qeyd olunmuşdur. Sənəddə qeyd edilir ki, “bazel-3 standartlarının yerli şəraitə adaptasiyası təmin ediləcək, “kontr-tsiklik bank nəzarəti” çərçivəsinin formalaşması davam etdiriləcəkdir. Maliyyə dərinliyinin artırılmasına yönəlmiş siyasət çərçivəsində bankların biznes modelinin yeni strateji inkişaf hədəflərinə uyğunlaşdırılması, faiz dərəcələrinin azalmasının təşviqi həyata keçiriləcəkdir”. Biznes kreditlərinin artırılmasına nail olmaqla MB həm “istehlak böhranından” qaçmağa çalışır, həm də kredit faizlərini tənzimləmə yolunda addım atmış olur.

Kommersiya banklarının digər sektorlara ayırdığı vəsaiti gördüyümüz zaman onların biznes kreditləşməsinə heç də maraqlı olmadığını anlamaq olar. Hazırkı dövrdə biznes kreditləri istehlak kreditlərinə nəzərən aşağı faizlə verilir. Mərkəzi Bank indiyədək kredit faizlərinin yüksək olmasını “bazar faktoru” ilə əlaqələndirirdi.

Bu gün Azərbaycanda istehlak kreditlərinin dərəcəsi 17%, biznes kreditlərinin isə 14-15%-dir.

MDB-də ən yüksək fazilə kredit təklif edən üç ölkədən biri Azərbaycandır (digərləri Ukrayna və Belarus). Ölkədə kredit faziləsinin yüksək olmasına bir çox amillər təsir edir. Ekspertlərin fikrincə bu problemin yaranmasının və hazırda mövcud olmasının birinci səbəbi ondan ibarətdir ki, ölkə iqtisadiyyatında risk səviyyəsinin yüksək olması faiz dərəcələrinin də yüksək olmasına təsir edir. Yəni, bu o deməkdir ki, banklar kredit verməkdə maraqlı olsalar da, həmin pulun geri qayıtmasına inanmırlar. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanda vaxtı keçmiş, problemli kreditlərin sayı artır.

Kreditlərin faiz dərəcələrinə təsir edən amillərdən biri də əmanətlərdir. Kreditlərin təxminən yarısı əmanətlər hesabına formalaşır. Əhalidən əmanət cəlb edən banklar onu kredit şəklində müştəriyə verirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, əmanətlərin kredit faizi yüksək olduğundan bu da kredit faizinə təsir göstərir. Hazırda əmanətlərin faiz dərəcəsi 10-15 % arasında dəyişir.

Bank kreditlərinin faiz dərəcələrinin yüksək olmasının ən böyük səbəblərində biri banklarımızın xarici bazara çıxışının az olmasıdır: "Azərbaycanda çox az bank var ki, onların xarici bazarlara çıxışı var və həmin banklar xarici banklardan ucuz resurs cəlb edə bilirlər. Amma bu mümkün olmadığına görə banklar yerdə qalan iki əsas vasitədən istifadə edir. Birincisi əmanətlər digəri isə bankların özünün məcmu kapitalıdır.

Getdikcə vaxtı keçmiş kreditlərin həcmnin artması Mərkəzi Bankın bu prosesdən ehtiyatlanmasına və tənzimləməsinə gətirib çıxardı. 2013-cü ildə vaxtı keçmiş kreditlər 792.8 milyo manat və ya portfelin payı 5.1 faizini təşkil edirdi. Aydın ki, vaxtı keçmiş kreditlərinin həcmnin artması son 2 ildə istehlak kreditləşməsində müşahidə edilən kütləvi artım ilə əlaqədar idi. Qısa müddətli istehlak kreditlərinin orta müddətli biznes kreditləri ilə əvəz olunması Mərkəzi Bankın problemli kreditlər məsələsi ilə əlaqədar tədbirlərini təxirə sala bilər.

İstehlak kreditlərinin məhdudlaşdırılması zamanı xüsusi diqqət avtomobil kreditlərinə ayrılıb. Ekspertlərin fikrincə, son illər salonlardan kreditlə götürülən

avtomobillərə görə ödənişlərdə ciddi problemlər yaranır. Buna görə də Mərkəzi Bank avtomobillərin əsasən nəğd şəkildə satılmasını və yaxud lizinq yolu ilə əldə edilməsinin stimullaşdırılması yolunda tədbirlər həyata keçirməyə başlamışdır. Avtomobil kreditləşməsinin məhdudlaşması isə təkcə bankları yox, həmçinin avtomobil dillerləri, sığorta şirkətləri üçün itki olacaq. Bu itki gömrük rüsumlarının səviyyəsinə də mənfi təsir göstərəcək.

Bu gün kreditləşmədə nəinki faiz dərəcələri, eləcə də komision haqqların tənzimlənməsi vacib faktordur. Bəzi kommersiya banklarının daha az faiz elan etməklə daha çox müştəri cəlb etmək ən çox istifadə etdiyi metoddur. Onlar faizi elan edir, lakin komision haqqların faizini bildirmirlər. Belə olduğu halda vətəndaşlara daha aydın məlumatların çatdırılmamasının şahidi oluruq.

Azərbaycandakı müasir kreditləşmənin vəziyyətinə başqa tərəfdən yanaşsaq bank sektorunun liberallaşmağa ehtiyacı olduğunu görürük. Azərbaycan bank sektorunda xarici banklar çox da sərbəst fəaliyyət göstərə bilmirlər. Bu isə birbaşa olaraq rəqabətin inkişafına və kredit fazilərinin aşağı düşməsinə imkan vermir.

Mərkəzi bankın kreditləşmə ilə əlaqədar keçirdiyi tədbirlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, artıq Azərbaycanda bank sektoru yeni mərhələyə qədəm qoymağa başlayıb. Kreditləşmənin vəziyyətindəki mövcud problemlərin həlli gələcəkdə böyük nöqsanlara yola açə biləcək digər problemləri yumuşalda bilər.

Kreditləşmə prosesində münasibətlər müəyyən sistem üzrə təşkil olunur. Kreditləşmə, kredit proseslərinin təşkilini müəyyən edən və kreditləşmə prinsiplərinə uyğun olan təşkili elementləri özündə cəmləşdirir. Bu təşkili elementlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Kredit əməliyyatlarında borcalanın xüsusi vəsaitinin iştirakı ardıcılığı və dərəcəsi;
- Kreditin məqsədyönlü təyinatı;
- Kreditləşmə metodu;
- Hesabların forması;
- Hesablardakı borc qalıqlarının tənzimlənmə üsulları;

Hər bir kommersiya bankı öz kredit siyasəti əsasında kredit əməliyyatlarını həyata keçirərkən kreditləşmənin şərtlərini rəhbər tutur. Kreditləşmənin şərtləri dedikdə kreditləşmənin baza elementləri olan subyekt, obyekt və kreditin təminatlılığına olan tələb başa düşülür. Bu isə digər fəsillərdə də qeyd etdiyimiz bankların istənilən müştəriyə kredit verə bilməməsi məsələsini təsdiqləyir.

Kredit bazarında kredit əldə etmək istəyən subyekt olduqca çoxdur. Lakin bank geri qaytara bilmə qabiliyyəti olan, eləcə də müəyyən olunmuş faiz dərəcəsini vaxtında ödəyə biləcək müştərini seçdiyinə əmin olmalıdır.

Həmçinin kreditləşmənin obyektləri ilə də eyni cür münasibət qurulur. Belə ki, kreditləşmənin obyektı borcalanın istənilən tələbatı ola bilməz. Yalnız müvəqqəti ödəmə çətinliyi ilə əlaqədar olan, əmtəə istehsalı və tədavülü ilə əlaqədar yaranan tələbat bu rolda çıxış edə bilər.

Kreditləşmənin digər baza elementi olan təminat isə keyfiyyətli və bütöv olmalıdır. Hətta bank etibara əsaslanan blanklı kredit verirsə belə, onun kreditin geri qaytarılmasında inamı olamlıdır.

Kreditləşmənin digər şərtlərini sxematik olaraq aşağıdakı kimi göstərə bilərik.

Nəzərə almaq lazımdır ki, özünün yüksək gəlirliyinə baxmayaraq kredit əməliyyatları ölkədə iqtisadi böhranların baş qaldırdığı, istehsal səviyyəsinin aşağı düşdüyü, müəssisələrin iflasa uğradığı dövrlərdə yüksək riskli əməliyyatlara şevrilə bilərlər. Məhz bu səbəbdən kreditləşmənin müddətləri azaldılır. Buna baxmayaraq bu gün nəinki bank işinin fəlsəfəsi, həmçinin kredit əməliyyatlarının texnologiyası da əhəmiyyətli dəyişikliklərə uğramışdır.

Müasir kreditləşmə praktikasının spesifik xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, bir sıra hallarda müasir banklar kredit prosesinin təşkilinin vahid metodiki və normativ bazası üzrə fəaliyyət göstərmirlər. SSRİ dövründə fəaliyyət göstərən, kredit əməliyyatlarını reqlamentləşdirən köhnə bank institutları bazar münasibətləri üçün yararlı olmadılar. Bu mənada hər bir kommersiya bankı bu gün öz təcrübəsinə əsaslanaraq kreditləşməyə özünəməxsus yanaşaraq, özünün kreditləşmə sistemini işləyib hazırlayır. Lakin, əlbəttə ki, bütün kommersiya bankları kreditləşmənin eyni prinsiplərinə əsaslanaraq ümumi şəkildə beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan ümumi

kreditləşmə şərtləri və metodları ilə müştəriləri ilə əlaqə yaradaraq, verilmiş kreditlərin geri qaytarılmasını yaxşılaşdırmaqla öz fəaliyyətlərini həyata keçirirlər.

Müasir kreditləşmə təcrübəsində konkret kreditləşmə obyektı altında ssudanın verilməsindən söhbət getmir. Bu səbəbdən istehsal, ticarət və ya vasitəçilik məqsədilə təqdim olunan kreditlər bölgü və yenidən bölgü əməliyyatlarına ayrılır. Lakin bu o demək deyildir ki, bu cür kreditlər ümumiyyətlə verilmir. İstehsal və qyri-istehsal sahələri üçün ssudalar əvvəllər də verilmişdir, bu gün də verilməkdədir. Lakin bu ssudalar həcminə görə deyil, kreditləşmənin müddətinə və kreditlərin verilmə üsuluna görə təsnifləşdirilir.

Borcalanın müxtəlif məqsədli tələbatı üçün təqdim olunan kreditlərin verilməsi bir sıra üsullarla həyata keçirilə bilər:

- bir dəfəyə verilmə ardıcılığı ilə;
- bir neçə dəfəyə verilmə ardıcılığı ilə, borcalan üçün açılmış kredit xəttinə müvafiq və kredit müqaviləsində nəzərdə tutulmuş kreditləşmə müddəti üçün;
- hesablaşma hesabında debetli saldo şəklində müəssisənin ödəmə dövrindəki vəsaitlərin ödənilməsi vasitəsilə;
- bir sıra bankların kredit potensialının birləşməsi bazası əsasında;
- digər üsullarla.

Bu gün ssudaların verilməsi müxtəlif növ ödəmə sənədlərinin kredit hesabına ödənilməsi yolu ilə, həmçinin pul vəsaitlərinin hesablaşma, cari və müxbir hesablara köçürülməsi yolu ilə də baş verə bilər. Bu zaman hüquqi şəxslərə kreditlər yalnız nağdsız formada təqdim olunur. Lakin bundan fərqli olaraq fiziki şəxslərə kreditlərin verilməsi həm nağdsız, həm də bankın kassası vasitəsilə nağd formada verilir. Kreditləşmə şərtlərinin dəyişdiyi zaman kreditor-bank və müştəri əlavə razılaşma tərtib edirlər.

Hüquqi şəxslər üçün ssuda üzrə borcun bağlanması borcalanın hesablaşma hesabından pul vəsaitlərinin silinməsi yolu ilə və ya müştəriyə başqa bank xidmət göstərsə kreditor-bankın ödəmə-tələbnaməsinə əsasən baş verir. Lakin söhbət fiziki şəxslərin kreditlərinin bağlanmasından gedirsə bu proses fiziki şəxsin yazılı

sərəncamına əsasən, poçt köçürməsi, fiziki şəxsin bankın kassasına pul ödəməsi yolu ilə, həmin kredit təşkilatının əməkdaşı üçün əmək haqqından köçürmələr yolu ilə həyata keçirilir.

Hazırkı dövrdə hüquqi şəxslərin kreditləşməsinin müddəti banklar tərəfindən aşağıdakı müddətlər həddində müəyyən olunur: 30 günə qədər, 31 gündən 90 günə qədər, 91 gündən 180 günə qədər, 181 gündən 1 ilə qədər, 1 ildən 3 ilə qədər, 3 ildən yuxarı kreditlər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkənin kredit sistemində müəyyən periodik çətinliklər yarana bilər. Əlbəttə ki, bu təbii haldır. Lakin bu halın, yəni kredit sistemində böhran vəziyyətinin aradan qaldırılmasının başlıca yollarından biri bu sistemdə kreditləşmə proseslərinin təminatının yüksək səviyyəsi ilə əlaqədardır. Həmçinin risklərin idarə idarə olunması da bu sahədə aparılan başlıca işlərdən hesab olunur. Belə ki, kredit risklərinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi bank işinin inkişafı istiqamətində atılan çox böyük addım hesab olunur.

Müasir vəziyyətə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatda informasiya texnologiyalarının inkişafı, global bank şəbəkələrinin, kompyuter kommunikasiyalarının və məlumat mərkəzlərinin formalaşması istər müştərilərə xidmət texnikası, istərsə də onların maliyyə fəaliyyətinin bütün sferalarına müdaxiləsi baxımından kredit münasibətlərini prinsip etibarlı ilə yeni keyfiyyət mərhələsinə çağırmağa imkan verməkdədir.

Kreditləşmə mexanizmi kredit vermənin konkret metodlarını təklif edir, hansı ki burada seçim borcalanın istehsal-kommersiya xüsusiyyətlərindən, reallaşdırmadan müntəzəm olaraq əldə etdiyi gəlirdən, kredit tarixindən, kredit qaytarabilmə qabiliyyətinin təminat formasından, həmçinin borcalanın borc vəsaitlərinə olan tələbindən asılıdır.

Azərbaycan Mərkəzi Bankının qəbul etdiyi “Banklarda kreditlərin verilməsi qaydaları”na uyğun olaraq hər borcalan üçün kredit dosyedə (tarixçəsində) faktiki mövcud sənədlərin siyahısı olmalı və dosyeyə minimum aşağıdakı sənəd və məlumatlar (elektron və ya kağız daşıyıcıları formatında) daxil edilməlidir:

1. Ümumi sənədlər;

2. Təminat barədə sənədlər;

3. Digər sənədlər.

Fiziki və hüquqi şəxslərə kredit verilərkən uyğun olaraq aşağıdakı ümumi sənədlər toplanmalıdır:

- Borcalanın özünün, yaxud onun vəkalətli şəxsinin (şəxslərinin) imzası ilə təsdiq edilmiş tələb edilən kredit məbləği, valyutası və müddəti göstərilməklə kredit sifarişi;
- Borcalan fiziki şəxs olduqda onun şəxsiyyətini tədiq edən sənədin surəti;
- Borcalanın ünvanı (olduğu yer), əlaqə telefonu, faks nömrəsi və elektron poçt ünvanı (mövcud olduqda);
- Borcalan hüquqi şəxs olduqda rəhbərin adı, soyadı, atasının adı;
- Borcalanın fəaliyyət sahəsi (fiziki şəxsin məşquliyyət sahəsi və ya sosial statusu) barədə məlumat;
- Hüquqi şəxsin mövcudluğunu təsdiq edən hüquqi sənədlərin (təsis və dövlət qeydiyyatına dair sənədlər) müvafiq qaydada təsdiq olunmuş surətləri;
- Borcalan hüquqi şəxs olduqda onun səlahiyyətli idarəetmə orqanının kreditin alınması haqqında müvafiq qərarı və kredit sənədlərini imzalamaq hüququ olan şəxsin səlahiyyətini təsdiq edən sənəd;
- Vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsini (VÖEN) göstərməklə vergi orqanı tərəfindən verilmiş qeydiyyat şəhadətnaməsinin surəti (qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunmuş hallarda);
- Kreditin ödənilməsi mənbəyi (əsas və ehtiyat mənbələr göstərilməklə);
- Kreditin təminatlı və ya təminatsız olması barədə məlumat;
- Kreditin təminatı;
- Bank tərəfindən hazırlanmış borcalanın krediti ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsinə dair hesabat;
- Biznes-plan (kreditin növündən asılı olaraq tələb olduqda);

- Daxili prosedurlarla nəzərdə tutulmuş qaydada kreditin verilməsinə dair bankın müvafiq bölmələrinin və ya səlahiyyətli şəxslərinin rəyi;
- Bankın səlahiyyətli bölmələrinin kreditlərin verilməsinə dair iclas protokolunun surəti və ya müvafiq səlahiyyətli şəxslərin imzası ilə kreditin verilməsi haqqında çıxarılmış qərar;
- Kredit müqaviləsi;
- Borcalan fiziki şəxs olduqda əmək haqqı, tutduğu vəzifə və iş müddəti göstərməklə onun iş yerindən arayış və/və ya fiziki şəxsin digər mənbələrdən aldığı gəlir (təqaüd, miras, maddi yardım, dividend, kompensasiya və s.) barədə rəsmi qaydada təsdiq edilmiş arayış;
- Bu Qaydalarda nəzərdə tutulmuş hallarda borcalanın öhdəlikləri barədə Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestrindən (MKR) əldə edilmiş arayış;
- Borcalan hüquqi şəxs olduqda onun başa çatmış maliyyə ili üzrə auditor rəyi ilə təsdiq edilmiş son illik və son hesabat dövrünün maliyyə hesabatları. Borcalan banka aidiyyəti hüquqi olan şəxs olduqda onun auditor rəyi ilə təsdiq edilmiş ən azı son iki illik maliyyə hesabatları;
- Borcalan hüquqi şəxs olduqda, kreditin müddəti ərzində rüblük maliyyə hesabatları;
- Borcalan hüquqi şəxs olduqda onun korporativ idarəetmə strukturuna dair bankın rəyi;
- Bir borcalanla və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlarla bağlı cəmləşmə riski barədə məlumat (belə hal baş verdikdə);
- Borcalan hüquqi şəxs olduqda bank tərəfindən müəyyən edilmiş borcalanın reytingi;
- Kreditin təyinatı üzrə istifadəsini təsdiq edən sənədlər (borcalanın satıcı və podratçılarla müqavilələrinin surəti, xərcləri təsdiq edən sənədlər və s.);
- Kredit müddəti ərzində kreditin təyinatı üzrə istifadə olunması və borcalanın maliyyə vəziyyətinin yoxlanması və monitorinqinin

nəticələrinə dair bankın müvafiq bölməsi tərəfindən tərtib olunmuş hesabat;

- Kredit ödəmə qrafiki və faktiki ödənişlər (tarixlər və məbləğlər göstərilməklə) barədə məlumat;
- Kreditin restrukturizasiyasını təsdiq edən əlavə müqavilə və sənədlər.

Borcalan hüquqi şəxs olduqda ondan başa çatmış maliyyə ili üzrə auditdən keçmiş hesabatların, vergi orqanlarına verilən hesabatların, pul vəsatinin hərəkəti barədə hesabatın və digər hesabatların təqdim edilməsi nəzərdə tutulmalıdır. Fiziki şəxslər üçün maliyyə hesabatları qismində əmək haqqı və/və ya rəsmi qaydada təsdiq edilmiş fiziki şəxsin digər mənbələrdən aldığı gəlir barədə arayış tələb olunmalıdır. Qanunvericilikdə hüquqi şəxslərin hesabatlarının Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun təqdim olunması nəzərdə tutulduqda bu hesabatların təqdim edilməsi bank tərəfindən şərt kimi müəyyən olunmalıdır.

Borcalanın maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi sənədləşdirilməlidir. Zərurət yarandıqda banklar borcalan haqqında maliyyə məlumatlarının qiymətləndirilməsi üçün müstəqil ekspertləri, məsləhətçiləri cəlb edə bilərlər.

Bu gün Azərbaycan kommersiya banklarında müştərilərin kreditləşməsinə asanlaşdırmaq, həmçinin yeni müştəri cəlb etmək məqədərində kredit müraciətlərinin təhlili prosesində yeni yanaşmalar formalaşdırmağa başlamışdır. Kreditləşmə zamanı müasir texnologiyalardan istifadə yüksək səviyyəli müştəri xidmətinin formalaşdırılmasının əsas prinsiplərindəndir. Bu həm müştəri xidmətinin səviyyəsini və sürətini, müştəri və bank üçün yeni imkanların yaradılmasını, həmçinin müştəri məmnuniyyətini artıraraq, bankın daimi müştərilərini daha da məmnun etməklə, banka yeni müştərilərin cəlb olunmasına da təkan verir.

Banklar yeni müştərilərin kredit müraciətlərinə baxdıqları zamanı onların kredit tarixçələrəni də nəzər salmaqları mütləqdir. Gecikmələrin olub olmaması və bu kimi halların təhlilini aparmaq üçün hazırkı dövrdə banklar tərəfindən xüsusi anderrayting tədbirləri hazırlanır və müştəriyə uyğun kredit məbləği təklif edilir.

Banklar təkrarən kredit üçün müraciət etmiş müştərilərin kredit tarixçələrinə əsasən daha sərfəli şərtlərlə kredit təklif edə bilirlər. Bu gün Azərbaycanda bir sıra

kommersiya bankları müştərilər üçün bir neçə pilləli reyting sistemi hazırlamışdır ki, bu sistemə əsasən də müştərinin reytingi artdıqca ona tətbiq olunan güzəştli şərtlər artmış olur.

Nəzərə almalıyıq ki, bir müddət bundan öncə Mərkəzi Bankı təlimatından əvvəl bəzi kommersiya bankları borcalanların işini asanlaşdırmaq üçün onlardan iş yerindən arayış təqdim edilməsi üzrə tələbləri aradan qaldırırdı. Eləcə dövlət işində çalışmaq, müştərinin əmək haqqısına dair tələblər artıq məhdudlaşdırılmışdır. Hətta bəzi banklarda tələbələrə belə kreditlər təklif olunur.

Son illər ölkədə nağdsız ödənişlərin həcmnin artımı təbii ki kreditləşmə prosesində də təsirsiz ötüşmədi. Bunun nəticəsi olaraq plastik kredit kartları, eləcə taksit kartlardan istifadə geniş vüsət almağa başlayıb.

Taksit kartı – bərpa olunan kredit xətti ilə müştərilərə pulsuz (bəzi hallarda ödənişli) təqdim edilən, müxtəlif üstünlüklərə malik kredit kartıdır. Taksit kartları müştərilərə bir sıra imkanlar verir. Belə ki, taksit kart sahibi şəxs bankların tərəfdaşları olan müəyyən ticarət və xidmət yerlərində mal və xidmətlərin dəyərini taksit kartı ilə ödəyirlər. İstifadə edilən məbləğ isə tərəfdaşdan asılı olaraq 1, 2, 3, 6 və ya 12 ay ərzində faiz hesablanaraq (və ya faizsiz) banka ödənilir. Eləcə də taksit kartlar bankın bankomatlarından müəyyən məbləğdə nəğd pul çəkmək və daha sonra müəyyən komissiya ilə məbləği banka ödəmək imkanı verir.

Azərbaycan bankları 2012-ci ildən etibarən taksit kart sistemini tətbiq etməyə başlayıblar. Hal-hazırda 5 bank sistemi bunu tətbiq etməkdədir. 2014-cü ilə qədər sistemi tətbiq edəcək bankların sayının 10 olacağı proqnozlaşdırılır.

Artıq Azərbaycanda bütün kommersiya bankları İT texnologiyalarına üstünlük verirlər. Onlayn kreditləşmənin istifadəsi ildən ilə ölkəmizdə daha da artır. Amma belə düşünürəm ki, bu hələdə ölkədə yetərinə deyil. Əgər arayışlar ləğv edilsə və bankların sorğu edə biləcəyi bir elektron baza yaradılsa onlayn kreditləşmənin perspektivli artımına şahid olmaq olar. Banklarımız isə buna daha çox diqqət göstərmiş olarlar. Bu gün Azərbaycan 14 kommersiya bankı onlayn kredit sifariş etmək imkanını təqdim edir.

Kredit almaq qədər geri qaytarmağın da çətin olduğunu, xüsusən vaxta qənaət etməni göz önünə alaraq kommersiya bankları onlayn kredit ödəmək xidməti təqdim edir. Krediti onlayn ödəmək üçün aşağıdakı sənədlər tələb olunur:

- Kreditin hesab nömrəsi (bank tərəfindən verilmiş müştəri kodu);
- Şəxsiyyət vəsiqəsinin seriya nömrəsi;
- Balansında pul olan ödəniş kartı (kartın rekvizitləri).

Bu gün Azərbaycanda təqribən 11 kommersiya bankı bu imkanı təqdim edir.

Eləcədə müsair dövrdə artıq kommersiya bankları MilliÖN ödəmə sisteminə qoşularaq kredit ödənişlərinin həyata keçirilməsini asanlaşdırıb.

Dünya təcrübəsinə nəzər salsaq yeni kreditləşmə texnologiyalarının yaranması və tətbiqinə şahid olarıq. Onlardan bir də “Hibrid” innovativ kreditləşdirmə texnologiyasıdır (HİKT).

Texnologiyanın tətbiqində birdən artıq bank məhsulunun birgə istifadəsinin və əlaqəli xüsusiyyətlərinin mövcudluğu faktı, onu “Hibrid” adlandırmağa əsas vermişdir. “HİKT”- sabit və ya dəyişən dövrü ödənişlərin həyata keçirilməsi yolu ilə, kapitallaşan yığım əmanəti hesabına, müəyyən müddətə verilən kreditin, həmin yığım əmanətinin son qalığı hesabına müddətin sonunda birdəfəlik və tam şəkildə ödənilməsini (silinməsini) nəzərdə tutur.

“HİKT” üzrə, bank tərəfindən kredit alan müştəriyə təklif edilən yığım əmanəti (depozit) növlərindən hər hansı biri üzrə müvafiq müddətli hesab açılır ki, gələcəkdə borcalanın kreditinin ödənilməsi üçün məhz bu hesabdan istifadə edilməsi nəzərdə tutulur.

Bu texnologiya, Azərbaycan, MDB, Avropa ölkələri və dünya bank sistemində təcrübədən keçirilməmiş və tam yeni bir kreditləşmə texnologiyasıdır. Bu cür innovativ kreditləşmə dünya bank sistemində təklif olunan şəkildə istifadə edilməsə də hal-hazırda onun bəzi üsulları (“ödəmə fondunun” yaradılması) Fransa, İngiltərə, Almaniya və bir sıra qərb ölkələrinin bank təcrübəsində tətbiq olunmaqdadır.

Bəs “HİKT”-dan istifadə Azərbaycan bankları və müştəriləri üçün nə kimi müsbət tərəfləri ola bilər? Bunlardan bəzilərini qeyd edək:

1. Hər bir borcalan, bankın əmanətçisinə çevrilir (“multi-müştəri”);

2. Hər bir kredit özünə ödəmə fondu yaradır;
3. Kreditlər üzrə gecikmələrin hədsiz dərəcədə azalması, bankda kredit mütəxəssisləri və problemi aktivlərlə mütəxəssislərin işini sürətlə azaltmış olur;
4. Kredit portfeli üzərində diqqət və nəzarət dərəcəsi azalır;
5. Cari texnologiyanın istifadəsi, kəmiyyətlə keyfiyyəti uzlaşdırır. Yəni, kredit portfeli kəmiyyətcə artmaqla bərabər, “HİKT”-nin xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olaraq portfelin keyfiyyəti də yaxşılaşacaqdır.
6. Faiz gəlirləri və faiz xərcləri arasındakı fərq böyük olmasa da banklarda “HİKT” üzrə əldə ediləcək faiz gəlirləri müştərilərin kreditləşməsi üzrə digər məhsullardan əldə olunan faiz gəlirlərindən daha təhlükəsiz və sağlam olacaqdır;
7. “HİKT” üzrə kredit mədəniyyəti səviyyəsinin aşağı olduğu “Azərbaycan borcalanı”nın kredit (yığım əmanəti) ödənişlərinə faizlərin hesablanması, “Azərbaycan borcalanı”nı intizamlı ödəniş etməyə sövq edəcəkdir. Banklarda “HİKT”-nin istifadəsi ilə “Azərbaycan borcalanı”nda ödəniş intizamı yaranacaqdır ki, bu da müddət keçdikcə “Azərbaycan borcalanı”nda kredit mədəniyyətinin formalaşmasına və məsuliyyətliyinə gətirib çıxaracaqdır.

Azərbaycan kommersiya banklarında Ümumi Qəbul Olunmuş Mühəsibat Uçotu Standartlarına və Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına keçid kreditləşmədə müasir texnologiyaların tətbiqi imkanlarını daha artırıraqdır. Kreditləşmə prosesində borcalanın aldığı məbləği və ona uyğun faizi vaxtında qaytarmasına xüsusi diqqət ayrılır. Çünki hər bir kredit gözlənilməz hallar nəticəsində borcun qaytarılmaması riski var. Bank krediti ən etibarlı müştəriyə vermək istəyir. Lakin o, risk artımına səbəb olmağına baxmayaraq daha çox gəlir gətirən kreditlər hesabına öz kredit əməliyyatlarını inkişaf etdirmək imkanını əldən verməməlidir. Risk səviyyəsi və kredit əməliyyatlarının gəlirliliyi arasında proporsional əlaqələri nəzərə alaraq bank, öz kredit siyasətini elə qurmalıdır ki, ehtiyatlılıq və risklilik arasında balansı təmin edə bilsin.

Bankın kredit siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı kreditin geri qaytarılmasının təmin olunmasında problemli kreditlərlə iş mühüm əhəmiyyətə malikdir. Problemli kreditlər elə kreditlər hesab olunur ki, borclu tərəfindən həmin kredit üzrə öhdəliklər müddətində və tam şəkildə yerinə yetirilmir və ya kredit üzrə təminatın dayanıqlılığının səviyyəsi azalmışdır. Problemli kreditlərlə işin idarə edilməsi bank praktikasının daha vacib aspektlərindən biridir. Problemli kreditlərlə iş zamanı düzgün metodun seçilməsi təkcə mübahisəli vəziyyətin müvəffəqiyyətli həllindən deyil, həm də bankın stabilliyindən və nüfuzundan asılıdır.

Kreditlərin qaytarılması ilə bağlı problemlər müxtəlif səbəblərdən baş verə bilər:

- Kredit ərizələrinə baxarkən, kredit müqaviləsi hazırlayarkən və sonrakı nəzarət həyata keçirilərkən bankın yol verdiyi diqqətsizlik və səhvlər;
- Kredit əldə edən müştərinin səmərəsiz işi;
- Bankın nəzarəti altında olmayan amillər.

Bankın özündən asılı olan səbəblərdən kreditin ödənilməsinə qeyd etmək olar: kredit ərizəsinə baxarkən borcalana qarşı əsassız azad münasibət; borcalanın krediti qaytarabilmə qabiliyyətinin keyfiyyətsiz qiymətləndirilməsi; kreditin pis qurulması; kredit təminatının qiymətləndirilməsində səhvlər; bankın maraqlarını təmin etmək üçün kredit müqaviləsində əks olunan şərtlərdə natamamlıq; krediti ödəmə müddətində borcalana nəzarətin olmaması və s.

Problemli kreditlərin (elə kreditlərdir ki, onların ödənilməsində və faizlərin ödənişində çətinliklər yaranır) müştəridən asılı olaraq yaranmasının əsas səbəbləri müəssisənin zəif idarə edilməsi ilə, məhsulların və işin keyfiyyətinin pisləşməsi ilə, bazar itkilərinin qiymətləndirilməsində səhvlərlə, maliyyə vəziyyətinə zəif nəzarətlə, hansı ki özünü debitor borcların artımında və səmərəsiz xərclərdə göstərir və s. əlaqədardır.

Kreditin ödənilməsində çətinliklər yaradan bankın nəzarəti altında olmayan amillərə aiddir: iqtisadi konyukturanın pisləşməsi, iqtisadi vəziyyətin və qanunvericiliyin dəyişməsi və s.

Qeyd etdiyimiz kimi hər bir bank cari və gələcək vəzifələrin, eləcə iqtisadi konyukturanın təsiri altında kredit siyasət hazırlayır və həyata keçirir. Bank, kredit əməliyyatlarının keçirilməsi prosesində təkmilləşmiş siyasət yürüdür və buna görə də vaxtaşırı verilmiş kreditlərin və kredit portfelinin tərkibinə və quruluşuna nəzər yetirir. Kredit portfelinin strukturu, bankın dayanıqlığından, nüfuzundan, maliyyə uğurundan asılıdır. Buna görə də, kreditin keyfiyyətini təhlil etmək, iri bank layihələrinə müstəqil ekspertiza aparmaq, kredit siyasətinin istiqamətindən yayınma hallarını müəyyənləşdirmək bank üçün vacibdir. Kredit əməliyyatları ilə məşğul olan bank işçiləri öz fikirlərini kredit portfelini iri kreditlərinə və eləcə də daha çox diqqət tələb edən problemlə kreditlərə yönəltməlidir.

Problemlə kreditlərin əlamətləri:

- Ödənişlərin maliyyə hesabatlılığının təqdim edilməsinin ləngiməsində qeyri-adi və anlaşılmaz səbəblər, bank işçiləri ilə əlaqənin kəsilməsi;
- Sahibkar firmanın kreditləri üzrə- borclunun amortizasiya hesablama metodunda, təqaüd planı üzrə ödəmədə, əmtəə-material qiymətləndirilməsində istənilən gözlənilməz dəyişiklik; borcun yenidənqurulması və dividendlərin verilməsindən imtina, borclunun kredit reytinginin dəyişməsi;
- Bir il və ya bir neçə il müddətində xalis itkilərin olması;
- Borclunun kapitalının quruluşunda, işgüzar aktivliyi və ya likvidliyində xoşagəlməz dəyişikliklər;
- Faktiki satış həcmindən kənara çıxma;
- Müştərinin hesabında ehtiyatların qalıqlarını həcmində gözlənilməz və anlaşılmaz dəyişikliklər.

İri və problemlə risklərə nəzarət, mühasibat balansının və maliyyə hesabatlarının təkrar təhlilindən, borcalanın yerində yoxlanmasından, təminatın keyfiyyətilə bağlı sənədlərin yoxlanmasından ibarət ola bilər. Beləliklə, bu istiqamətdə iş problemlə kreditlərin vaxtında aşkar olmasına şərait yaradır, bu isə kredit riskinin azalmasına imkan verir.

Son zamanlar Azərbaycanda kredit verilərkən bank mütəxəssisləri tərəfindən müştərinin maliyyə vəziyyətinin düzgün qiymətləndirilməməsi kredit təşkilatlarını bir

çox problemlərlə üz-üzə qoyur. Belə ki, müştərinin maliyyə resurları dərinlən təhlil edilmədən, o cümlədən möhkəm girov təminatı olmadan verilən kreditlər sonradan kredit verən təşkilatların, sözün əsl mənasında problemə çevrilir. Bu zaman götürülən kredit məbləği borcalanlar tərəfindən geri qaytarılmır, aylıq kredit ödənişləri gecikdirilir, kredit borcları yığılır və son nəticədə ölkədə problemlı kreditlərin həcmının artmasına səbəb olur.

Son iki ildə problemlı kreditlərin sayında kəskin artım müşahidə olunur. Əgər 2011-ci ildə ödəmə vaxtı keçmiş kreditlər 557 milyon 900 manat həcmində idisə, son statistik məlumatlara görə vaxtı keçmiş kreditlərin həcmi bu ilin yanvar ayından etibarən problemlı kreditlərin məbləği 22,3 milyon manat artaraq 792,8 milyon manatdan 815,1 milyon manata çatıb.

Bu məsələdən həm banklar, həm də müştərilər zərər çəkir. Belə ki, müştərilər krediti götürmək müqabilində qoyduğu girovu itirmiş olur, banklar isə ödənilməyən kreditlərlə üzləşir.

Problemlı kreditlərin təsiri ilk növbədə kiçik banklara ola bilər. Çünki bank aktivləri azdır və problemlı kreditin kiçik bank üçün mövcud olması riskdir.

Lakin kredit verilməsi üçün vacib şərtlərə əməl edən kredit təşkilatları sözügedən problemlərlə çox nadir hallarda üzləşirlər. Fəaliyyətlərini qanuna müvafiq şəkildə quran belə banklar kredit verməmişdən öncə, ilk növbədə, borcalanın kredit tarixçəsini, onun intizamlı müştəri olub olmadığını öyrənmək üçün Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestrinə (MKR) sorğu göndərirlər. Qeyd edək ki, MKR 2005-ci ildə Mərkəzi Bankın nəzdində ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən bank və bank olmayan kredit təşkilatlarının (BOKT) cari və potensial borcalanları haqqında etibarlı məlumat almaq, borcalanları bazar intizamına, borcalma nüfuzunun qorunmasına təşviq etmək, banklar və BOKT-lər arasında riskləri minimuma endirmək məqsədilə yaradılmışdır.

Bəs ölkədə problemlı kreditlərin həcmının artmasının səbəbi nədən ibarətdir?

Problemlı kreditlərin artmasında əsas səbəblərdən biri bəzi bankların qısa müddət ərzində çox pul qazanmaq istəyidir ki, nəticədə bankların təklif etdikləri kreditlərin faiz dərəcələrinin yüksək olur. Belə ki, Avropa və Amerikada istehlak

kreditləri birrəqəmli faizlə verilir. Azərbaycanda isə istehlak kreditlərinin faizi olduqca böyükdür.

Digər bir məsələ isə borcalanın maliyyə resurslarının dəqiq araşdırılmaması və ya girov əsası möhkəm olmadığı halda böyük məbləğdə pul kreditlərinin verilməsidir. Bu isə nəticə etibarilə müştərinin krediti vaxtında ödəyə bilməməsinə və kredit faizlərinin üst-üstə yığılmasına səbəb olur. Nəticədə müştəri krediti ümumiyyətlə ödəmə qabiliyyətində olmur və beləliklə problemli kreditlərin həcmi getdikcə artır.

Digər tərəfdən banklarda kredit vermə şərtləri bazar şərtlərinə uyğun deyil. Bank faizləri süni şəkildə müəyyənləşdirilib. Belə ki, bank əmanətləri üzrə orta illik faiz 8%-dir. İstehlak kreditləri üzrə isə orta hesabla 25%-dir. Yəni əmanətlərə istehlak kreditlərinin illik faizləri arasında üç dəfədən artıq fərq yaranır.

Bəzi ekspertlər hesab edir ki, problemli kreditlərin sayının artması həm bankların yüksək faiz dərəcələri, eyni zamanda əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşı olmaması ilə bağlıdır. Çünki banklardan götürülən kreditlərin əhəmiyyətli hissəsi istehlak kreditləri ilə bağlıdır ki, bu da əhalinin problemlərinin ertələnməsi və vaxt udması üçün ekstremal situasiyaları ilə bağlıdır. Verilən kreditlərin isə 55%-dən çoxu ev təsərrüfatlarının payına düşür. Bu o deməkdir ki, götürülən kreditlər əsasən avtomobil və istehlak kreditlərindən ibarətdir.

Əhalinin gəlirlərindəki əhəmiyyətli artımların olmaması və ya gəlirlərin ədalətli bölüşməsi mexanizmindəki qeyri-müəyyənlik onların götürdükləri kreditlərin qaytarılmasında problemlərin yaranması ilə müşahidə olunur ki, bu da problemli kreditlərin artmasına səbəb olur.

Problemli kreditlərin sürətlə artması onu göstərir ki, banklar kredit şərtlərini sadələşdirərkən insanların gəlir səviyyəsini nəzərə almırlar. Əgər məsələyə başqa tərəfdən yanaşsaq düşünə bilərik ki, problemli kreditlərin artması gələcəkdə kredit faizlərinin bir qədər də yüksəlməsinə səbəb ola bilər. Belə ki, banklar vaxtında qaytarılmayan vəsaitlərin yerini doldurmaq üçün faiz dərəcələrini yüksəltmək məcburiyyətində qala bilərlər. Çünki hazırda bankların əsas qazancı kredit gəlirləri hesab olunur.

Beynəlxalq normalara görə, əgər ölkədə problemli və ya gecikən kreditlərin həcmi ortalama olaraq 10%-i keçirsə, bu, artıq kritik hədd hesab olunur. Problemli kreditlər həcmi bank aktivlərindən 3% çox olduqda təhlükəli hesab olunur. Dünya təcrübəsində isə belə vəziyyət yaranan zaman banklar korrektor agentliklərin xidmətindən istifadə edir. Belə ki, problemli kreditlərin həcmi böyüyür, bankların isə vaxt baxımından kreditləri yığmaq imkanı olmur. Korrektor agentliklər isə müəyyən faiz müqabilində kreditlərin geri qaytarılması ilə məşğuldur. Azərbaycanda belə agentlik yeni yaranıb, lakin onun fəaliyyətini tənzimləyəcək hər hansı qanunvericilik aktı mövcud deyil.

Mərkəzi Bank da ölkədəki problemli kreditlərin həcmi azaltmaq məqsədilə kommersiya banklarına bir sıra tövsiyələr vermişdir. Bu tövsiyələrə əsasən arayıqsız kreditlərin verilməsi dayandırılmış və hətta kredit şərtlərinin sərtləşdirilməsi belə gözlənilir. Təbii ki bunu problemli kreditlərlə işin təkmilləşdirilməsində bir vasitə kimi əsaslandırmaq olar.

Hal-hazırda bütün kommersiya bankları problemli kreditlərlə bağlı işi asanlaşdırmaq üçün xüsusi “Problemli kreditlərlə iş” departamenti yaradaraq kreditin geri qaytarılması ilə əlaqədar müştərilərlə baş verən çətinlikləri aradan qaldırmağa çalışırlar.

Ekperlər də problemli kreditlərlə mübarizə aparmaq üçün bəzi çıxış yolları təklif edirlər. Əhalinin gəlirlərinin yüksəldilməsi bunlardan biridir. Əks halda, gəlirləri azalan və ya gəlirsiz vətəndaşlar krediti ödəmək imkanına sahib ola bilməyəcəklər.

Problemin digər həlli yolu kredit faizlərinin azaldılmasıdır. Bank faizləri real bank sektorunun müəyyən etdiyi bank faizi deyil. Problemli kreditlərin qarşısını almaq üçün süni bank faizləri ilə mübarizə aparmaq lazımdır. Bunun üçün borcalanların hüquqlarını müəyyənləşdirən və qoruyan qanunvericilik aktı müəyyən edilməlidir. Borcalanın hüquqlarını qorumaq məqsədilə qanunvericiliyə müvafiq əlavə və dəyişikliklər etmək lazımdır.

Kredit portfeli keyfiyyətinin ümumi qiymətləndirilməsi üçün əmsallar sistemi

Qiymətləndirmə meyarları	Maliyyə əmsalları
Kredit riskinin dərəcəsi	Kredit riski dərəcəsinin kəmiyyət dəyəri i- qrupu çəkisi x i qrupna aid olan borc qalığının məbləği (bankın kredit riskinin məcmu məbləği) $K1 = \frac{\text{Kredit portfelinin ümumi məbləği}}{\text{Bankın kredit riskinin ümumi məbləği}}$ $K2 = \frac{\text{Kredit portfelinin ümumi məbləği}}{\text{Xüsusi kapital}}$
	Bankın riskdən qorunma dərəcəsi Ssudalar üzrə ziyanların örtülməsi üçün faktiki ehtiyat $K3 = \frac{\text{Gəlir gətirməyən kredit portfelinin tərkib hissələri}}{\text{Ehtiyatların hesabına silinən məbləğlər}}$ $K4 = \frac{\text{Ssuda borcunun qalıqları}}{\text{Müddəti keçmiş ssudalar}}$ $K5 = \frac{\text{Ssuda borcunun qalıqları}}{\text{Tamamlanmamış ehtiyat}}$ $K6 = \frac{\text{Gəlir gətirməyən ehtiyat}}{\text{Ssudalar üzrə ziyanların örtülməsi üçün ehtiyat}}$ $K7 = \frac{\text{Hesablama ehtiyat}}{\text{Faktiki ehtiyat}}$ $K8 = \frac{\text{Hesablama ehtiyat}}{\text{Ssudalar üzrə ziyanlar}}$ $K9 = \frac{\text{Ssudaların ümumi məbləği}}{\text{Ssudalar üzrə itki ehtiyatları}}$

	K10 = ----- Ssudalar üzrə orta borc miqdarı (brutto) İşləməyən kredit aktivləri K11 = ----- Kredit portfelinin həcmi Əsas borc üzrə müddəti keçmiş borc K12 = ----- Ssuda borcunun məcmu qalığı
Kredit portfelinin gəlirliyi	Alınmış faizlər – ödənilmiş faizlər K13 = ----- Ssuda borcunun qalıqları Alınmış faizlər – ödənilmiş faizlər K14 = ----- Nizamnamə kapitalı
	Alınmış faizlər K15 = ----- Gəlir gətirən ssudalar Alınmış faizlər – ödənilmiş faizlər K16 = ----- Gəlir gətirən ssudalar Gəlir gətirməyən ssudalar K17 = ----- Aktivlər
Kredit portfelinin pula çevrilmə qabiliyyəti	Ssuda borcunun qalıqları K18 = ----- Depozit resurslar Borcalana ____ Hesablama bankın məcmu tələbi ehtiyat K19 = ----- kapital Nəhəng kredit risklərinin ____ Hesablama Ümumi həcmi ehtiyat K20 = ----- Kapital

Nəticə

Risqlərin idarə edilməsi funksiyasını həyata keçirən təşkilati struktur ümumi bank səviyyəsində (Bazar riski: faiz dərəcəsi riski, valyuta riski, kapital riski əmtəə riski) gözlənilməz hadisələrin bankın kapitalına mənfi təsir göstərə bilməsi və bankın biznes məqsədlərini həyata keçirmək imkanlarının məhdudlaşdırmasının qarşını

almaqla bərabər, həmçinin bankın daxilindən qaynaqlanan, yəni ayrı-ayrı fərdi əməliyyat səviyyəsində (Kredit riski, Əməliyyat riski, Nüfuz riski, Strateji risk, Likvidlik riski) ortaya çıxan riskləri minimizə etmək məcburiyyətindədir.

Kredit riski, aktivin dəyərini itirməsinə və yaxud dəyərsiz hala düşməsinə səbəb olan, borcalanın maliyyə vəziyyətinin pisləşməsi kimi hadisəsindən (balansdan-kənar hadisələr daxil olmaqla) yaranan zərər ehtimalıdır. Kredit risklərinin idarə edilməsində məqsəd, belə kredit hadisələrini aradan qaldırmaq, kredit riski təhlükəsini məqbul olan parametrlər daxilində saxlamaq, bank aktivlərinin sağlamlığını qorumaq və onlardan əldə olunacaq gəlirlərin itkilərin örtəcəyini təmin etməkdən ibarətdir. Banklar, bütün kredit portfelinin riskini, eləcə də ayrı-ayrı kreditlərdə və ya əməliyyatlarda mövcud olan riskləri idarə etməlidir.

Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti kredit risklərinin idarə edilməsində aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirməlidir:

6. Əks tərəfin kredit sazişinin şərtlərinə riayət etməsinə nəzarət etmək;
7. Mütəmadi olaraq müştərinin fəaliyyətindəki dəyişiklikləri qiymətləndirmək üçün onunla görüşlər təşkil etmək;
8. Davamlı olaraq kreditin yalnız kredit sazişində göstərilən məqsədlər üçün istifadə olunmasını yoxlamaq;
9. Mövcud olan bütün məlumatlar (kütləvi informasiya vasitələrinin nəşrləri daxil olmaqla) vasitəsilə müştərinin, eləcə də onun zamanətçilərinin maliyyə vəziyyətinə nəzarət etmək;
10. Lazım gəldikdə vaxtı ötmüş kreditlərlə əlaqədar müvafiq prosedurlardan istifadə etmək.

Kredit risklərini müəyyən etmək üçün aşağıdakı ölçülər hesablanı bilər:

Qabaqcadan ödənilmə riski: bu risk müştərinin və ya əks tərəfin krediti ödəyə bilməməsi nəticəsində yaranan zərər riskidir. Bu zaman zərərin ölçüsü qüvvədə olan bazar dərəcələrindən asılı olur. Qabaqcadan ödənilmə riski, kredit ekvivalentliyi prinsipinə görə ölçülməlidir və riskin vəziyyətinin cari bərpa dəyərinin bazardakı dəyişikliklərin nəticəsi kimi müəssisənin gələcək potensial risk təhlükəsinin bəzi çoxsaylı təxminlərinin cəmini əks etdirməlidir.

Cari təhlükə: bu əks tərəfin bu gün krediti ödəyə bilmədiyi və vəziyyətin cari bazar şəraitində yenidənqiymətləndirilməsinə ekvivalent olduqda yaranan zərər növüdür.

Potensial risk təhlükəsi: əks tərəf gələcəkdə müəyyən olunmuş müddət ərzində krediti ödəyə bilmədikdə nəyin itiriləcəyini əks etdirən əməliyyatın, gələcək cari bərpa dəyərinin qiymətləndirilməsidir. Mükəmməl təcrübəyə əsasən, bu dəyər simulyasiya vasitəsilə əldə olunmalıdır və bazarın dəyişkənliyi, portfelin təsiri, əvəzləşdirmə müqavilələri, girov və digər kredit vasitələrini (zəmanətlər, akkreditivlər və s.) nəzərə almaqla, Riskə məruz Dəyərə görə bazar riski simulyasiyasına analoji olmalıdır. Nisbətən mürəkkəbləşdirilmiş alternativ təcrübəyə görə, potensial risk təhlükəsini hesablamaq üçün qiymətləndirmələrdən etibarlı istifadə oluna bilər.

Gözlənilən zərər, mövcud məlumatlara əsasən bankın üzləşəcəyi ehtimal edilən zərərlərin səviyyəsini əks etdirir. Bu, gələcək potensial təhlükənin əks tərəfin krediti ödəyə bilməməsi ehtimalı və nəzərə alınmış yığılma dərəcələri ilə riyazi ehtimaldır. Gəlirlərə tətbiq edilən kredit riski dəyəri kimi istifadə edilən gözlənilən kredit itkisi ölçüləri, bankı uzun müddətli istifadə olunan kredit zərərlərindən qorumaq üçün bir vasitədir.

Gözlənilməyən zərər, faktiki zərərin gözlənilən zərərdən yuxarı və ya aşağı olacağı ehtimalını əks etdirir. Gözlənilməyən zərərin səviyyəsi, müəyyən edilmiş etibarlılıq səviyyəsi çərçivəsində ən pis kredit zərərinə ölçməklə qiymətləndirilir. Müəyyən edilmiş etibarlılıq səviyyəsi çərçivəsində gözlənilməyən zərərləri hasil etmək üçün kifayət risk kapitalının bölüşdürülməsi ilə gözlənilməyən zərər ölçüləri, bankı gözlənilən kredit zərərlərindən xeyli yüksək olan qısamüddətli zərərlərdən qoruyan vasitədir.

Hesablaşma riski: əks tərəfdən gözlənilən ödənilməmiş məbləğlərdir ki, burada dəyər artıq bank tərəfindən əks tərəfə göndərilmişdir. Məsələn, hesablaşma riski xarici valyuta əməliyyatları ilə və ya qiymətli kağızların sərbəst təchiz edilməsi zamanı (ödəniş qəbul edilməzdən əvvəlki təchizat) yarana bilər. Spot xarici valyuta əməliyyatları baş verdiyi halda, bu riskin saat qurşağındakı fərqlər, valyutanın

ödənilməsi və onun benefisiarının hesabına göndərilməsi zamanı yaranan vaxt fərqlərinə görə meydana çıxması ehtimal edilir.

Likvidlik riski, bankın aktivlərində olan artımı maliyyələşdirə bilməməsi və öz öhdəliklərini vaxtlı-vaxtında yerinə yetirə bilməməsi riskidir. Banklara təsir göstərə biləcək üç növ likvidlik riski vardır:

4. Qısamüddətli nağd vəsaitlərə olan tələbləri yerinə yetirmək üçün kifayət qədər pul və qiymətli kağızları saxlaya bilməməsi;
5. Əlavə maliyyələşdirmənin əldə edə bilməməsi;
6. Bazar mövqeyini bağlaya və ya ləğv edə bilməməsi.

Gələcək maliyyələşdirmə tələblərini müəyyənləşdirmək məqsədi ilə Risklərin İdarə Edilməsi Departamenti hər bir valyuta üzrə proqnozlaşdırılan nağd vəsaitlərin axınını qiymətləndirməli və nəzarət altında saxlamalıdır. Bazar və ya bazar likvidliyinin itirilməsindən yaranan likvidlik ehtiyaclarını ödəmək üçün yaradılan alternativ strategiyalar bankın gözlənilməyən hallar üzrə likvidliyin planlaşdırılması prosesinə daxil edilməlidir.

Bankın fəaliyyət göstərdiyi bazarlardakı likvidlik riskləri müntəzəm olaraq qiymətləndirilməlidir. Müvafiq hallarda, bazar likvidliyi riski, bazar mövqeyinin bağlanması üçün təxmin olunan vaxtı əks etdirməklə Riskə məruz Dəyər modelinə daxil edilməlidir.

Likvidlik Boşluğu riski (müxtəlif zaman “dilimləri” və valyuta növləri üzrə proqnozlaşdırılan nağd vəsaitlərin mədaxili ilə məxarici arasındakı fərq), gələcəkdə likvidlik boşluğunun yarandığı vaxtlardakı nağd vəsait axınının diskont edilmiş dəyərində nəzarət etməklə və müvafiq faiz dərəcələrindəki dəyişiklikləri nəzərə almaqla ayrıca nəzərə alınmalıdır.

Bank tərəfindən onun fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinin idarə edilməsi və nəzarəti üzrə ən azı aşağıdakıları əhatə edən likvidliyin idarə olunması prosesi formalaşdırılmalıdır:

Aktivlərin idarə olunması üzrə:

9. müxbir hesablardakı qalıqların monitorinqi;
10. kreditləşmə həcmnin monitorinqi;

11. kredit portfelinin keyfiyyətinin monitorinqi;
12. kreditlər üzrə faiz dərəcəsinin monitorinqi;
13. bankın qiymətli kağızlar portfelinin monitorinqi;
14. repo əməliyyatları üzrə alınmış qiymətli kağızların monitorinqi;
15. təminat qismində istifadə oluna bilən aktivlərin monitorinqi;
16. likvidliyin adekvat səviyyədə saxlanması məqsədilə satıla bilən əsas və digər qeyri-likvid vəsaitlərin monitorinqi.

Öhdəliklərin idarə olunması üzrə:

7. son illərin tendensiyaları, mövsümi amillər, faiz dərəcəsinin dəyişdirilməsinə həssaslıq və digər makroiqtisadi amillər nəzərə alınmaqla, bank tərəfindən cəlb edilmiş vəsaitlərin həcmnin monitorinqi;

8. depozitlərin həcmnin monitorinqi (o cümlədən, bankların və digər hüquqi şəxslərin depozitləri, “overnayt” əməliyyatları);

9. depozit və digər öhdəliklər üzrə ödəmə müddətlərinin monitorinqi;

10. bankın əsas öhdəliklərinin kreditorları üzrə daimi monitorinqin aparılması və onlarla əlaqələrin dəstəklənməsi;

11. öhdəliyin növü, öhdəlik üzrə kreditor və onun yerləşdiyi ərazi nəzərə alınaraq öhdəliyin mənbələri üzrə cəmləşmənin monitorinqi;

12. balansarxası öhdəliklərin monitorinqi.

Əməliyyat riski, qeyri-adekvat və ya uğursuzluqla nəticələnmiş daxili proseslərdən, insanlardan və ya sistemlərdən, yaxud kənar hadisələrin baş verməsindən yaranan zərər riskidir. Əməliyyat riskinin aşağıdakı kateqoriyaları mövcuddur:

5. insan resursu riski – bankın əməkdaşları tərəfindən bank fəaliyyəti ilə bağlı normativ hüquqi sənədlərdə müəyyən edilmiş tələblərin, habelə bankdaxili qaydaların pozulması ilə əlaqədar xərclərin (zərərin) yaranması riskidir;

6. sistem riski – bankda mövcud sistem və ya texnologiyalarda hər hansı təqsir olmadan baş verən problemlərlə əlaqədar xərclərin (zərərin) yaranması riskidir. Hər hansı bir niyyətlə sistem və ya texnologiyalarda baş verən itkilər insan resursu riski və ya kənar risk kimi təsnifləşdirilməlidir.

7. proses riski - qayda və prosedurlarda olan boşluqlar və ya müxtəlif əməliyyat və fəaliyyət növlərini əhatə edən qaydaların olmaması ilə əlaqədar yaranan riskdir.

8. kənar risklər - üçüncü tərəf və ya təbiətin vurduğu ziyan nəticəsində xərclərin (zərərin) yaranması riskidir.

Bundan başqa, bank fəaliyyətində Nüfuz riski və Strateji risk kimi risklərin idarə edilməsi də vacibdir. Nüfuz riski – banka qarşı etimadın azalması və mənfi ictimai rəy nəticəsində xərclərin (zərərin) yaranması riskidir.

Strateji risk isə strateji hədəflərin düzgün seçilməməsi nəticəsində bankın üzləşdiyi riskdir.

Beləliklə, hər bir bankda onun əməliyyatlarının növünə, həcminə, fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə və mühitinə, mürəkkəbliyinə və üzləşdiyi risklərə adekvat risklərin idarə edilməsi sistemi yaradılmalıdır.

Risklərin idarə edilməsi sistemi qurularkən aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

8. bankın missiyası, strateji və taktiki hədəfləri;
9. bankın əməliyyat və fəaliyyət növləri;
10. bankın menecment və əməliyyat prosesləri;
11. bankdaxili təşkilati struktur;
12. daxili, xarici və tənzimləyici mühit;
13. risklərarası əlaqə və onların biri-birinə təsiri;
14. böhran vəziyyətlərində bankın dəstəklənməsi tədbirləri.

Risklərin idarə edilməsi sistemi mütəmadi olaraq bankın daxili audit bölməsi tərəfindən qiymətləndirilməli və nəticələr barədə bankın Audit Komitəsinə hesabat verilməlidir.

Bank fəaliyyətində mövcud olan risklərin idarə edilməsi məqsədilə bankda kredit riskinin səmərəli idarə edilməsi ilə bağlı Kredit komitəsi, likvidlik və bazar risklərinin idarə edilməsi bağlı Aktiv və passivləri idarəetmə komitəsi yaradılır.

Zəruri hallarda bankın informasiya texnologiyaları sistemlərinin səmərəli və təhlükəsiz işini təmin etmək, habelə bankın qarşılaşdığı digər risklərin idarə olunması məqsədi ilə İnformasiya texnologiyaları komitəsi və digər komitələr yaradıla bilər.

Bankdaxili komitələrin səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının (bundan sonra - Mərkəzi Bank) normativ xarakterli aktları, korporativ idarəetmə standartları və bankın daxili sənədləri ilə tənzimlənir.

Banklarda risklərin idarə edilməsi funksiyasını həyata keçirən təşkilati struktur yaradılarkən aşağıdakılar təmin edilməlidir:

7. təşkilati strukturun bütün səviyyələri arasında effektiv əlaqə və informasiya axını;
8. maraqlar münaqişəsinin yaranmaması;
9. məsuliyyət və səlahiyyətlərin dəqiq müəyyənləşdirilməsi;
10. müstəqil və şəffaf qərar qəbul etmə prosesini;
11. bankın məruz qala biləcəyi risklər barədə daimi olaraq bank rəhbərliyi və struktur bölmələrinin məlumatlandırılması;
12. Bankdaxili risk mədəniyyətinin formalaşdırılması.

Risklərin idarə edilməsi strukturu aşağıdakılardan ibarətdir:

Müşahidə Şurası. Müşahidə Şurası bankın fəaliyyəti nəticəsində məruz qala biləcəyi bütün riskləri anlamalı, onlar barədə tam məlumat əldə etməli, bütün risklərin adekvat səviyyələrini, onları idarə etmək imkanlarını müəyyən etməli və riskləri düzgün müəyyənləşdirən, qiymətləndirən, onlara nəzarət edən səmərəli risklərin idarə edilməsi sisteminin yaradılmasını təmin etməlidir.

Risklərin idarə edilməsi prosesində bankın Müşahidə Şurasının vəzifə və səlahiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir: bankın risklərin idarə edilməsi siyasətini, risklərin idarə edilməsi üzrə təşkilati strukturunu, səlahiyyət və məsuliyyətlərini, müxtəlif əməliyyat və fəaliyyət istiqamətləri üzrə daxili qayda və prosedurları, risklərin idarə edilməsi işində istifadə edilən müxtəlif metodologiyaları, limitləri təsdiq etmək; risklərin idarə edilməsi sisteminin effektivliyi və səmərəliliyinin təmin edilməsinin yoxlanılmasına dair daxili audit bölməsinə tapşırıqlar vermək; bankın qəbul edəcəyi riskin səviyyəsini müəyyənləşdirmək; adekvat risklərin idarə edilməsi qaydalarının hazırlanmasını təmin etmək; Mərkəzi Bankın tələbləri nəzərə alınmaqla bankın kapitalı üzrə kəmiyyət və keyfiyyət tələblərini müəyyən etmək; bankın idarə heyətinə risklərin

idarə edilməsi ilə bağlı tövsiyələr vermək; Risklərin idarə edilməsi komitəsindən (RİK) mütəmadi hesabatlar tələb etmək; RİK-ə rəhbər təyin etmək.

İdarə Heyəti. İdarə Heyəti Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilən və risklərin idarə edilməsini həyata keçirən təşkilatı strukturu yaradır və risklərin idarə edilməsi üzrə bütün qayda və prosedurların hazırlanmasını təmin edir. İdarə Heyəti öz fəaliyyətləri ilə əlaqədar olan riskləri anlamalı, bankın effektiv və qanunvericiliyə uyğun qaydada fəaliyyət göstərməsi üçün mükəmməl və etibarlı nəzarət mühitinin yaradılmasını, bu mühitin qorunub saxlanılmasını, səlahiyyətlər iyerarxiyasını, vəzifə və məsuliyyətlə, o cümlədən, səlahiyyətlərin müəyyənləşdirilməsi və qərarların qəbul edilməsi prosedurlarını, professional bilik və təcrübəyə malik risklərin idarə edilməsi heyətini və onların davamlı olaraq bilik və peşəkarlıq səviyyələrinin artırılmasını təmin etməlidir. İdarə Heyəti risklərin idarə edilməsi bölməsinə cavabdeh olan (kurasiya edən) İdarə Heyətinin üzvünü təyin etməlidir. Risklərin idarə edilməsi prosesində bankın İdarə Heyətinin səlahiyyət və vəzifələri ən azı aşağıdakılardan ibarətdir:

6. risklərin idarə edilməsi funksiyasının vəzifə və səlahiyyətlər bölgüsünü müəyyən etmək;
7. risklərin idarə edilməsi sisteminə yetərli sayda təcrübəli və peşəkar əməkdaşları cəlb etmək;
8. risklərin idarə edilməsi siyasətini tətbiq etmək və mütəmadi olaraq ona yenidən baxmaq;
9. risklərin idarə edilməsi bölməsinin işini qiymətləndirmək;
10. risklərin idarə edilməsi bölməsinə tapşırıqlar vermək.

Risklərin idarə edilməsi komitəsi. Bankda onun əməliyyatlarının növünə, həcminə, fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə və mühitinə, mürəkkəbliyinə və üzləşdiyi risklərə adekvat risklərin idarə edilməsi sistemi yaradılmalıdır. Risklərin idarə edilməsi sistemi bankın fəaliyyətinə xas olan risklərin müəyyən edilməsi, qiymətləndirməsi, onlar barədə hesabatların hazırlanması, məqbul risk limitlərinin müəyyən edilməsi və onlara nəzarət edilməsi və risklərin azaldılmasını təmin etməlidir. Bankda risklərin idarə olunması üzrə daxili siyasət, qaydalar, təşkilati struktur və hesabatlıq sistemlərini, habelə risklərin müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi, idarə edilməsi, monitorinqi və

hesabatlığa dair minimum tələblər Mərkəzi Bankın müvafiq normativ xarakterli aktları ilə tənzimlənir.

Müşahidə Şurası, İdarə Heyətindən asılı olmayan və risklərin idarə edilməsi üzrə müstəqil qərarlar qəbul edə bilən Risklərin idarə edilməsi komitəsini (RİK) yaratmalıdır. Bu komitə bankda risklərin idarə edilməsi üzrə məsuliyyətə malik olan İdarə Heyətinin bir neçə üzvündən, eləcə də bankın struktur bölmələrinin rəhbər işçilərinin iştirakı ilə yaradılmalıdır. RİK-in iclasları ayda bir dəfədən az olmayaraq keçirilməli və nəticələri barədə bankın Müşahidə Şurasına hesabat verilməlidir. RİK-in sədri bankın Müşahidə Şurası tərəfindən təyin edilir. RİK-in sədri digər bankdaxili komitələrin üzvü olmalı və veto hüququna malik olmaqla bu komitələrdə məbləği məcmu kapitalının 1%-dən çox olan bütün əməliyyatlara dair qərarların qəbul edilməsində iştirak etməlidir.

RİK-in vəzifə və səlahiyyətləri Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilmiş müvafiq əsasnamədə müəyyən edilir. RİK-in vəzifə və səlahiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

6. risklərin idarə edilməsi prosesinin hər bir mərhələsinə dair minimal tələbləri müəyyən etmək;
7. risklərin idarə edilməsi bölməsinə tapşırıqlar vermək və ondan mütəmadi hesabatları tələb etmək;
8. müxtəlif risklər üzrə limitləri müəyyən etmək və təsdiq edilməsi üçün Müşahidə Şurasına təqdim etmək;
9. mütəmadi olaraq bankdakı risklərin vəziyyəti, risklərin idarə edilməsi sisteminin adekvatlığı və risklərin idarə edilməsi prosesinin effektivliyi haqda Müşahidə Şurasına hesabat vermək;
10. risklərin idarə edilməsi siyasəti, bankdaxili risklərin idarə edilməsi funksiyası üzrə vəzifə və səlahiyyətləri, müxtəlif əməliyyat və fəaliyyət istiqamətləri üzrə qayda və prosedurları, risklərin idarə edilməsi işində istifadə edilən müxtəlif metodologiyaları müəyyənləşdirmək və yenidən baxmaq, təklifləri Müşahidə Şurasına təqdim etmək.

Risklərin idarə edilməsi bölməsi. Risklərin idarə edilməsi bölməsinin məqsədi gündəlik olaraq RİK-in fəaliyyətinə əməliyyat dəstəyinin təmin edilməsidir. Risklərin

idarə edilməsi bölməsinə RİK tərəfindən mütəmadi tapşırıqlar verilir. Risklərin idarə edilməsi bölməsinin rəhbəri ən azı 3 il bank işi təcrübəsinə malik olmalıdır. Risklərin idarə edilməsi bölməsinin rəhbəri bankın İdarə Heyəti tərəfindən təyin edilir və Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilir. Risklərin idarə edilməsi bölməsinin istənilən məlumat bazasına çıxışı təmin edilməlidir.

Risklərin idarə edilməsi bölməsinin vəzifə və səlahiyyətlərinə aşağıdakılar aid edilir:

6. bankın hər bir əməliyyat növü və fəaliyyət istiqaməti ilə bağlı bütün prosedur və qaydalarında risklərin müəyyənləşdirilməsi və minimallaşdırılması;

7. bankın fəaliyyətinin Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilmiş risk limitləri çərçivəsində və daxili qaydalara uyğun həyata keçirilməsinə nəzarət edilməsi;

8. hər bir əməliyyat bölməsinin üzləşdiyi bütün spesifik risklərin müəyyən edilməsi, qayda və prosedurlarının yoxlanılması və onlarda risklərin müəyyənləşdirilməsi;

9. ayrı-ayrı risk kateqoriyalarının müəyyənləşdirilməsi, ölçülməsi, idarə edilməsi, nəzarətini həyata keçirilməsi və bu risklər barədə RİK-ə və bankın İdarə Heyətinə mütəmadi olaraq hesabatların təqdim edilməsi;

10. Bankın kapitalının kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə, kapitalın adekvatlığına dair tələblərə riayət edilməsinə nəzarətin edilməsi.

Kredit risklərinin idarə edilməsi mərhələləri:

1. Kredit ərizələrinin düzgün qiymətləndirilməsi.

1.1 Kredit ərizəsi – Müştərinin kredit əldə etmək üçün banka müraciəti.

1.2 Ərizənin qiymətləndirilməsi – Kredit mütəxəssisi tərəfindən müştərinin kreditin şərtlərinə uyğunluğunun qiymətləndirilməsi.

1.3 Müştərinin təhlili – Kredit mütəxəssisi tərəfindən müştərinin maliyyə göstəriciləri, krediti qaytara bilmə qabiliyyətinin təhlil olunması.

1.4 Qərar qəbul olunması – Kreditin növündən və məbləğindən asılı olaraq ən qısa zaman ərzində Filial və ya Baş İdarə tərəfindən kreditin verilməsi və təsdiqlənməsi.

2. Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və ehtiyatların yaradılması.

2.1 Mövcud məlumatlara əsasən əməliyyat sistemi tərəfindən avtomatik olaraq ARMB-nin normativ xarakterli aktlarına uyğun olaraq aktivlər təsnifləşdirilir və müvafiq ehtiyatlar yaradılır.

3. Kredit portfelinin diversifikasiyası.

3.1 Risk faktorlarını nəzərə alaraq kredit məhsulların İqtisadi sektorlar, coğrafi ərazilər, valyuta növləri, kreditlərin müddəti və gəlirliyi, müxtəlif müştəri qrupları və s. kateqoriyalar üzrə təsnifləşdirir.

4. Kreditlərin müntəzəm olaraq təhlili.

4.1 Bankda mövcud sistem, müştəri ilə əlaqələr, satışları, gecikmələri, ödənişləri və s. əks etdirən xüsusi hesabatlar vasitəsilə kreditlər nəzarət altında saxlanılır. Həmçinin, Risklərin idarə edilməsi departamenti nəzdində Kreditlərə nəzarət və Monitoring şöbələri tərəfindən mütəmadi olaraq kreditlərin təyinatı üzrə xərclənməsinə nəzarət olunur, kredit götürmüş şəxslərin maliyyə vəziyyətini təhlil etmək üçün yerində yoxlamalar həyata keçirilir və əldə olunmuş nəticələrlə bağlı aylıq əsasda rəhbərliyə hesabatlar təqdim olunur.

5. Problemli kreditlərə nəzarət.

5.1. Problemli kreditlərə gündəlik nəzarət xüsusi proqram təminatı və hesabatlıq ilə həyata keçirilir. Proqram və hesabatlıq problemli kreditlərdə dəyişmə tendensiyalarını müvafiq göstəricilər üzrə əks etdirir.

5.2. Problemli kreditlərlə iş şöbəsi aylıq əsasda görülmüş işlərlə bağlı hesabatlar hazırlayır və Kredit Komitəsinə təqdim edir. Problemli kreditlərin müzakirəsi Kredit Komitəsində həyata keçirilir.

5.3. Bank daxilində problemli kreditlərə nəzarət üç pillədən ibarətdir:

5.3.1. Xidmət qurumu tərəfindən nəzarət – Müştəri ilə əlaqələr qurmaqla ödənişlərin vaxtında icra olunmasını tənzimləyir. Müştəri öhdəliklərini müəyyən

müddət ərzində yerinə yetirməkdən imtina etdikdə mövcud müştəri ilə bağlı sənədlər və məlumatlar Problemlı kreditlərlə iş şöbəsinə ötürülür.

5.3.2. Problemlı kreditlərlə iş şöbəsi - Problemlı kreditlərin yığımlı həyata keçirilir. Problemlı kreditlərin yığımlı mümkün olmadıqda məhkəmə prosedurları üçün müvafiq sənədlər toplanılır və Hüquq Departamentinə təqdim olunur.

5.3.3. Hüquq departamenti – Bankın maraqlarını məhkəmədə təmsil edir və qanunvericiliyə uyğun olaraq kreditin tam qaytarılması üçün bütün prosedurları həyata keçirir.

6. Balansdankənar risk təhlükəsinə baxılması.

6.1 Balansdankənar risklərin minimumlaşdırılması məqsədilə balansdankənar öhdəliklərlə bağlı müraciətlər dərindən analiz olunur və növündən asılı olaraq qərarlar Kredit Komitəsi və ya digər struktur vahidi tərəfindən verilir. Bank təminatlı balansdankənar öhdəliklərin icrasına üstünlük verir.

7. Hesabatlılıq sistemi.

7.1 Risklərin düzgün və effektiv idarə edilməsi məqsədilə rüblük və aylıq əsasda Müşahidə Şurasına, İdarə Heyətinə xüsusi hesabatlar təqdim olunur. Hesabatlarda həmçinin, risklərin idarə edilməsinə dair minimum tələblər, limitlərə riayət olunması, sistemin adekvatlığı, prosesin effektivliyi, risk göstəricilərindəki meyllər öz əksini tapır.

8. Təminatların nəzarətdə saxlanması.

8.1 Təminatlar daima təhlil olunur və dəyişikliklər olduqda təminatın növündən asılı olaraq bank mütəxəssisi və ya qiymətləndirmə şirkəti tərəfindən yenidən qiymətləndirilir.

9. Borc məbləğlərinin bir hissəsinin və ya hamısının (əsas və faiz məbləği) kredit müqaviləsinin şərtlərinə əsasən yığılmaması zamanı, borcun qiymətdən düşmüş kimi müəyyən edilməsi.

9.1 Bank daxilində problemli kreditlərə nəzarətin hər üç pilləsi həyata keçirildiyi, lakin kreditin yığımı baş tutmadığı halda borc qiymətdən düşmüş kimi müəyyən olunur və balansdankənar hesablarda qeydiyyatı aparılır.

10. Ayrı-ayrı kredit limitlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Kredit limitləri bankın müvafiq struktur bölməsi tərəfindən müəyyənləşdirilir və kreditlər yalnız müəyyən olunmuş limitlər çərçivəsində verilir.

Bank Kredit siyasətini mütəmadi olaraq nəzarətdə saxlayır və ehtiyac yarandıqda təkmilləşdirmələr aparır: səlahiyyətlərin bölgüsünü, sistemin adekvatlığını, bankdaxili qaydaları nəzərdən keçirir.

Bank kredit siyasətini həyata keçirərkən sosial və mənəvi məsuliyyətini nəzərə alaraq insanların sağlamlığına, cəmiyyətin mənəviyyətinə və ətraf mühitə zərər gətirən projətləri kreditlə təmin etmir. Bank hər yolla pulların yuyulması faktına icazə vermir.

Ədəbiyyat

1. Бабичева Ю. А. Банковское дело. Справочное пособие/ Ю. А. Бабичева. М.: Экономика, 2008. - 356 с.
2. Байдина О.С. Финансовые риски: природа и взаимосвязь/ О.С. Байдина, Е.В. Байдин//Деньги и кредит. 2010. - № 7. - С. 29-32.
3. Баканов М.И. Теория экономического анализа: Учебник/ М.И.Баканов, А.Д. Шеремет. 5-е изд., доп. и перераб. - М.: Финансы и статистика, 2005. - 536 с.
4. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: Учебн. пособие./ И.Т. Балабанов. 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2007. - 528 с.
5. Балдин К.В. Управление рисками: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальностям экономики и упр./ К.В. Балдин. М.: Юнити, 2005 - 511 с.
6. Белоглазова Г.Н. Банковское дело: Учебник./ Г.Н.Белоглазова, Л.П. Кроливецкая. 5-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2004.-592 с.:
7. Большая Советская Энциклопедия онлайн // Режим доступа: <http://bse. sci-lib.com/article084668.html>
8. Большой энциклопедический словарь онлайн// Режим доступа: <http://www.vedu.ru/BigEncDic/>
9. Бортников Г.П. Управление рисками: пересмотр международных стандартов/ Г.П. Бортников//Управление в кредитной организации. 2010. -№4.
10. Бочарова И.В., Ендовицкий Д. А. Анализ и оценка кредитоспособности заемщика Учебно-практическое пособие./ И.В. Бочарова. М: КНОРУС, 2005. - 272 с.
11. Буянов В.П. Рискология. Управление рисками/ В.П.Буянов. М.: Анкил, 2002. - 286 с.
12. Бычков В.П. О банковских резервах/В.П.Бычков//Банковское дело. 2005.- №4. - С. 21-25.

13. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами: пер. с англ. Я.В. Соколов/ Дж. К. Ван Хорн. М.: Финансы и статистика, 2005. - 800 с.
14. Васютович А.В. Урок кризиса: нужна универсальная и превентивная система управления рисками/ А.В. Васютович// Банковское дело. 2010. - № 2. - С. 63-69.
15. Виды и классификации рисков Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.risk24.ru/vidi.htm>
16. Воронцовский А.В. Управление рисками: Учебное пособие/ А.В. Воронцовский. 2-е изд. - СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. - 458 с.
17. Герасимова Е.Б. Анализ кредитного риска: рейтинговая оценка клиентов/Е.Б.Герасимова //Финансы и кредит. 2004. - №17(155). - С. 30-44.
18. Гиляровская Л.Т. Экономический анализ: Учебник для вузов / Л.Т. Гиляровская. 2-е изд., доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. - 615 с.
19. Глушкова Н.Б. Банковское дело: Учебное пособие / Н.Б. Глушкова. М.: Академический проект, 2005. - 432 с.
20. Гончаренко Л.П. Риск-менеджмент: учеб. пособие / Л.П. Гончаренко. М.: КНОРУС, 2006. - 215 с.
21. Гончаров Д.С. Перспективы применения рейтинговых методик оценки кредитного риска Электронный ресурс./Д.С.Гончаров. М., 2008. -Режим доступа: <http://www.sunit.ru/pcart9.shtml>.
22. Горелый В.И. Управление проблемными активами в коммерческом банке/ В.И. Горелый// Лизинг. 2011. - №5.
23. Готовчиков И. Новый подход к построению оптимального кредитного портфеля/ И. Готовчиков// Банковские технологии. 2010. - № 10.-С. 58-62.
24. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения: Учебное пособие/ В.М. Гранатуров. 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Дело и Сервис, 2010. -208 с

25. Данилова Т.Н. Проблемы неопределенности, информации и риска кредитования коммерческими банками/Т.Н.Данилова//Финансы и кредит. - 2004.-№2(140).-С. 2-14.
26. Динамика курсов валют // Режим доступа: <http://www.profi-forex.org/news/entry/1008099191.html>.
27. Емрасова Н.Б. Управление кредитными рисками в банковской сфере/Н.Б.Емрасова //Финансы и кредит. 2004. - № 4 (142). - С. 16-20.
28. Жарковская Е.П. Банковское дело: учебник: для студентов вузов по специальности 060400 «Финансы и кредит», 060500 «Бухгалт. Учет, анализ и аудит»/Е.П. Жарковская. 4-е изд., испр. и доп. - М.: Омега-И1, 2005. - 452 с.
29. Жуков Е.Ф. Банки и небанковские кредитные организации: Учебник/Е.Ф. Жуков. М.: Вузовский учебник, 2009. - 527 с.
30. Жуков Е.Ф. Банковское дело: учебник для студентов вузов/Е.Ф. Жуков. М.: Юнити-Дана: Единство, 2006. - 575 с.
31. Зотов А.Н. Проблемы функционирования банков в условиях финансового кризиса/ А.Н. Зотов // Банковские услуги. 2010. - №1. - С. 2024.
32. Зражевский В.В. Основные направления совершенствования системы управления рисками/В.В.Зражевский//Банковское дело. 2002. -№2. - С. 28-30.
33. Иванов В.В. Деньги. Кредит. Банки / В.В. Иванов, Б.И. Соколов. - М.: Проспект, 2006. 420 с.
34. Инфляция в 2012 г. // Режим доступа: <http://cast4cast.ru/node/82>
35. Кабушкин С.Н. Управление банковским кредитным риском: учеб. пособие./ С.Н.Кабушкин. 2-е изд. - Мн.: Новое знание, 2005. - 336 с.
36. Калтырин А.В., ред. Деятельность коммерческих банков/А.В. Калтырин. М.: Феникс, 2005. - 336 с.
37. Кандаурова Д. Обеспечение кредита: место и роль в кредитной политике/Д.Кандаурова //Банковское дело. 2006. - №9. - С. 40-45.
38. Качаева М.И. Оценка кредитного риска в коммерческом банке/ М.И. Качаева//Банковское кредитование. 2009. - № 1.

39. Ключников М.В. Методы построения моделей прогноза основных показателей деятельности коммерческих банков/М.В.Ключников//Финансы и кредит. 2004. - №3(141). - С. 15-19.
40. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент/В.В.Ковалев. - М.: Юнити-Дана, 2006. 350 с.
41. Ковалев П. Методы банковского риск-менеджмента на этапе реализации решений об управленческом воздействии и контроллинга/П.Ковалев //Управление в кредитной организации.- 2006. N 5. -С. 14-20.
42. Рейтинг банков крупнейших кредиторов по итогам 2011 года. - Режим доступа: <http://bankir.ru/novosti/s/reiting-bankov-krupneishikh-kreditorov-po-itogam-2011-goda-10014665>.
43. Кудрявцева М.Г. Базель II: новые правила игры/М.Г.Кудрявцева//Банковское дело. 2004. - №12. - С. 12-18.
44. Куликов Н.И. Банковский менеджмент : учеб. пособие / Н.И. Куликов, Л.С. Тишина Электронный ресурс. Режим доступа: <http://window.edu.ru/window/library/pdf2txt?pid=51450>
45. Лаврушин О.И. Банковское дело. Учебник/ О.И.Лаврушин. М.: Банковский и биржевой НКЦ, 2008. - 534 с.
46. Лаврушин О.И. Российская банковская энциклопедия/ О.И.Лаврушин. М.: ЭТА, 2002. - 362 с.
47. Лаврушин О.И. Управление деятельностью коммерческого банка/ О.И.Лаврушин. М.: Юристъ, 2005. - 688 с.
48. Лыкова Н.М. Подходы к классификации проблемных кредитов и методы управления ими в коммерческом банке/ Н.М. Лыкова//Банковские услуги. 2010. - №11.
49. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль/Ф.Х.Найт. М.: Мысль, 2003.-296 с.

50. Новосельцева М.М. Вопросы кредитной политики коммерческих банков в современных условиях/ М.М. Новосельцева// Банковские услуги. - 2010. -№2.-С. 11-17.
51. НФА. «Методические рекомендации по управлению рисками кредитных организаций на рынке ценных бумаг», М.- 2000 г., 156 с.
52. Орлов А.И. Менеджмент. Учебное пособие/А.И. Орлов. М.: Знание, 1999.
53. Панова Г.С. Кредитная политика коммерческого банка/Г.С.Панова. М.: ДИС, 1997. - 464 с.
54. Печникова А. В. Банковские операции/ А.В. Печникова, О.М. Маркова, Е.Б. Стародубцева. М.: ИНФРА-М, 2007. - 366 с.
55. Пещанская И.В. Организация деятельности коммерческого банка: Учеб. пособие/И.В.Пещанская. М.: ИНФРА-М, 2001. - 320 с.
56. Поляк Г.В. Финансовый менеджмент: Учебник для вузов/Г.В.Поляк. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. -527 с.
57. Пономарев В. А. Государственно-монополистическое регулирование деятельности банков: Проблемы и противоречия/В.А.Пономарев. М.: Финансы и статистика, 2001. - 324 с.
58. Рогов М.А. Риск-менеджмент/ М.А.Рогов. М.: Финансы и статистика, 2001. - 156 с.
59. Романов В. С. Понятие рисков в экономической деятельности Электронный ресурс./В.С.Романов. М., 2007. - Режим доступа: <http://e-management.webscrvis.ru>
60. Романов В.С. Понятие рисков и их классификация как основной элемент теории рисков Электронный ресурс.: Инвестиции в России
61. Роуз П. Банковский менеджмент: Пер. с англ./ П.Роуз. М.: Дело ЛТД, 2003. - 768 с
62. 79. Рэдхэд К. Управление финансовыми рисками/К.Рэдхэд, С.Хьюз. -М.: ИНФРА-М, 2000. 517 с.

63. Самиев П.А. Риски банковской системы. Кредитные рейтинги банков и финансовых институтов Электронный ресурс./П.А.Самиев. М., 2008. - Режим доступа: <http://www.raexpert.ru/researches/banks/bank3/>
64. 81. Севрук В.Т. Дополнительные рейтинги инструмент оценки внутренних рисков финансовых инструментов/В.Т.Севрук //Банковское дело. - 2006. - №2.-С. 29-33.
65. 82. Синки Дж.Ф. Управление финансами в коммерческих банках: Пер. с англ./Дж.Ф.Синки.- 4-е изд. М.: ИНФРА-М, 2001. - 340 с.
66. 83. Славников Д.В. Управление риском Электронный ресурс./Д.В.Славников. М., 2007. - Режим доступа: <http://slavnikov.cjb.net>
67. Соколинская Н.Э. Модели оценки кредитоспособности и прогнозирования рисков розничных портфелей/Н.Э. Соколинская // Банковские услуги. 2011. - №2. - С. 18-25.
68. Ступаков В.С. Риск-менеджмент/ В.С.Ступаков. М.: Алане, 2005.- 364 с.
69. Супрунович Е. Основы управления рисками /Е.Супрунович//Банковское дело.- 2001. №12. - С. 9-12.
70. Супрунович Е. Управление кредитным риском/Е.Супрунович //Банковское дело.- 2002. №2. - С. 12.
71. Тарасов В.И. Деньги, кредит, банки: Учеб. пособие/ В.И. Тарасов. Минск: Мисанта, 2005. - 512 с
72. Усоскин В.М. Современный коммерческий банк: Управление и операции/ В.М.Усоскин. М.: ИПЦ Вазар Ферро, 2000. - 342 с.
73. Федорова Т. А. Основы страховой деятельности: Учебник/Т.А.Федорова. М.: БЕК, 2001. - 768 с.

Резюме

Основной целью исследования является разработка концепции управления кредитными рисками в системе современного банковского риск-менеджмента, определения воздействующих на него фундаментальных факторов и обусловленных ими причинно-следственных связей, выявления приоритетов и перспектив управленческого воздействия на кредитные риски в контексте их оптимизации.

Resume

The main objective of the study is to develop the concept of credit risk management in the modern banking risk management, determining the forces acting on the fundamental factors and the resulting causal relationships, identify priorities and perspectives of administrative influence on credit risk in the context of optimization.